

**National Library
of Sweden**

Denna bok digitaliserades på Kungl. biblioteket år 2012

STATENS OFFENTLIGA UTREDNINGAR 1931: 21
SOCIALDEPARTEMENTET

ARBETSLÖSHETSUTREDNINGENS BETÄNKANDE I
BILAGOR, BAND 1

ORSAKER TILL ARBETSLÖSHET

AV

Gösta Bagge

P. M. ANG. ARBETSMARKNADEN

OCH DE FAKTORER SOM BESTÄMMA DESS UTVECKLING

AV

Gunnar Huss

S T O C K H O L M

1 9 3 1

Statens offentliga utredningar 1931

Kronologisk förteckning

1. Sammandrag av yttranden över 1927 års prästlöne regleringssakkunnigas betänkande rörande nya grunder för lagstiftningen om prästerskapets avlöning och förvaltningen av den därtill anslagna egendomen. Idun. 622 s. E.
2. Utredning och förslag rörande läroböcker vid de allmänna läroverken och med dem jämförliga läroanstalter. Norstedt. 131 s. E.
3. Betänkande med förslag angående arbetslöshetens motverkande genom beredskapsarbeten. Norstedt. 81 s. S.
4. Utredning och förslag av frågorna om ytterligare inskränkningar i den nuvarande folkskoleseminarieorganisationen samt om statens övertagande av de utav landstingen och vissa städer upprätthållna småskoleseminarierna m. m. Norstedt. (2), 215 s. E.
5. Utlåtande angående utförelsebevissystemets verkningar m. m. Marcus. 25 s. Jo.
6. Jordbruksutredningens betänkanden. 4. Betänkande angående åtgärder för fjäderfäskötselns främjande. Beckman. vj, 109 s. Jo.
7. Jordbruksutredningens betänkanden. 5. Statistisk översikt över det svenska jordbrukets utveckling och läge. Av E. Höijer. Marcus. 74 s. Jo.
8. Ny värmeledning samt elektrisk belysningsanläggning i Nationalmuseumbyggnaden i Stockholm. Stat. Repr.-anst. 43 s. K.
9. Lagberedningens förslag angående vissa internationella rättsförhållanden. 8. Förslag till konvention mellan Sverige, Danmark, Finland, Island och Norge om erkännande och verkställighet av domar, m. m. Norstedt. 39 s. Ju.
10. Betänkande med förslag till lag om vård av vissa skogar inom Västerbottens och Norrbottens läns lappmarker m. fl. områden. Marcus. iv, 393 s. Jo.
11. Utredning med förslag angående premiering av väl-skötta mindre skogsbruk. Heggström. 66 s. Jo.
12. 1928 års lönekommitté. Betänkande med förslag till avlöningsreglemente för extra ordinarie och extra tjänstemän, tillhörande den civila statsförvaltningen m. m. Norstedt. vj, 131 s. Fl.
13. Utlåtande över utkast till näringslag m. m. Marcus. 28 s. H.
14. Förslag till växelag m. m. Norstedt. 254 s. Ju.
15. Provdebitering av fyr- och båkavgift samt sjömanshusavgift. Marcus. 64 s. H.
16. Riktlinjer för vinnande av viss koncentration inom det svenska fångvårdsväsendet. Av S. Hagströmer. Marcus. v, 162 s. Ju.
17. Utredning och förslag rörande fortsättningskolans organisation. Heggström. 94 s. E.
18. 1928 års lönekommitté. Betänkande med förslag till löne reglering för landsfogdar, lappfogdar och landisfiskaler m. m. Norstedt. vj, 324 s. Fl.
19. Betänkande med förslag till lag med särskilda bestämmelser om delning av jord å landet inom vissa delar av Kopparbergs län m. m. Marcus. 307 s. 4 bilagor. Ju.
20. Arbetslöshetsutredningens betänkande. I. Arbetslöshetens omfattning, karaktär och orsaker. Norstedt. xix, 554 s. S.
21. Arbetslöshetsutredningens betänkande. I. Bilagor., band I. Orsaker till arbetslöshet. Av G. Bagge. P. M. ang. arbetsmarknaden och de faktorer, som bestämma dess utveckling. Av G. Huss. Norstedt. xij, 149 s. S.

Ann. Om särskild tryckort ej anges, är tryckorten Stockholm. Bokstäverna med fetstil utgöra begynnelsebokstäverna till det departement, under vilket utredningen avgivits, t. ex. E. = ecklesiastikdepartementet, Jo. = jordbruksdepartementet. Enligt kungörelsen den 3 febr. 1922 ang. statens offentliga utredningars yttre anordning (nr 98) utgivas utredningarna i omslag med enhetlig färg för varje departement.

STATENS OFFENTLIGA UTREDNINGAR 1931:21

SOCIALDEPARTEMENTET

ARBETSLÖSHETSUTREDNINGENS BETÄNKANDE I
BILAGOR, BAND 1

ORSAKER TILL ARBETSLÖSHET

AV

G ö s t a B a g g e

P. M. ANG. ARBETSMARKNADEN

OCH DE FAKTORER, SOM BESTÄMMA DESS UTVECKLING

AV

G u n n a r H u s s

STOCKHOLM 1931

KUNGL. BOKTRYCKERIET. P. A. NORSTEDT & SÖNER

801899

RECHENUNGS-ABSCHEID FÜR DAS JAHR 1900

REICHSBANK FÜR DEUTSCHLAND

RECHENUNGS-ABSCHEID FÜR DAS JAHR 1900

1

RECHENUNGS-ABSCHEID

RECHENUNGS-ABSCHEID FÜR DAS JAHR 1900

RECHENUNGS-ABSCHEID FÜR DAS JAHR 1900

2

RECHENUNGS-ABSCHEID

RECHENUNGS-ABSCHEID

RECHENUNGS-ABSCHEID FÜR DAS JAHR 1900

Stockholm den 11 juni 1931.

Undersökning
GUNNAR HESS

Sven Skogh

Till KONUNGEN.

Arbetslöshetsutredningen, som denna dag till Kungl. Maj:t ingivit Betänkande I: Arbetslöshetens omfattning, karaktär och orsaker, får härmed överlämna tvenne på kommitténs uppdrag verkställda undersökningar, nämligen

Bilaga 1, Orsaker till arbetslöshet, utarbetad av ledamoten, professor Bagge och *Bilaga 2*, Promemoria angående arbetsmarknaden och de faktorer, som bestämma dess utveckling, utarbetad av undertecknad Huss.

Underdånigst
GUNNAR HUSS

Sven Skogh

THE KINGDOM

Arbetslöshetsundersökningen som dröjs dag till Kongl. Maj:ts Majestäts Beviljande
Kande I: Arbetslöshetsundersökning, Karta för årsarbetet och årsarbetet för
jämna tvänne på konstaten uppräta verkställbar undersökningar, samt
Kande I: Arbetslöshetsundersökning, Karta för årsarbetet och årsarbetet för

INNEHÅLLSFÖRTECKNING.

	Sid.
Bilaga 1. ORSAKER TILL ARBETSLÖSHET, av professor Gösta Bagge . .	1
Bilaga 2. P. M. ANGAENDE ARBETSMARKNADEN OCH DE FAKTORER, SOM BESTÄMMA DESS UTVECKLING, av generaldirektör Gunnar Huss	129

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

24

Bilaga 1. ORSÄKER TILL ARBETSLÖSHET, en profess för den hvar

Bilaga 2. P. M. ANGÅENDE ARBETSMARKNADEN OCH DE FÄKTORE
SOM BESTÄMMA DENN TTVCKLING, av kon-nditioner för denna

Hus

ORSAKER TILL ARBETSLÖSHET

AV

PROFESSOR GÖSTA BAGGE

ORSAKER TILL ARBETSÖSHET

AV

PROFESSOR GÖSTA BÄGGÉ

INNEHÅLLSFÖRTECKNING.

DEFINITION OCH UNDERSÖKNINGSMETOD.

	Sid.
Arbetslöshetens definition	3
Definitioner ur växlande arbetslöshetspolitiska synpunkter	3
Arbetslösheten definierad ur ekonomisk synpunkt	4
Definitionens tillämpning på olika fall	5
Självförevallad och ofrivillig arbetslöshet 5 — Arbetsduglighet och arbetslöshet 6 — Kort- tidsarbetslöshet 6 — Arbetsförbud och arbetskonflikter 7 — Arbetslösheten en mark- nadsföreteelse 8.	
Undersökningsmetod	8
Arbetsvillkoren såsom efterfrågepris och utbudspris på arbetsmarknaden	8
Jämvikten på arbetsmarknaden	8
Arbetslösheten beroende på förhållandet mellan efterfrågepris och utbudspris på arbetskraften	8
Grafisk illustration 9.	
Inverkan på arbetslösheten av elasticiteten hos efterfrågan och utbudet på ar- betskraft	10
Grafisk illustration 11.	
Arbetslöshetens orsaker hänföras sålunda till de faktorer, som påverka efter- fråge- och utbudspris på arbetskraften	12
Orsakssammanhangets natur	12
Arbetsmarknadens organisation	13
Olika »slag av arbetslöshet»	14

EFTERFRÅGAN PÅ ARBETSKRAFT.

Nationalinkomsten och efterfrågan på produktionsfaktorerna	19
Arbetskraftens andel av den gemensamma efterfrågan på produktionsfak- torer vid förändringar i nationalinkomsten	21
Ändrad konsumtionsinriktning	21
Ändringar i den tekniska kunskapen och organisationen	21
Arbetsbesparande uppfinningar 21 — Andra förändringar i produktionstekniken 23.	
Förändringar i de samverkande produktionsfaktorernas mängder	23
Ökning i sparandet 24.	
Förändringar i mängden arbetskraft	24
Förändringar i folkmängden 24 — Förändringar i arbetstid och arbetsintensitet 24.	
Klimatiska och liknande förändringar i produktiviteten	27
Kombinationer av förändringar i produktiviteten	28
Följderna av en folkökning 29.	
Produktivitetsförändringarnas verkningar under olika tidsperioder	31

	Sid.
Produktionsapparatus utnyttjandegrad	34
»Lönefonden»	35
Utrikeshandeln och efterfrågan på arbetskraft	38
Internationella kapitalrörelser	40
Förändringar beroende på politiska, sociala eller liknande förhållanden	41
Den offentliga hushållningen	42
Monopol	46
Sammanhanget mellan kapitalbildningens olika faktorer och dess betydelse för efterfrågan på arbetskraft	47
Kapitalbildningens olika former	47
Faktorer som bestämma det frivilliga sparandets omfattning	49
Sparandet och penningvärdets växlingar	52
Penningvärdets växlingar	54
Företagsverksamheten och efterfrågan på arbetskraft i allmänhet	55
Olikheter hos förändringarna i arbetskraftens efterfrågefaktorer	56
Förändringarnas karaktär av kontinuerliga eller plötsliga	57
Säsongväxlingar	59
Konjunkturväxlingar	60
EFTERFRÅGAN OCH UTBUD AV ARBETSKRAFT INOM OLIKA DELMARKNADER.	
Definition på marknad	66
Arbetsmarknaden	66
Arbetsmarknadens beskaffenhet	66
Arbetsmarknadens beskaffenhet och det marginella efterfrågepriset på arbetskraft inom olika delmarknader	67
Förändringar i efterfrågan på arbetskraft inom särskilda områden	67
Förändringar utgående från konsumtionen	68
Ändringar i nationalinkomstens storlek 68 — Förändringar i konsumtionsvanor o. dyl. 69 — Den offentliga hushållningen och konsumtionsinriktningen 70 — Ändringar i sparandet 70 — Förändringar i utrikeshandeln 70.	
Förändringar utgående från produktionen	71
Produktionsförändringar beroende på klimatiska, sociala och liknande förhållanden 72 — Ändrade produktionsmetoder eller mängder produktionskraften inom särskilda områden 75 — Ändringar i mängden arbetskraft 76 — Ändringar i produktionsmetoderna 77 — Verknningar av produktivitetsförändringar vid internationell handel 79.	
Förändringar i penningvärdet	79
Inverkan av produktionsapparatus stelhets på efterfrågan på arbetskraft inom olika områden	80
Inverkan av bristen på rörlighet hos samverkande produktionsmedel 80 — Olikheten i räntabilitet hos företagen och elasticiteten hos efterfrågan på arbetskraft 82.	
Variationslatituden hos efterfrågan på arbetskraft inom det särskilda företaget	82
Företagarverksamheten och växlingarna i efterfrågan på arbetskraft	83
Monopol och växlingarna i efterfrågan på arbetskraft inom särskilda områden	84
Arbetsgivarmonopol och olikheter i efterfrågan inom olika områden av arbetsmarknaden	86
Konjunktur- och säsongväxlingar på delmarknaderna	86

	Sid.
Inverkan av graden av rörlighet hos arbetskraften och böjlighet hos lönen	86
Arbetskraftens rörlighet	87
Böjligheten hos lönen	88
Arbetslöshetsrisken, lönens böjlighet och arbetskraftens rörlighet	89
Anställningsmetoder och arbetslöshet	92
Inverkan av arbetskraftens rörlighet och lönens böjlighet vid förändringar i efterfrågan och den totala tillgången på arbetskraft	96
Arbetarreservens storlek vid ständiga, kortvariga växlingar i behovet av arbetskraft	98

ARBETSLÖN OCH ARBETSLÖSHET.

Utbudet av arbetskraft	101
Tillgång och utbud på arbetskraft	101
Orsakerna till olika utbudspris av arbetskraft väsentligen av icke-ekonomisk natur	101
Utbudspriset »eftersläpning» på grund av vana och tradition	102
Levnadsstandardens brist på elasticitet och utbudspriset eftersläpning	102
Sambandet mellan utbud och lönenivå tidsbetonat	103
Arbetarklassens inkomstnivå 103 — Understödsverksamhet 104 — Organisationsväsendet och lönernas kollektivisering 104.	
Innebörden av frågan om arbetslönens kollektiva reglering och arbetslösheten	105
Verkningarna av arbetslönens höjning över det marginella efterfrågepriset	105
Arbetslön och arbetskostnad	105
Kostnadsökningens incidens	106
Anledningar till större eller mindre elasticitet hos efterfrågan och tillgång på produkterna	108
Elasticiteten hos efterfrågan på produkterna 108 — Elasticiteten hos tillgången på produkterna 110 — Elasticiteten hos efterfrågan på arbetskraft och rörligheten hos samverkande produktionsfaktorer 110 — Produktionsteknikens beroende av kostnaderna för olika produktionsmedel en annan sådan orsak 112 — Arbetskostnadernas andel av de totala produktionskostnaderna en tredje orsak 113.	
Lönehöjningens verkningar inom giltighetsområdet	113
Lönehöjningens inverkan på särskilda områden utanför giltighetsområdet	114
Verkningarna av en förändring av den allmänna lönenivån	115
Konsumtionens och produktionens ändrade inriktning 115 — Penningvärdet vid löneförändringar 115 — Utrikeshandeln vid ändrad allmän lönenivå 116 — Den allmänna lönenivåns inverkan på produktionstekniken 116 — Elasticiteten hos efterfrågan på arbetskraften varierar med varaktigheten hos löneförändringen 117 — Inverkan på elasticitetsgraden av gången hos förändringen i lönenivån 118 — Arbetskostnadernas andel av de totala produktionskostnaderna 118.	

	Sid.
Verkningarna av löneförändringar på nationalinkomsten	119
Lönehöjningar medföra alltid ändringar i nationalinkomstens beskaffenhet och storlek, vilka varaktigt påverka arbetskraftens efterfrågepris i olika riktningar	119
Lönenivå och folkmängd	119
Lönenivå och kapitalförsörjning	119
Lönenivå och arbetseffektivitet	120
Lönenivå och produktionsmetoder	121
Elasticiteten hos efterfrågan på arbetskraft vid efterfrågeförändringar . .	123

**KONKLUSIONER ANGÅENDE UNDERSÖKNINGENS METODER OCH
MÖJLIGA RESULTAT 125**

ORSAKER TILL ARBETSLÖSHET

119
118
117
116
115
114
113
112
111
110
109
108
107
106
105
104
103
102
101
100
99
98
97
96
95
94
93
92
91
90
89
88
87
86
85
84
83
82
81
80
79
78
77
76
75
74
73
72
71
70
69
68
67
66
65
64
63
62
61
60
59
58
57
56
55
54
53
52
51
50
49
48
47
46
45
44
43
42
41
40
39
38
37
36
35
34
33
32
31
30
29
28
27
26
25
24
23
22
21
20
19
18
17
16
15
14
13
12
11
10
9
8
7
6
5
4
3
2
1

ORSAKER TIDN ARBETSDOKUMET

Definition och undersökningsmetod.

En grundläggande svårighet vid behandlingen av arbetslöshetens natur och orsaker är bristen på en för alla gemensam och entydig uppfattning av vad som i själva verket skall förstås med arbetslöshet. Det som för den ene framstår som »verklig arbetslöshet», uppfattas av den andre som ett utslag av bristande vilja eller förmåga att arbeta. Ur en synpunkt kunna de arbetsvillkor till vilka arbete vid ett visst tillfälle står att erhålla te sig såsom fullt rimliga, ur en annan synpunkt eller vid ett annat tillfälle anses de oskäliga; den sôm av den ene betraktas som arbetsför och arbetslös kan av den andre rubriceras som invalid o. s. v. Denna brist på enhetlighet ligger i själva sakens natur. Människor kunna nämligen vara utan arbete av en mångfald olika anledningar; och vid bedömandet av huruvida den ena eller andra av dessa anledningar är av den art, att dess följder böra betecknas som arbetslöshet eller ej, kunna givetvis mångahanda, mot varandra stående uppfattningar och synpunkter göras gällande. Det allmänna språkbruket har därför blivit synnerligen växlande och kan ej läggas till grund för en entydig definition av arbetslösheten.

Detta har emellertid vid behandling av frågor rörande arbetslöshetens orsaker lett till åtskillig oklarhet och medfört, att man ej sällan utan att angiva det utgått från olika förutsättningar, när det gällt att klarlägga hithörande problem.

Ett exempel på vilka svårigheter, som härav uppkommit, erbjuder arbetslöshetsstatistiken. Tolkningen av det statistiska materialet rörande arbetslösheten i Sverige har sålunda mycket försvårats på den grund att arbetslöshetsbegreppet väsentligt förskjutits mellan olika tidpunkter, varigenom de statistiska uppgifterna icke äro fullt jämförbara. Under vissa tider ha sålunda personer betraktats som arbetslösa, vilka under andra ej räknats såsom sådana. Men även beträffande uppgifter från en och samma tidpunkt gör en liknande osäkerhet sig gällande. De arbetslösa, som redovisas i fackföreningarnas arbetslöshetsrapporter, äro ej alltid desamma som anses såsom arbetslösa ur den offentliga administrationens synpunkt; och vid en arbetslöshetsräkning, då den enskildes uppfattning om vad som skall menas med arbetslöshet mer framträder, äro säkerligen ytterligare andra kategorier representerade. Såsom arbetslöshet betecknas alltså i statistiken i varje olika fall de särskilda slag av arbetslöshet, som närmast intressera den uppgiftssamlande institutionen; det statistiska materialet kommer därför att omfatta uppgifter för sinsemellan he-

Arbetslöshetens definition.

Definitioner ur växlande arbetslöshetspolitiska synpunkter.

terogena slag av arbetslöshet. I ännu högre grad blir detta fallet vid internationella jämförelser av olika länders arbetslöshetsstatistik.

Vad som alltså i första rummet kräves, är en fullt klar och entydig definition av arbetslösheten. Upphovet till svårigheterna att erhålla en sådan visar det senast anförda exemplet från arbetslöshetsstatistiken. De former av arbetslöshet, vilka icke ansetts böra medföra åtgärder av det ena eller andra slaget, har man utmönstrat, när man fastställt den definition på arbetslöshet, som legat till grund för det statistiska arbetet. Man har med andra ord gjort definitionen från arbetslöshetspolitiska utgångspunkter. Och detta har också varit fallet med de mer eller mindre uttryckligt angivna definitioner av växlande innebörd, som legat bakom de flesta framställningar av arbetslöshetsproblemet. Varje definition, som ej medtager alla slag av arbetslöshet — den oförvållade liksom den frivilliga, den som beror på ålder, sjukdom, moraliska eller andra defekter, liksom den som beror på omöjlighet för den fullt arbetsduglige att få arbete till för honom vanliga villkor o. s. v. — kommer att vara uppgjord ur arbetslöshetspolitisk synpunkt för att ur denna begränsa problemet.

En sådan begränsning har den stora olägenheten ur synpunkten av en förutsättningslös undersökning av arbetslöshetens orsaker, att det knappast kan undvikas, att undersökningen genom själva uppläggningsen kommer att färgas av den valda arbetslöshetspolitiska ståndpunkten. Man bör i stället välja en definition på arbetslöshet, som tillåter, att alla olika anledningar till att människor äro utan arbete kunna om möjligt betraktas ur en och samma, gemensamma synpunkt, från vilken de många olika, invecklade arbetslöshetsproblemen kunna till en början angripas. Först genom en så vid definition som möjligt kan man nå en enhetlig behandling av arbetslöshetens orsakssammanhang, oberoende av omdömen om de många skiftande anledningarna till arbetslöshet.

Arbetslösheten definierad ur ekonomisk synpunkt.

En sådan definition av arbetslösheten kan erhållas, om man betraktar denna utslutande ur ekonomisk synpunkt som en företeelse på en marknad, där arbetskraft frivilligt utbjudes och anställs mot lön. Ingen är där tvungen vare sig att taga eller erbjuda sysselsättning på andra villkor än dem som av någon anledning anses vara för vederbörande antagliga. Arbetslöshet uppkommer då, så snart någon arbetare icke kan, av vad anledning det vara må, erhålla full sysselsättning. Då erbjudande och antagande av sysselsättning äro fullt frivilliga, beror denna situation på, att uppställda villkor icke godtagas av dem som utbjuda eller efterfråga arbetskraft. *Arbetslös är alltså envar, som ej kan erhålla arbete på sådana villkor, som han vill godtaga.* Anledningarna härtill och deras bedömande ur arbetslöshetspolitiska synpunkter bli en senare fråga. De kunna alla på detta sätt betraktas ur en enda gemensam synpunkt, den ekonomiska, som blir avgörande för i vilken utsträckning arbete kan erhållas till olika villkor och som är oberoende av omdömen om de olika anledningarna till arbetslöshet.

Uteslutna från detta betraktelsesätt, och därmed från den följande framställningen, äro sådana fall, då — exempelvis på grund av fullständig arbetsför-

måga — arbete överhuvud taget icke kan förekomma, och utbudet icke på något sätt är beroende av arbetsvillkoren. Likaså kan utbud på arbetskraft förefinnas men efterfrågan momentant eller på begränsade områden vara av den beskaffenhet, att ingen som helst ersättning kan erhållas för arbetet.¹ Från dylika fall övergår utbudet och efterfrågan vanligen kontinuerligt och omärkligt — passerande ytterlighetsfall av bristande priskänslighet hos utbud eller efterfrågan på arbetskraften (härom mera nedan), då det icke längre är fråga om en artskillnad utan om en gradskillnad beträffande utbudets och efterfrågans reaktion — till lägen, där en marknad för arbetskraften av nyss angiven karaktär föreligger.

Ur ekonomisk synpunkt föreligger ingen orsak att draga någon gräns mellan *självförvållad* och *ofrivillig arbetslöshet*. Här förekomma alla gradationer mellan vilka man vid praktisk arbetslöshetspolitik har att från olika synpunkter välja. Dessa försvinna vid en ekonomisk betraktelse, inför vilken olika krav på lön och med arbetet förknippade förhållanden, sådana som arbetsplats, arbetsort, sysselsättningens art o. s. v., endast äro av betydelse ur synpunkten av, huruvida all arbetskraft blir sysselsatt eller ej på de villkor, som faktiskt uppställas, och varpå detta kan bero. Frivillighet är ett i hög grad relativt begrepp, vars innebörd växlar under olika ekonomiska lägen. Ett val mellan arbetslöshet eller arbete på vissa villkor föreligger (med nyss angivna undantag) ständigt; i samma mån de ekonomiska förhållandena bli mer gynnsamma, kommer en vägran att arbeta på vissa villkor, vilken tidigare kunnat anses oskälig, att bedömas som fullt legitim. Härav följer, att sådan arbetslöshet då kommer att framstå såsom ofrivillig, vilken under sämre ekonomiska villkor skulle ha ansetts självförvållad.

Definitionen omfattar således icke dem som, ehuru de fått sina arbetsvillkor försämrade, ändock låta sig nöja och fortsätta sitt arbete. Om på grund av någon anledning ett mindre antal än vanligt av jordbrukets befolkning kan finna anställning inom industrien, och den del av ungdomen, som stannar kvar på landsbygden, kan finna något arbete därstädes, är den enligt denna definition icke att anse som arbetslös. Detta utesluter givetvis icke, att försämringen i denna grups levnadsomständigheter kan vara lika allvarlig som den, vilken inom andra grupper tar sig uttryck i arbetslöshet. Stannar den ungdom, varom det här är fråga, hemma utan att vilja syssla med förhanden varande arbeten, är den däremot enligt samma definition att anse som arbetslös, då det i detta fall ej är fråga om värdeomdömen, utan endast huruvida den ifrågavarande ungdomens arbetskraft utbjudes till villkor, som erbjudas, eller ej.

Bör en norrländsk lantbrukare, som berövas en del av de skogskörslor, varifrån han tidigare dragit en del av sitt livsuppehälle, betraktas som arbetslös? Svaret på denna fråga är liksom i det förra fallet beroende på huruvida han

¹ Fall kunna t. o. m. tänkas, då användning av viss arbetskraft direkt föranleder förlust — om exempelvis på grund av ålder eller andra orsaker mindre duglig arbetskraft av någon anledning bibehålles, ehuru detta icke är lönande, eller om i och för sig lönande arbetsmetoder icke införas på grund av önskan att icke avskeda arbetare. I sådana fall passerar efterfrågepriset på denna arbetskraft 0-punkten och blir negativt.

Definitionens tillämpning på olika fall.

Självförvållad och ofrivillig arbetslöshet.

finner något annat arbete eller ej. I senare fallet är han att betrakta som arbetslös. Finner han åter något arbete — huru litet lönande det än må vara — är han det icke. Hans fall kan då jämföras med en industriarbetares, som vid förlusten av ett arbete övergår till en sämre betald eller ur andra synpunkter mindre tilltalande sysselsättning.

Arbetsdug-
lighet och
arbetslöshet.

Ej heller finnes ur ekonomisk synpunkt anledning att draga någon gräns mellan arbetslösa, som äro mer eller mindre användbara i näringslivets tjänst, så länge *någon* arbetsduglighet föreligger. I det moderna näringslivet finnes, från denna synpunkt sett, i själva verket ingen möjlighet att uppdraga en sådan gräns. Den betingas i verkligheten å ena sidan av näringslivets efterfrågan på arbetskraft överhuvud taget och å den andra av de arbetsvillkor, som kunna förmå olika människor med olika naturliga förutsättningar att arbeta. På arbetsmarknaden finnes nämligen hela skalan av mer eller mindre lämpliga, vilken i nästan omärkliga övergångar löper från de mest dugliga till sådana, som knappast kunna tänkas alls utföra något nyttigt arbete. Stiger näringslivets efterfrågan på arbete, går man allt längre ned på skalan av arbetsduglighet; sjunker denna efterfrågan, blir förhållandet det motsatta. Ehuru man här ur administrativ och arbetslöshetspolitisk synpunkt ofta är nödsakad att draga en gräns mellan mer eller mindre arbetsdugliga arbetslösa, då dessa kategorier måste behandlas på skiftande sätt, låter sig detta ur ekonomisk synpunkt icke göra på den grund att man med ändrade ekonomiska förhållanden erhåller nya gränser. Problemet om de mindre arbetsdugligas arbetslöshet, som för visso har sina speciella sidor, kan och bör därför behandlas gemensamt med övriga arbetslöshetsproblem ur samma allmänt ekonomiska utgångspunkt. Detta sker med användning av den vidare definitionen på arbetslöshet.

Korttids-
arbetslöshet.

Förkortas arbetstiden på grund av att produktionen ej lönar sig i samma omfattning som tidigare, och har man att välja mellan att avskeda en del arbetare eller inskränka driften till ett mindre antal timmar eller dagar i veckan, ligga båda dessa fall inom ramen för den föreliggande definitionen. Arbetstidens förkortning är ju under denna förutsättning endast en metod att fördela den uppkomna arbetslösheten mera jämnt på arbetarna inom området ifråga.

Är den kortare arbetstiden — med den därmed följande lägre dags- eller veckoförtjänsten — däremot i överensstämmelse med arbetarens önsknings, är denne givetvis ej arbetslös. Då arbetstiden inom det moderna näringslivet i regeln måste anordnas utan hänsyn till individuella önskemål, kan det emellertid ofta hända, att den enskilde arbetaren gärna skulle vilja för den ifrågakommande timförtjänsten arbeta längre eller kortare tid än den, som erbjudes honom. Och vid en mycket hög extra ersättning kan det tänkas, att arbetare äro villiga att utsträcka sin arbetstid till gränsen för det fysiskt möjliga, vilken likaledes kan ställa sig mycket olika i olika fall. Tillgången på arbetskraft blir därför ur arbetstidssynpunkt skäligen obestämmd och därmed ur samma synpunkt arbetslöshetsbegreppet.

För dylika individuella avvikelser ifråga om arbetstiden finnes emellertid som sagt i det moderna näringslivet i regeln ingen marknad, och därför kan man, åtminstone för de flesta praktiska syften, bortse ifrån dem och uteslutan-

de hålla sig till den för ifrågavarande tidsperiod och näringsfång vanliga och allmänt förekommande arbetstiden. Sker en inskränkning i denna på grund av minskning i efterfrågan från arbetsgivarna på arbetskraft, inträffar korttidsarbetslöshet. Härvid förutsättes då, att arbetarna i regel önska arbeta längre tider än den sålunda förkortade arbetstiden, under det att de, likaledes i regeln, icke önska arbeta längre än den eljest vanliga arbetstiden, även om högre ersättning skulle erbjudas dem för denna längre arbetstid. Förkortas arbetstiden på grund av att arbetarnas uppfattning härutinnan ändrats, så att de föredraga kortare arbetstid framför samma arbetsförtjänst som hittills, föreligger ej arbetslöshet. Förkortas arbetstiden, och arbetarna erhålla oförändrad års- eller veckolön, innebär detta en höjning av lönen per arbetsprestation.

Korttidsarbetslöshet är en företeelse av stor betydelse inom det moderna näringslivet, och därför är det nödvändigt att såvitt möjligt precisera dess innebörd. Tyvärr inbegripes den ofta ej i arbetslöshetsstatistiken, som då blir missvisande ifråga om arbetslöshetens totala omfattning.

Liknande synpunkter, som de, vilka gjorts gällande beträffande individuella önskemål i fråga om avvikelser från den normala arbetstiden, kunna i viss mån tillämpas, då lagstiftning eller arbetskonflikter lägga hinder i vägen för arbete.

Arbetsförbud
och arbets-
konflikter.

Vid en strejk eller lockout kunna arbetsgivare mycket väl vara villiga att anställa arbetskraft till de villkor, som arbetarnas organisation kräver för att häva konflikten, och likaledes kunna arbetare vara villiga att arbeta till villkor, som arbetsgivarnes organisation fordrar. Båda fallen inträffa ständigt, vilket framgår däraf, att i överenskommelsen, som avslutar konflikten, parterna sällan lyckas fullständigt genomdriva sina krav. Men ändock arbetas icke på dessa villkor under själva konfliktens fortgång. Detsamma gäller arbetslagsstiftningen. Under den förbjudna tiden kan det väl tänkas att både arbetare och arbetsgivare kunna finna det lönande och lämpligt att låta arbetet fortgå. I samtliga dessa fall förefinnes emellertid i regeln faktiskt ingen marknad för dylik arbetskraft, och därför förefaller det lämpligast att icke räkna dessa former av brist på arbetsmöjligheter till arbetslösheten. Någon logisk svårighet att inpassa dem i den givna definitionen på arbetslöshet föreligger emellertid ej; i sådant fall får förutsättas, att om tillräckligt höga ersättningar erbjudas — exempelvis på grund av de stora vinstchanser, som kunna uppkomma, om lagens eller organisationernas arbetsförbud brytes — så äro tillräckligt många villiga och i stånd att arbeta för att en marknad för dylik arbetskraft skulle kunna uppkomma. Ifråga om konflikterna kan ju dessutom sägas, att arbetarna äro villiga att arbeta på de villkor, som deras organisation stipulerat, och att deras bristande möjlighet att arbeta under konflikten därför beror på att de ej kunna erhålla arbete på sådana villkor, som de vilja godtaga, samt att de sålunda enligt den uppställda definitionen på arbetslöshet äro arbetslösa.

För den allmänna, teoretiska undersökningen av orsaker till arbetslöshet spelar det ingen roll, om man på detta sätt i tanken innesluter de genom lag eller arbetskonflikt från arbete avstängda bland de arbetslösa eller ej. Vid en detalj-

behandling av arbetslösheten och för alla praktiska syften förefaller det lämpligt att ej medräkna dem bland de arbetslösa.

Arbetslösheten en marknadsföreteelse.

Arbetslösheten såsom ett socialt problem i det moderna samhället med dettas arbetsorganisation uppkommer sålunda på en marknad, där arbetskraft frivilligt utbjudes och anställs i den omfattning, som erbjudna arbetsvillkor godtagas av arbetare och arbetsgivare. I en slavhushållning förekommer sålunda ej arbetslöshet i vår mening; ej heller i ett samhälle, där skyldighet att arbeta eller att anställa arbetskraft, oavsett arbetsvillkoren, i någon form förefinnes. I verkligheten kunna här gränssfall föreligga, som göra det svårt att avgöra, huruvida ett socialt läge, till sina verkningar likartat med arbetslöshet i modern mening, också kan karakteriseras som sådan och följaktligen analyseras med samma metoder. Detta gör det nödvändigt att behandla bl. a. historiska paralleller med försiktighet.

Undersökningsmetod.

Om man sålunda betraktar arbetslösheten såsom ett marknadsfenomen och med arbetslös förstår var och en, som ej kan få arbete på sådana villkor, som han vill godtaga, giver sig den allmänna uppläggningsmetoden av behandlingen av frågan om arbetslöshetens orsaker direkt ur denna definition.

Arbetsvillkoren såsom efterfrågepris och utbudspris på arbetsmarknaden.

På den marknad, där arbetskraft söker och erbjuds sysselsättning, utgöra de villkor, som arbetaren är villig godtaga, *utbudspriset* för hans arbetskraft; han utbjuder sin arbetskraft på dessa villkor. De villkor, på vilka arbetsgivaren är villig att anställa arbetskraft, utgör återigen dennes *efterfrågepris* för ifrågavarande arbetskraft.

Jämvikten på arbetsmarknaden.

Inom nationalekonomien brukar man kalla det löneläge, som föreligger, då efterfrågepriset och utbudspriset för de delar av arbetskraften, som ha det lägsta efterfrågepriset och det högsta utbudspriset, överensstämma och således utbud och efterfrågan på arbetskraft jämnt balansera varandra, för jämviktslönen. Man har använt denna teoretiska konstruktion för att söka utforska de krafter, som bestämma lönenivåns höjd och variationer. För här ifrågavarande ändamål är det ej nödvändigt att göra den verklighetsfrämmande förutsättningen, att en jämvikt av ifrågavarande slag råder på arbetsmarknaden. Då arbetslöshet i ovan definierade mening i verkligheten alltid föreligger, så snart ej all arbetskraft av vad slag det vara må är fullt sysselsatt, är en sådan jämvikt, enligt vad erfarenheten visar, praktiskt taget utesluten. Brist på arbetskraft kan förekomma inom sådana delar av arbetsmarknaden, som av någon anledning äro under kortare eller längre tid avspärrade från övriga områden.

Arbetslösheten beroende på förhållandet mellan efterfrågepris och utbudspris på arbetsmarknaden.

De villkor, till vilka arbetsgivarna kunna vara villiga att bjuda arbete, äro växlande med mängden arbetskraft, som anställs. Om nu icke all arbetskraft utbjudes på villkor, till vilka arbetsgivarna äro villiga att antaga denna arbetskraft, kunna sålunda en del arbetare icke få arbete på sådana villkor, som de vilja godtaga, och arbetslöshet uppkommer. Om m. a. o. efterfrågepriset för någon del av arbetskraften understiger utbudspriset för denna, kan ej hela mängden arbetskraft sysselsättas och arbetslöshet uppkommer; överstiger efterfrågepriset utbudspriset för hela den tillgängliga mängden arbetskraft, fö-

religger brist på arbetskraft. Endast om efterfrågepris och utbudspris överensstämmer för de delar av arbetskraften, som ha det lägsta efterfrågepriset och det högsta utbudspriset, komma utbud och efterfrågan på den ifrågavarande arbetsmarknaden att jämnt täcka varandra, och i sådant fall förefinnes varken arbetslöshet eller brist på arbetskraft.

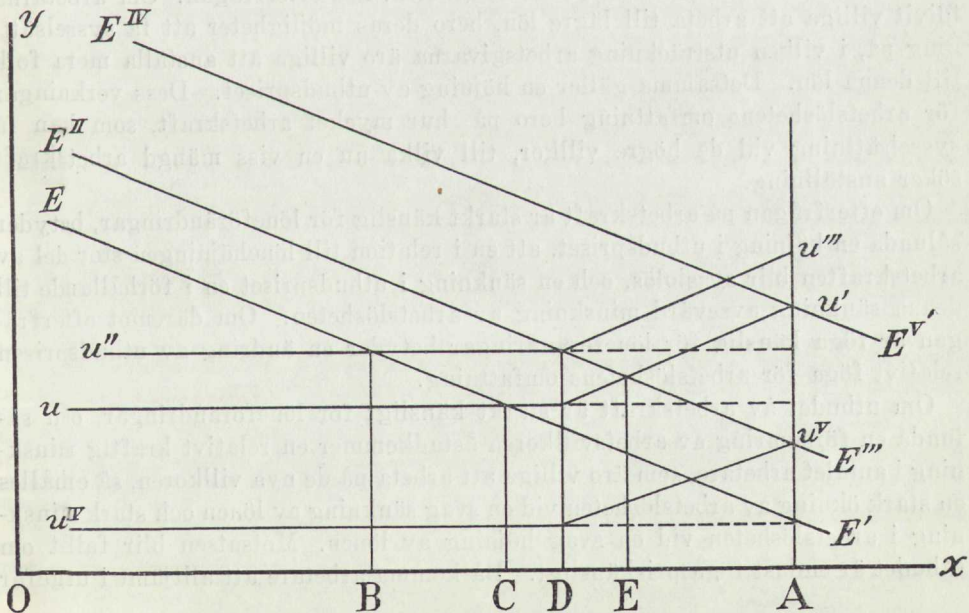
Ovanstående kan illustreras med ett enkelt diagram. De olika kvantiteter arbetskraft, som efterfrågas och utbjudas till olika villkor, ordnas i följd alltefter villkorens höjd, så att först komma de som efterfrågas till högsta och utbjudas till lägsta villkor och sist de som efterfrågas till lägsta och utbjudas till högsta villkor. Efter den vertikala y-axeln avsättas sedan de olika arbetsvillkor, till vilka olika mängder arbetskraft efterfrågas och utbjudas, och efter den horisontala x-axeln avsättas de mängder arbetskraft, som efterfrågas och utbjudas, till dessa olika arbetsvillkor eller löner. Dragas vinkelräta linjer från de båda axlarna, komma skärningspunkterna för dessa linjer att bilda kurvor, som visa förhållandet mellan de olika mängderna arbetskraft och de pris, till vilka dessa efterfrågas och utbjudas.

Grafisk illustration.

Om den totala tillgången på arbetskraft inom en befolkning, representerad av antalet individer i de arbetsföra åldrarna samt deras arbetstid och arbetseffektivitet, anses given och oberoende av lönehöjden, kommer utbudspriset på olika mängder arbetskraft att vara beroende på den lön, till vilken dessa individer äro villiga att taga arbete. Går man dessutom ut ifrån, att arbetarna i regel ej vilja taga arbete under den för orten och yrket kollektivt reglerade eller gängse lönen, men däremot, likaledes i regeln, gärna taga arbete, som erbjudes till denna lön, kommer utbudspriset på arbetskraft i landet att bli konstant; erbjudes arbete till den gängse lönen, utbjudes all arbetskraft; för lön under den gängse utbjudes ingen arbetskraft. Utbudskurvan för arbetskraft blir under sådana förhållanden parallell med x-axeln. På grund av sättet för normalisering av lönerna kommer emellertid prestationslönen för mindre effektiv arbetskraft under dessa förutsättningar att bli högre än för mer effektiv sådan, och den förras utbudspris blir alltså faktiskt högre än den senares. Likaså blir utbudspriset för sådana personers arbetskraft, vilkas arbetsvillighet är onormalt ringa — exempelvis de »asociala» befolkningsgruppernas — högre än för den normala arbetskraften. Vill man taga hänsyn till sistnämnda förhållanden bör den med y-axeln parallella riktningen hos utbudskurvan avbrytas för en del av tillgången på arbetskraft och stiga brantare för denna.

Efterfrågekurvan för arbetskraft återigen bör sjunka, i samma mån som den avlägsnar sig från y-axeln, då större mängder arbetskraft i regeln endast efterfrågas till lägre löner, och tvärtom högre löner medföra efterfrågan på en mindre mängd arbetskraft.

Diagram A.

Om OA representerar den totala mängden arbetskraft i landet, EE^1 förhållandet mellan olika mängder arbetskraft och de pris, till vilka dessa efterfrågas, samt uu^1 förhållandet mellan olika mängder arbetskraft och de pris, till vilka dessa utbjudas, så blir den mängd arbetskraft, som representeras av AC arbetslös. Stiger utbudskurvan till $u^{14}u^{11}$, ökas arbetslösheten till AB. Stiger efterfrågekurvan till $E^{11}E^{11}$ och utbudskurvan återgår till utgångsläget uu^1 , minskas arbetslösheten till AE, stiger nu återigen utbudskurvan till $u^{11}u^{11}$, blir arbetslösheten AD. Om utbudskurvan sjunker till $u^{IV}u^V$ och efterfrågekurvan stiger till $E^{11}E^{11}$, försvinner arbetslösheten; likaså om utbudskurvan befinner sig vid utgångsläget, men efterfrågekurvan stiger till E^{IVEV} . Skulle vid detta läge av efterfrågekurvan (således E^{IVEV}) utbudskurvan ligga vid läget $u^{IV}u^V$, förefinnes brist på arbetskraft.

En höjning av efterfrågekurvan innebär att antingen en större mängd arbetskraft får sysselsättning vid samma lön eller att lönen kan stiga och ändock samma mängd arbetskraft får sysselsättning. Minskning eller ökning i efterfrågan på arbetskraft kan sålunda bero antingen på en förskjutning av efterfrågekurvans nivå eller på en förskjutning utefter samma efterfrågekurva, beroende på en förskjutning i utbudskurvan.

Diagrammet illustrerar, att arbetslöshet är beroende på förhållandet mellan efterfrågepris och utbudspris på den del av arbetskraften, som har det lägsta efterfrågepriset och det högsta utbudspriset — det marginella efterfrågepriset och det marginella utbudspriset. När det senare överstiger det förra, föreligger arbetslöshet. Det marginella efterfrågeprisets storlek är beroende dels på efterfrågekurvans läge och dels på den totala mängden arbetskraft. Det marginella utbudspriset är under angivna förutsättningar oberoende av den totala mängden arbetskraft och beroende på den gängse lönen läge.

Diagrammet visar vidare, att arbetslöshetens omfattning blir beroende på avståndet mellan de båda kurvornas nivåer, vilket bestämmer avståndet mellan de marginella efterfråge- och utbudsprisen. Dessutom är den beroende av kurvornas form, varom mera nedan.

Inverkan på arbetslösheten av elasticiteten hos efterfrågan och utbudet på arbetskraft.

Inverkan på arbetslöshetens omfattning av förändringar i efterfrågan och utbudet på arbetskraft är emellertid även beroende på dessas karaktär, nämligen på hurvida en förändring i arbetsvillkoren medför en proportionsvis större eller mindre ökning i den mängd arbetskraft, som efterfrågas eller utbjudes vid de förändrade arbetsvillkoren.

Om utbudspriset undergår förändringar, blir den kvantitativa verkan härav på arbetslösheten vid oförändrade efterfrågepris beroende på hur mycket av den sålunda utbjudna arbetskraften, som får sysselsättning till lönen i fråga, eller m. a. o. på elasticiteten, priskänsligheten, hos efterfrågan. Om arbetarna blivit villiga att arbeta till lägre lön, bero deras möjligheter att få sysselsättning på, i vilken utsträckning arbetsgivarna äro villiga att anställa mera folk till denna lön. Detsamma gäller en höjning av utbudspriset. Dess verkningar för arbetslöshetens omfattning bero på hur mycket arbetskraft, som kan få sysselsättning vid de högre villkor, till vilka nu en viss mängd arbetskraft söker anställning.

Om efterfrågan på arbetskraft är starkt känslig för löneförändringar, betyder sålunda en höjning i utbudspriset, att en i relation till lönehöjningen stor del av arbetskraften blir sysslös, och en sänkning i utbudspriset en i förhållande till denna sänkning avsevärd minskning av arbetslösheten. Om däremot efterfrågan är föga känslig för löneförändringar betyder en ändring av utbudsprisen relativt föga för arbetslöshetens omfattning.

Om utbudet av arbetskraft är starkt känsligt för löneförändringar, och sålunda en försämring av arbetsvillkoren åstadkommer en relativt kraftig minskning i antalet arbetare, som äro villiga att arbeta på de nya villkoren, så erhålles en stark ökning av arbetslösheten vid en svag sänkning av lönen och stark minskning i arbetslösheten vid en svag höjning av lönen. Motsatsen blir fallet om utbudet är endast föga priskänsligt. Då komma arbetare att alltjämt i ungefär

samma utsträckning som förut vara villiga att taga arbete på de försämrade villkoren eller ovilliga att i ökad utsträckning taga arbete vid förbättrade arbetsvillkor.

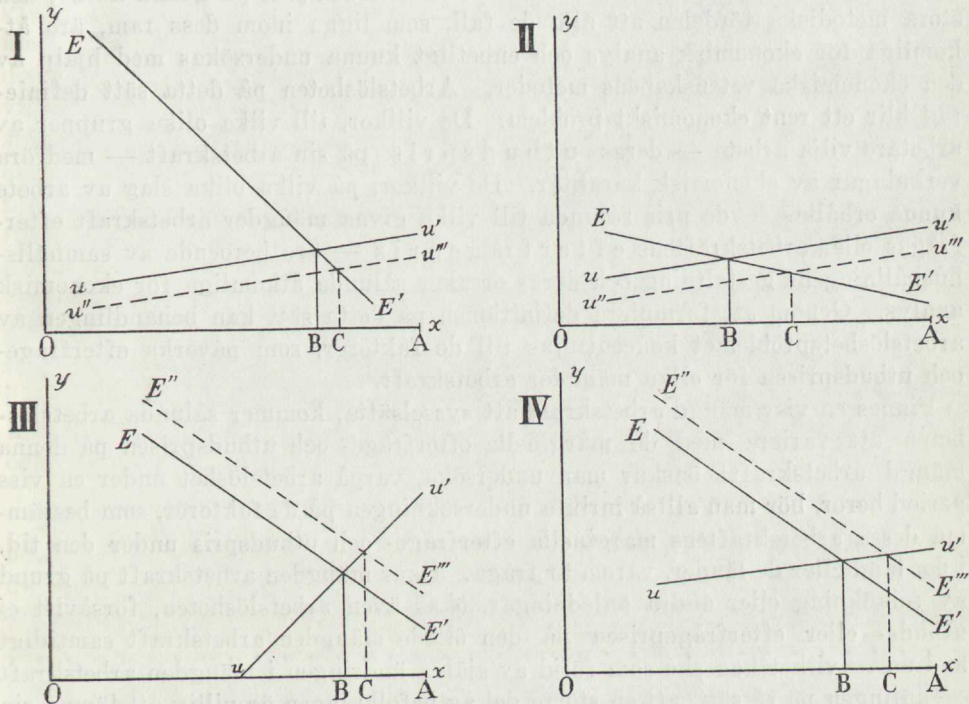
Förändras elasticiteten hos efterfrågan och utbudet på arbetskraft, får detta likartade verkningar för arbetslöshetens omfattning.

De faktorer, som betinga priskänsligheten eller elasticiteten hos efterfrågan och utbud av arbetskraft, äro således av stor betydelse för frågan om orsakerna till arbetslöshetens omfattning.

Betydelsen av efterfrågans och utbudets elasticitet för arbetslöshetens omfattning kan även på ett enkelt sätt åskådliggöras grafiskt.

Grafisk illustration.

Diagram B.

Efterfråge- och utbudskurvorna representera förhållandet mellan olika arbetsvillkor och den mängd arbetskraft, som efterfrågas och utbjudas vid dessa. När en förändring i arbetsvillkoren utlöser en ringa förändring i mängden efterfrågad eller utbjuden arbetskraft — och elasticiteten sålunda är ringa — blir kurvans riktning tydlig brant; när den utlöser en större förändring i mängden efterfrågad och utbjuden arbetskraft, blir kurvans riktning mindre lutande. Den totala mängden arbetskraft — OA — förutsättes konstant. Diagram I representerar sålunda mindre, diagram II större elasticitet hos efterfrågan. Samma sänkning i utbudspriskurvan u^1 till u^{11} åstadkommer en minskning i arbetslösheten från AB till AC . Diagrammen visa hur mycket mera betydande denna minskning blir under förutsättningarna i diagram II än under förutsättningarna i diagram I. Diagram III visar mindre och diagram IV större elasticitet hos utbudet; varvid framgår att samma höjning av efterfrågepriskurvan EE^1 till $E^{11}E^{11}$, medför i förra fallet en ringa, i senare fallet en mera betydande minskning i arbetslösheten från AB till AC . När — med en inom ekonomisk teori gängse term — elasticiteten hos efterfrågan säges vara lika med 1, betyder detta, att mängden efterfrågad arbetskraft multiplicerad med det marginella efterfrågepriset icke förändras vid en förskjutning i utbudet. Den linje, som representerar

en efterfrågan av denna art, är icke en rak linje utan en hyperbel. De här införda diagrammen giva därför endast en mycket förenklad bild av betydelsen av olika elasticitetsgrader.

Arbetslöshetens orsaker hänföras sålunda till de faktorer, som påverka efterfråge- och utbudspris på arbetskraften.

Enligt definitionen behöver hänsyn tagas endast därtill, att arbetslöshet inträffar, då utbudspriset överstiger efterfrågepriset på någon del av arbetskraften, och att arbetslösheten kommer att vara större, ju större den mängd arbetskraft är, för vilken detta är fallet, och vice versa. Detta är emellertid tydligen ingen förklaring av arbetslösheten eller ett klarläggande av dess orsaker; det är endast ett annat sätt att uttrycka den ovan angivna definitionen på arbetslöshet.

Denna definition av arbetslösheten har emellertid, just på grund härav, den stora metodiska fördelen att alla de fall, som ligga inom dess ram, äro åtkomliga för ekonomisk analys och enhetligt kunna undersökas med hjälp av den ekonomiska vetenskapens metoder. Arbetslösheten på detta sätt definierad blir ett rent ekonomiskt problem. De villkor, till vilka olika grupper av arbetare vilja arbeta — deras utbudspris på sin arbetskraft — medföra verkningar av ekonomisk karaktär. De villkor, på vilka olika slag av arbete kunna erhållas — de pris sålunda till vilka givna mängder arbetskraft efterfrågas eller arbetskraftens efterfrågepris — äro beroende av samhällshushållningens gestaltning och deras orsaker sålunda åtkomliga för ekonomisk analys. Genom att formulera definitionen på detta sätt kan behandlingen av arbetslöshetsproblemet koncentreras till de faktorer, som påverka efterfråge- och utbudsprisen för olika mängder arbetskraft.

Finnes en viss mängd arbetskraft att sysselsätta, kommer sålunda arbetslösheten att variera med de marginella efterfråge- och utbudsprisen på denna mängd arbetskraft; önskar man undersöka, varpå arbetslöshet under en viss period beror, bör man alltså inrikta undersökningen på de faktorer, som bestämma dessa arbetskraftens marginella efterfråge- och utbudspris under den tid, i det land eller de länder, varom är fråga. Ökas mängden arbetskraft på grund av folkökning eller andra anledningar, ökas även arbetslösheten, försåvitt ej utbuds- eller efterfrågeprisen på den ökade mängden arbetskraft samtidigt ändras — vilket kan ske som följd av själva ändringen i mängden arbetskraft — antingen på så sätt, att en större del av befolkningen är villig att lämna sin arbetskraft billigare än tidigare eller därigenom att samtidigt inträffade förändringar inom näringslivet tillåta den större befolkningens sysselsättning på samma eller bättre villkor än tidigare. Vid en minskning av arbetskraftens mängd blir det motsatta förhållandet fallet.

Denna schematiska, allmänna uppläggning av arbetslöshetsproblemet giver, som sagt, ingenting nytt utöver den uppställda definitionen, men den medför den fördelen, att den gör det möjligt att veta, *var* man skall sätta in undersökningar för att erhålla bättre kunskap om anledningarna till arbetslösheten.

Den kan dessutom skänka en viss allmän insikt i naturen av de orsakssammanhang, som ligga bakom arbetslösheten. Av det föregående framgår nämligen att med orsaker till arbetslösheten endast menas sådana faktorer, som

Orsakssammanhangets natur.

tillsammans kunna påverka arbetslöshetens omfattning och vilka stå i ömsesidig växelverkan med varandra. Man kan således ej säga, att någon av dessa faktorer *isolerad* är orsak till en viss arbetslöshetssituation; denna förutsätter, att de andra faktorerna ej anpassat sig efter den förstnämnda, m. a. o. arbetslösheten betingas av samtliga ovan berörda faktorer. Om vissa faktorer utvecklas på så sätt, att utbudspriset för en viss mängd arbetskraft härigenom kommer att stiga över efterfrågepriset för denna, kan den ur denna situation härflytande arbetslösheten lika väl sägas bero på att det senare ligger för lågt som att det förra ligger för högt, eller att mängden arbetskraft, som söker sysselsättning, är för stor o. s. v.

Man kunde tänkas företaga en klassificering av olika faktorer, när i en given arbetslöshetssituation en viss eller vissa faktorer förändrats samtidigt med arbetslösheten, under det att andra förblivit oförändrade. Härvidlag är dock att märka, att det i verkligheten sällan inträffar, att endast en viss eller vissa faktorer ensamma förändra sig — hela det ekonomiska livet står i en ständig utveckling, där allting samtidigt ändras. Det blir därför endast fråga om en relativ förskjutning mellan olika faktorer. Härvid kan det emellertid sägas, att orsaken till den uppkomna arbetslöshetssituationen är en eller flera faktorer, som i så hög grad dominerat situationen, att man anser sig kunna se bort från de övriga såsom mindre betydelsefulla.

Om man i nu angiven mening önskar söka efter orsakerna till arbetslösheten i Sverige under tiden 1920/30 och på så sätt erhålla en förklaring till det statistiska materialet, måste således i första hand undersökas, vilka faktorer som i allmänhet bestämma utbuds- och efterfrågepriser för de mängder arbetskraft, som söka sysselsättning, samt hur differenser mellan dessa uppkomma och orsaka arbetslöshet.

Härvidlag måste emellertid ihågkommas, att efterfrågan och utbud av arbetskraft ingalunda äro enhetliga utan sammansatta av en mångfald skiftande slag, utgående från alla olika företag och individer. Varje sådant slag av utbud och efterfrågan är rent individuellt. Efterfrågan emanerar från alla olika kategorier av arbetsgivare och arbetsplatser, belägna på skilda orter och innebärande de mest skiftande arbetsvillkor och krav på arbetskraften. Utbudet representeras likaså av individer med skiftande förmåga, utbildning och bostad.

Frågan om anpassning mellan utbud och efterfrågan på arbetskraft, vilken ju är arbetslöshetsproblemets egentliga innebörd, kan därför icke begränsas till ovan angivna schema för det generella sammanhanget mellan dessa faktorer. Den måste även innebära *individuell anpassning* mellan »arbetstillfällen» och arbetssökande. Denna anpassning från den enskildes sida — till vilken även bör räknas individens inställning till arbetet, önskan och förmåga att vänta på arbete o. s. v. — och de omständigheter, som kunna understödja eller hindra denna, måste därför alltid vara en synnerligen betydelsefull sida av arbetslöshetsproblemet av delvis annan karaktär än det nyssnämnda generella sammanhanget mellan efterfrågan och utbud på arbetsmarknaden.

Arbetsmarknadsorganisation.

Efterfrågan och utbud av arbetskraft utgöras sålunda ingalunda av enkla abstrakta enheter, vilka utan svårighet kunna konfronteras med varandra på en gemensam enhetlig marknad. De äro av ett speciellt slag, ofta skilda från varandra på ett sådant sätt, att ingen gemensam marknad existerar, utan i stället en mängd *delmarknader* uppkomma med var och en sin speciella efterfrågan och sitt utbud. Även detta förhållande har givetvis stor betydelse för arbetslöshetsproblemet. Om utbudspriset på en viss delmarknad är för högt att tackas av efterfrågepriset för hela mängden där befintlig arbetskraft, utesluter detta nämligen icke, att ett tillräckligt högt efterfrågepris kan existera på någon annan delmarknad. De som ej kunna erhålla arbete på en viss delmarknad till de villkor, som de anse skäligen, kunna väl tänkas erhålla sådant på en annan marknad. Arbetslöshetens omfattning kan i sådant fall bero på huruvida de olika delmarknaderna ställas i förbindelse med varandra eller ej. Här föreligger en ny serie av problem sammanhängande med *arbetsmarknadens organisation*, vilka även måste bli föremål för behandling, då man undersöker arbetslöshetens orsaker.

Arbetsmarknadens decentraliserade karaktär utesluter emellertid icke att ett visst allmänt samband finnes inom hela arbetsmarknaden i ett land — och till någon del mellan olika länder — och att sålunda samma krafter kunna påverka utbuds- och efterfrågeprisens utformning på samtliga delmarknader inom ett land eller flera länder. Om man vid den slutliga behandlingen av problemet ej förbiser arbetsmarknadens verkliga natur, är det därför för den nödiga översiktens skull tillåtligt och nödvändigt att vid behandlingen av arbetslöshetens orsaker först undersöka de omständigheter, som betinga utbuds- och efterfrågeprisens utveckling för »arbetskraften i allmänhet» inom ett land.

Det är alltså uppkomsten av *skillnader* mellan efterfrågepris och utbudspris på hela den mängd arbetskraft, som söker sysselsättning, som en undersökning av arbetslöshetens orsaker närmast avser. Den absoluta nivån för efterfråge- eller utbudsprisen på den mängd arbetskraft, som söker sysselsättning, är sålunda i och för sig icke av betydelse för arbetslösheten. Ett land eller en tid med större genomsnittligt välstånd per individ behöver icke ha mindre arbetslöshet än ett land eller en tid med mindre genomsnittligt välstånd per individ, då skillnaden mellan marginella efterfråge- och utbudspris på den arbetssökande mängden arbetskraft icke behöver vara större i det förra än i det senare fallet.

Skillnaderna i efterfråge- och utbudsprisen för mängden arbetssökande arbetskraft uppkomma därigenom, att de ständiga förändringarna i dessa pris antingen icke gå i samma riktning eller också äro av olika styrka.

Utbudspriset på arbetskraft följer i viss mån efterfrågepriset, men på grund av den kollektiva regleringen av arbetslönen genom organisationerna samt den roll, som tradition och vanor här spela, endast på avstånd, och understundom kan dess utveckling genom organisationernas verksamhet gå i motsatt riktning mot efterfrågeprisets. Denna dess natur är den närmaste anledningen till, att det framför allt är de plötsliga, oväntade eller kortvariga växlingarna i efter-

frågepriset på arbetskraft, som äro ägnade att utlösa arbetslöshet. Ett i viss mån traditionsbundet, trögt pris som utbudspriset på arbetskraft följer nämligen uppenbarligen bättre växlingar i efterfrågan, som ske så småningom under en lång tid, och visar också bättre överensstämmelse med efterfrågeväxlingarna i längden än under kortare tidsperioder. I samma mån växlingarna hos efterfrågan äro häftigare och deras variationslatitud sålunda större, blir det även svårare för utbudet att följa efter, och skillnaderna mellan marginella efterfrågepris och utbudspris för mängden arbetskraft i fråga vidgas.

Erfarenheten har också visat oss, att arbetslöshet, och sålunda skillnader mellan utbuds- och efterfrågepris för en del av den arbetssökande mängden arbetskraft, uppkommit vid de periodiska förändringar i efterfrågan på arbetskraft, som följa de allmänna konjunkturväxlingarna hos näringslivet samt säsongväxlingarna under året och de mera tillfälliga och oregelbundna växlingar i efterfrågan, som uppkomma inom särskilda områden eller för enstaka företag, beroende på de ständigt försiggående förändringarna och förskjutningarna i näringslivets inriktning, organisation och teknik. I anslutning härtill har man vanligen uppdelat arbetslösheten i tre olika »slag av arbetslöshet»: konjunkturarbetslöshet, säsongarbetslöshet och omsättningsarbetslöshet. I den sistnämnda har man i regeln inneslutit icke blott den arbetslöshet, som uppkommer vid utvidgningar och sammandragningar inom enskilda företag och industrier och som kan uppfattas såsom sysslolöshet under en mer eller mindre långvarig flyttning av arbetskraften från ett område eller en punkt inom näringslivet till en annan, utan även den som uppkommer på grund av arbetarnas personliga förhållanden, vilka kunna göra en flyttning önskvärd ur arbetarens eller arbetsgivarens synpunkt.

Dessutom har man uppdelat arbetslösheten, allteftersom olika kategorier av arbetare i olika utsträckning drabbats av arbetslöshet, i ungdomsarbetslöshet, ålderdomsarbetslöshet, den mindre kvalificerade arbetskraftens arbetslöshet, grov- och tillfällighetsarbetarnas arbetslöshet, o. s. v.

Slutligen har på senare tid talats om ännu ett nytt »slag av arbetslöshet», som tidigare ej skulle ha förekommit, nämligen »permanent» arbetslöshet, vilken skulle förefinnas oberoende av konjunkturväxlingar, säsongväxlingar och arbetskraftens flyttningar samt dess olika kvalitet och dylikt. I sammanhang härmed har man velat skilja på arbetslöshet orsakad av »för hög arbetslön» och annan arbetslöshet.

Alla dessa uppdelningar i olika »slag av arbetslöshet» utgöra erfarenhetsmässiga belägg på vad ovan anförts om vanliga anledningar till att efterfråge- och utbudsprisen för en del av arbetskraften icke sammanfalla. Förändringarna i arbetskraftens efterfrågepris under konjunkturväxlingarna följa endast så småningom av utbudspriset; arbetslösheten »släpar efter» både under uppgångstider och nedgångstider, varigenom under de senare utbudspriset ligger över det marginella efterfrågepriset eller vad som är detsamma, arbetslöshet uppkommer. Ännu mera markant är detta under säsongväxlingen, beroende framför allt på dennas korthet och på den ofta mycket stora variationslatituden hos säsongväxlingarna i efterfrågan.

Vid förändringar i näringslivets inriktning, organisation och teknik förskjutes efterfrågepriset inom olika områden, och arbetsmarknadens decentraliserade karaktär gör, att skillnader uppkomma mellan marginella efterfrågepris och utbudspris på olika delmarknader, varigenom arbetslöshet uppkommer. Detsamma gäller om flyttning på grund av arbetarnas personliga förhållanden. Den beror då antingen på att arbetaren ej är nöjd med arbetsförhållandena på platsen — att hans utbudspris är för högt i förhållande till efterfrågepriset — eller att arbetsgivaren ej är nöjd med arbetaren och att hans efterfrågepris sjunker under dennes utbudspris. Om flyttningsfrekvensen på grund av dylika personliga förhållanden ökas, beror det sålunda på att antingen arbetarnas pretentioner på arbetsförhållandena eller arbetsgivarens pretentioner på arbetarna ändrats, utan att motsvarande förändringar skett i motsidans prestationer.

Om ungdoms-, ålderdoms- eller liknande arbetslöshet förekommer, beror detta på att utbudspriset för ifrågavarande arbetarkategorier i högre grad än för andra överstiger efterfrågepriset på grund av att det sämre följt det senares växlingar eller att genom lönesättningen (exempelvis genom kollektivavtal) utbudspriset för denna arbetarkategori kommit att i högre grad ligga över efterfrågepriset än vad fallet är för andra arbetarkategorier. Den individuella anpassningen av arbetstillfällena och arbetsökande kan även ha blivit sämre inom någon av dessa kategorier än inom andra arbetargrupper.

Vad slutligen den »permanent arbetslösheten» beträffar, kan den ej ha annan innebörd än att man trots sig iakttaga, att även långvariga, så småningom skeende »sekulära» växlingar i efterfrågepriset för hela den arbetsökande mängden arbetskraft icke följts i motsvarande mån av förändringar i utbudspriset för denna eller att detta senare förändrat sig i annan riktning än efterfrågepriset och sedermera ej åter gått ned i riktning mot efterfrågeprisets nivå, oaktat en avsevärd tid förflutit, sedan differensen i fråga uppkommit. Det är väl denna möjlighet som avsetts, när man velat skilja på arbetslöshet orsakad av »för hög lön» och andra »slag av arbetslöshet».

Om man genom att på detta sätt uppdelat arbetslösheten skulle få den föreställningen, att det skulle finnas olika »slag av arbetslöshet» i den meningen, att arbetslöshetsproblemet i de olika fallen är av i grunden olika karaktär och måste undersökas på olika sätt och med olika metoder, är denna föreställning sålunda oriktig. Det finns ej ett särskilt slag av arbetslöshet, där »lönen är för hög» och andra, där detta icke är fallet. Lönen är alltid »för hög» vid arbetslöshet i den meningen, att utbudspriset ligger över efterfrågepriset för en viss mängd arbetskraft. Detta är fallet vid samtliga olika »slag av arbetslöshet». Det är som sagt innebörden av all slags arbetslöshet, som sålunda i grund och botten har alldeles samma karaktär, ehuru än den ena, än den andra av de faktorer, som *tillsammans* bestämma skillnaden mellan utbudspris och efterfrågepris på arbetskraften, i olika lägen eller ur olika synpunkter kunna framstå såsom den dominerande eller företrädesvis verksamma.

Likaledes drager man en oriktig slutsats ur framställningen av dessa olika »slag av arbetslöshet», om man tror sig kunna uppdelat den faktiska arbets-

lösheten under en viss tid i dessa olika »slag av arbetslöshet». Arbetslösheten påverkas nämligen *samtidigt* av dessa olika faktorer; det är »samma» arbetslöshet, till vilka de gemensamt äro upphov. Detta visar, att de olika »slagen av arbetslöshet» äro i grunden samma fenomen, sett från olika synpunkter.

En ökning i den »varaktiga», sekulära arbetslösheten kan sålunda betyda, att under tvenne konjunkturcyklar den genomsnittliga konjunkturarbetslösheten är större under den senare än under den förra. Konjunkturarbetslösheten svänger med andra ord på en högre nivå under den senare cykeln än under den förra, och därmed kan en »varaktig» förskjutning, en nivåförskjutning i arbetslösheten sägas ha ägt rum. Detta beror då på att under konjunkturen antingen efterfrågan på arbetskraft svänger på en lägre nivå, så att minskningen under nedgångstiden blivit större än ökningen under uppgångstiden eller att arbetslönen varierar på en högre nivå.

Samtidigt kan arbetslösheten ha påverkats mer eller mindre kraftigt av själva konjunkturen, om nämligen variationslatituden hos denna blivit större eller mindre och sålunda en stark ökning i arbetslösheten under nedgångstiden motsvaras av en lika stark minskning under uppgångstiden, alldeles oberoende av om en nivåförskjutning ägt rum i fråga om arbetslösheten mellan konjunkturcyklarna i fråga. Men att säga hur mycket av arbetslösheten vid en viss tidpunkt, som är av »varaktig» natur och hur mycket som är av konjunkturnatur, är givetvis omöjligt. Det är ju samma arbetslöshet, som det är fråga om, och man kan endast söka utröna de faktorer, som sammanhännga med den varaktiga förskjutningen och de som sammanhännga med konjunkturväxlingarna.

Sak samma gäller förhållandet mellan konjunkturarbetslöshet och säsongarbetslöshet. Ett års ställning i konjunkturcykeln i fråga om arbetslösheten framkommer såsom ett genomsnitt av växlingarna i årets arbetslöshet. Den kommer nämligen i viss utsträckning till uttryck även i dessa växlingars styrka. Ett dåligt år har större ökning i arbetslösheten under antisäsongen än ett ur konjunktursynpunkt bättre år. Men detta hindrar ej att själva säsongsvängningen på grund av exceptionella klimatiska eller andra förhållanden eller ändrad böjlighet hos lönen mellan säsong och antisäsong kan göra sig mer eller mindre gällande oberoende av konjunkturen.

Vad vidare beträffar den arbetslöshet, som sammanhänger med arbetskraftens flyttning, är det i flyttningsfrekvensen samt flyttningstidens längd — sålunda tiden från det att en arbetare lämnat sin anställning och till dess han fått en ny — som nivåförskjutningen samt konjunktur- och säsongväxlingarna hos arbetslösheten taga sig uttryck. Den genomsnittliga flyttningstiden per arbetare blir längre vid antisäsong, nedåtgående konjunkturer och »varaktigt» ökad arbetslöshet och kortare under säsong, uppåtgående konjunkturer och »varaktigt» minskning i arbetslösheten. Men även här framträda de arbetslöshetsfaktorer, som taga sig uttryck i flyttningen av arbetskraft, med sin särskilda betydelse. Flyttningsfrekvensen och flyttningstidens längd påverkas visserligen av säsong- och konjunkturväxlingar samt andra förändringar i näringslivet, men de kunna vara olika vid samma säsong- och konjunk-

turförhållanden och samma »varaktiga» arbetslöshetsnivå. De kunna alltså ha sin självständiga verkan på arbetslösheten, i den mån som de från de förra oberoende faktorer, vilka höja flyttningsfrekvensen eller förlänga flyttnings-tiden, förändras i ena eller andra riktningen. Dessa faktorer äro återigen de som tidigare omnämnts såsom sammanhängande med arbetsmarknadens organisation: den individuella anpassningen mellan arbetstillfällen och arbetssökande, arbetsmarknadens uppdelning i delmarknader, efterfrågans och utbudets olika växlingar inom dessa och graden av delmarknadernas avgränsning gentemot varandra.

Av vad nu anförts framgår sålunda, att det icke låter sig göra att urskilja olika slag av arbetslöshet i den meningen, att man skulle kunna bestämma, hur stor del av arbetslösheten, som vore att hänföra till vardera »slaget av arbetslöshet», samt att de olika faktorer, på vilka »de olika slagen» av arbetslöshet bero, låta sig hänföra till sådana som åstadkomma skillnader i efterfråge- och utbudspris på den mängd arbetskraft, som söker sysselsättning.

De »olika slagen» av arbetslöshet rikta emellertid uppmärksamheten på förhållanden, vilka man erfarenhetsmässigt funnit vara orsaker till arbetslöshet, d. v. s. dominerande faktorer i olika slags arbetslöshetssituationer. Det är därför lämpligt att vid den kommande framställningen av de företeelser, vilka kunna tänkas vara av betydelse för efterfrågan och utbud på arbetskraft samt sättet för deras anpassning efter varandra, främst anknyta till den uppdelning av arbetslöshetsproblemet, vilken de nu diskuterade föreställningarna om olika slag av arbetslöshet giver anledning till.

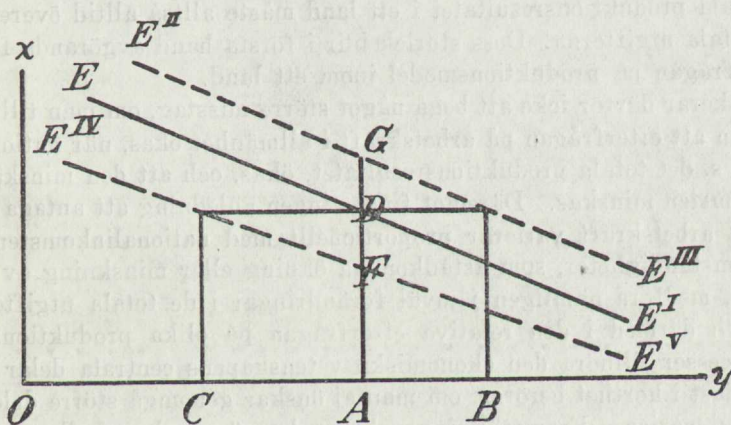
Efterfrågan på arbetskraft.

Den närmast föreliggande uppgiften i denna framställning blir alltså att lämna en översikt över de faktorer, som bestämma efterfrågan på arbetskraft i allmänhet. Härvidlag bortses sålunda till en början från de särskilda omständigheter, som inverka på efterfrågan av olika slag av arbetskraft eller inom skilda delmarknader.

Förändringar i denna efterfrågan på arbetskraft i allmänhet taga sig uttryck däri, att högre eller lägre lön än förut betalas för samma mängd arbetskraft, eller att lika hög lön betalas för en större eller mindre mängd arbetskraft än förut.

*Nationalin-
komsten och
efterfrågan
på produk-
tionsfak-
torerna.*

Diagram C.

Grafiskt illustreras detta på så sätt, att hela efterfrågekurvan EE^1 höjes eller sänkes. Samtliga efterfrågepris för olika mängder arbetskraft stiga eller sjunka. I förra fallet kommer då en viss mängd arbetskraft OA , som förut efterfrågades till en lön AD , att numera efterfrågas till en lön AG ; och vid lönen AD , till vilken OA arbetskraft tidigare efterfrågades, efterfrågas nu OB arbetskraft.

Vid en sänkning av efterfrågekurvan efterfrågas OA arbetskraft nu endast till en lön AF , under det att denna mängd arbetskraft tidigare efterfrågats till lönen AD ; och vid lönen AD efterfrågas nu endast OC arbetskraft mot tidigare OA .

Hur än den faktiska lönen ställer sig, kommer alltså ett större eller mindre totalbelopp att utbetalas till arbetskraften, allteftersom efterfrågans styrka växlar. Beloppets storlek beror ytterst — om också ej, såsom nedan visas, enbart — på samtliga inkomsttagares utgifter för sådana nyttigheter och tjän-

ster, vilka direkt och indirekt kräva arbetskraft för sin framställning, och detta är fallet med nästan alla nyttigheter och alla tjänster. Dessa utgifter uppskattas av företagen, som anställa arbetskraften och som beräkna att ur dem återfå sina utlägg för dennas avlöning. Även de delar av inkomsterna, som sparas och sålunda undandragas den direkta konsumtionen, användas i själva verket också till utgifter för arbetskrävande nyttigheter, nämligen produktionsmedel eller lager av produkter (kapitalföremål): det är sådana eller ideella andelar av dessa, som spararna direkt eller indirekt förvärva. På ettdera av dessa sätt måste slutligen alla inkomster användas. De sammanlagda utgifterna, tagna i denna bemärkelse, måste alltid överensstämma med de sammanlagda inkomsterna inom ett land och motsvara sålunda vad som brukar kallas för *nationalinkomsten*.¹

Utgifter och inkomster utgå under nuvarande hushållningsformer väsentligen i penningar — varvid emellertid ej får förbises, att vissa områden av samhällshushållningen, exempelvis arbetet inom hushållen, i viss mån alltjämt utgöra undantag från denna regel. Som senare skall visas medför detta att penningväsendet och dess reglering bli av stor vikt för arbetslöshetsproblemet genom deras inverkan på efterfråge- och utbudsprisen på arbetskraft. Men de verkliga inkomsterna bestå icke desto mindre av de nyttigheter och tjänster, som kunna köpas för penninginkomsterna, och nationalinkomsten kommer sålunda att bestå av summan av vad som produceras i landet.²

Det totala produktionsresultatet i ett land måste alltså alltid överensstämma med de totala utgifterna. Dess storlek blir i första hand avgörande för den totala efterfrågan på produktionsmedel inom ett land.

Man riskerar därför icke att begå något större misstag, om man till en början utgår ifrån att efterfrågan på arbetskraft i allmänhet ökas, när nationalinkomsten, d. v. s. det totala produktionsresultatet, ökas, och att den minskas, då nationalinkomsten minskas. Däremot finnes ingen anledning att antaga att efterfrågan på arbetskraft varierar proportionellt med nationalinkomstens växlingar. De omständigheter, som åstadkomma ökning eller minskning av nationalinkomsten, medföra nämligen jämväl förändringar i de totala utgifternas fördelning och därmed i den relativa efterfrågan på olika produktionsfaktorer. Dessa processer tillhöra den ekonomiska vetenskapens centrala delar och kunna här endast i korthet beröras, om man ej önskar genomgå större delen av den ekonomiska teorien. Framställningen härav kan även ske på flera olika sätt. För denna översikt skall endast följande i största korthet konstateras, såsom det ur arbetslöshetssynpunkt viktigaste.

¹ Härtill kommer avkastningen av placeringar i utlandet och frångår avkastningen av utländska placeringar i det egna landet. Om den senare drages från den förra, uppkommer emellertid för Sveriges del en relativt föga betydande rest, varför här bortses från dessa omständigheter. Likaså bortses tillsvidare från utrikeshandelns inverkan, varom mera nedan.

² Att mäta summan av vad som produceras i landet och förändringar i denna erbjuder många svårigheter av olika slag, vilka ej här kunna närmare utvecklas. Den praktiskt taget enda möjligheten torde vara att söka konstatera produkternas värdesumma under förutsättning av konstanta priser, d. v. s. att dividera det sammanlagda produktvärdet med index för den allmänna prisnivåns förskjutning.

Under det att den totala efterfrågan på *samtliga* produktionsfaktorer, såsom ovan framhållits, är beroende på de totala utgifternas storlek och därmed på det sammanlagda produktionsresultatet, beror återigen den *del* av de totala utgifterna, som kommer att medföra efterfrågan på *arbetskraft*, på särskilda förhållanden. I längden kommer det totala produktionsresultatets storlek samt de totala utgifternas fördelning och därmed den relativa efterfrågan på å ena sidan arbetskraft, å den andra på övriga för produktionen nödvändiga faktorer att bero dels på konsumtionens inriktning och på näringslivets teknik och organisation samt dels på den relativa mängden produktionsfaktorer av olika slag. Vi övergå sålunda till en kortfattad översikt av verkningarna av förändringar i dessa faktorer, varvid till en början varje faktor behandlas för sig och sålunda under förutsättning att den ensam förändras samt med bortseende från kortvariga och uppmärksamheten helt inriktad på mera varaktiga förändringar och verkningar.

Arbetskraftens andel av den gemensamma efterfrågan på produktionsfaktorer vid förändringar i nationalinkomsten.

Efterfrågan på olika konsumtionsfärdiga varor och tjänster vid olika prislägen kan ändras, så att produktionen kommer att inriktas på mer eller mindre arbetskrävande nyttigheter och tjänster. En sådan ändrad inriktning av konsumtionen, som tydligen medför en förskjutning i fördelningen av de totala utgifterna till arbetskraftens förmån eller nackdel, blir ofta följderna av växlingar i den totala nationalinkomsten, därigenom att en ökning eller minskning i de olika hushållens inkomster medför en förändring av utgifternas karaktär. Särskilt blir detta fallet vid den ändring av inkomstfördelningen, vilken ofta åtföljer en förändring i den totala nationalinkomsten. Om exempelvis de lägre inkomstklassernas inkomster ökas, innebär detta med all sannolikhet en ökad efterfrågan på standardiserade massartiklar, vilka i regel kräva jämförelsevis mera kapital och mindre arbetskraft. Härav följer i sin ordning en förskjutning av de totala utgifterna till nackdel för arbetskraften. I vilken riktning dessa förskjutningar gå, kan ej generellt fastställas, utan måste undersökas från fall till fall.

Ändrad konsumtionsinriktning.

De olika mängder arbete och övriga med dessa samverkande produktionsfaktorer, vilka krävas för att uppnå ett visst produktionsresultat, förändras med det tekniska vetandet och näringslivets organisation. I den mån dessa utvecklas, erhålles ett större produktionsresultat med vissa mängder produktionsmedel. Men samtidigt äger i regeln en förskjutning rum inbördes mellan de olika mängder produktionsmedel, som krävas för att uppnå ett visst produktionsresultat. Och därmed ändras också den relativa efterfrågan på de olika produktionsfaktorerna. Genom exempelvis växelbrukets införande i jordbruket ökades i hög grad produktionsresultatet av en viss mängd jord, arbete och kapital och därmed också den totala efterfrågan på samtliga produktionsfaktorer. Men då denna förändring i lantbrukets teknik var i hög grad jordbesparande, måste följderna ha blivit, att en betydligt större del av ökningen i efterfrågan tillföll arbete och kapital och en mindre del jorden. På sådant sätt uppkom sålunda en ökning av nationalinkomsten men också en förskjutning av den relativa efterfrågan på de olika produktionsfaktorerna. På samma sätt komma arbets-

Ändringar i den tekniska kunskapen och organisationen.
Arbetsbesparande uppfinningar.

besparande uppfinningar eller organisatoriska förbättringar att medföra dels en ökning av det samlade produktionsresultatet och dels en relativ minskning i efterfrågan på arbetskraft. I vad mån detta medför en absolut ökning eller minskning i efterfrågan på arbetskraft är uppenbarligen beroende på vilkendera av dessa båda förskjutningar, som är kraftigast, varom intet generellt omdöme kan fällas.

En av de viktigaste faktorerna, som bestämma graden av det moderna näringslivets produktivitet, är den utsträckning, i vilken det är försett med producerade produktionsmedel (realkapital), samverkande med arbetskraften. Dessa hjälpmedel äro av vitt skiftande natur. Framkommande under produktionsprocessens förlopp, bestå de av nyttigheter på alla upptänkliga stadier av produktionen, sådana som lager av konsumtionsfärdiga varor, råvaror och halvfabrikat, maskiner och byggnader, jordbrukets förberedelser för kommande års skörd o. s. v. Vid en ökning i produktionsresultatet genom införandet av tekniskt eller organisatoriskt mer fulländade metoder fordras oftast att en större del av dessa hjälpmedel tillkomma på från konsumtionen längre bort belägna stadier i produktionen.

Tidigare har framhållits, att efterfrågan på sådana producerade produktionsmedel också kommer att betyda efterfrågan på den arbetskraft, som kräves för deras produktion och användning. Men såsom framgår av den omständigheten, att i produktionskostnaderna för dessa produktionsmedel ingå ej blott arbetskostnader utan även räntekostnader, kräver deras produktion och användning ej blott arbetskraft (och naturtillgångar) utan även något annat för vilket räntan utgör betalning, nämligen »väntan» på konsumtionsfärdiga nyttigheter och tjänster eller sparande. Ju större del av produkterna, som tillkommer på från konsumtionen längre bort belägna stadier i produktionen — ju mera »kapitalistisk» denna blir — desto mera sparande kräves sålunda för ett visst produktionsresultat i förhållande till mängden använd arbetskraft.

Om nu sparandet antages oförändrat, och tekniska uppfinningar eller på annat sätt ökad teknisk eller organisatorisk kunskap medföra, att långvarigare kapitalinvesteringar bli mera lönande än förut, så kan en förskjutning i sådan riktning av produktionsprocessen äga rum under stegring av kapitalräntan och sänkning av lönen (samt jordräntan), då den givna sparandemängden kommer att dragas ifrån de mindre lönande kortvariga investeringarna till de mera lönande långvariga. Saken kan även uttryckas så, att mera långvariga investeringar medföra, att den årliga amorteringen av samma kapitalmängd kommer att minskas och därmed den mängd arbetskraft, som årligen åtgår för produktionen av realkapital. En större mängd arbetskraft kommer under sådana förhållanden att bli ledig för samarbete med det färdigproducerade realkapitalet, och båda omständigheterna äro ägnade att sänka arbetskraftens efterfrågepris. Genom den mindre årliga amorteringssumman sker detta omedelbart i fråga om arbetskraften inom produktionsvaruindustrierna. Inom övriga industrier sker det på grund av förskjutningar i förhållandet mellan mängden realkapital och mängden arbetskraft därstädes.

Härmed är emellertid icke sagt, att en absolut minskning i efterfrågan på arbetskraft behöver bli följden av dylika tekniska och organisatoriska förbättringar, när kapitalökning ej inträffar, eftersom den samfälliga produktionen samtidigt ökas och därmed, som vi tidigare sett, den totala köpkraften och efterfrågan på samtliga produktionsfaktorer.

Många ändringar i produktiviteten — exempelvis förbättringar i organisationen av produkternas avsättning — behöva emellertid icke innebära, att produktionsprocessen ändras i nu angiven riktning och på denna grund medföra relativ minskning i efterfrågan på arbetskraft i allmänhet. I den mån som produktionsförbättringar äro av denna natur, medföra de en både relativt till andra produktionsfaktorer och absolut ökad efterfrågan på arbetskraft.

Det bör dessutom uppmärksammas, att i alla fall, då en ökning av produktionsresultatet och inkomsterna inträffar, resultatet — under förutsättning av att samma eller en ökad procent av de sammanlagda inkomsterna sparas — blir ett ökat sparande, vilket, såsom strax skall visas, medför en ökad efterfrågan på arbetskraft. Även om således en produktionsförbättring för en tid skulle medföra en sänkning i efterfrågan på arbetskraft, finnes det anledning antaga, såsom också framgår av den historiska erfarenheten, att sedan det ökade sparandet gjort sig gällande, slutresultatet kommer att bli en höjning av efterfrågan på arbetskraft i allmänhet. Man måste således här, som i många andra fall, noga iakttaga att samma faktor kan åstadkomma olika verkningar under olika tidsperioder.

Vad så beträffar mängden olika produktionsfaktorer är denna tydligen avgörande för produktionsresultatets storlek och därmed för den gemensamma efterfrågan på samtliga produktionsfaktorer. Mängden olika produktionsmedel förändras emellertid icke likformigt; en ökning i mängden produktionsmedel betyder i regeln att vissa produktionsmedel vuxit i mängd mera än andra. Om exempelvis kapitalmängd och mängden arbetskraft båda tillvuxit, så ha de för det första med all sannolikhet icke ökats i samma proportion, och för det andra ha icke naturtillgångarna eller deras tillgodogörande på samma sätt ökats. En förändring i mängden produktionsmedel betyder sålunda jämväl en förändring i det inbördes förhållandet mellan mängderna av olika slag av produktionsmedel; och detta innebär en förskjutning av den *relativa* efterfrågan på produktionsfaktorerna. Efterfrågepriset per enhet av den produktionsfaktor, som ökas mera i mängd än de övriga, minskar i förhållande till dessas efterfrågepris. Om mängden av en produktionsfaktor ökas i förhållande till de övriga, kan nämligen denna icke finna ökad användning, utan att efterfrågan på de samverkande produktionsmedlen ökas. Den relativt ökade mängden produktionsmedel kan endast finna användning dels därigenom att sådana produkter produceras i större utsträckning, vilka för sin produktion kräva proportionsvis mer av den ökade produktionsfaktorn och mindre av övriga och dels genom en ändrad teknik, som i högre grad tager den ökade produktionsfaktorn i anspråk och i relativt mindre grad övriga produktionsfaktorer. Båda fallen förutsätta under i övrigt oförändrade förhållanden, att av de övriga produktionsfak-

Andra förändringar i produktions-tekniken.

Förändringar i de samverkande produktionsfaktorernas mängder.

torerna samma mängder efterfrågas till högre pris, under det att motsatsen blir förhållandet beträffande den ökade produktionsfaktorn, som efterfrågas till lägre pris per enhet.

Ökning i sparandet.

Om ett ökat sparande skall få användning i produktionen, måste sålunda en relativt mer kapitalkrävande produktion vara mer lönande, vilket återigen förutsätter — om den tekniska kunskapen förblivit densamma — att arbetskraften blivit dyrare i förhållande till kapitalet. Den mera kapitalkrävande produktionen kan visserligen delvis ikläda sig former, som äro arbetsbesparande och som medföra en förlängning av investeringarna, vilken tidigare visats kunna innebära minskning i efterfrågan på arbetskraft. Härigenom motverkas i viss mån höjningen av arbetslönen, men den kan icke försvinna. Då dessa förändringar i produktionen icke äro orsakade av andra omständigheter, såsom nya uppfinningar och dylikt, vilka i och för sig gjort dem lönande, måste nämligen lönen alltid ligga på en högre nivå än innan ökningen i sparande inträffat. Eljest skulle de arbetsbesparande och längre investeringarna icke längre vara lönande. När det ökade sparandet investeras, innebär detta alltså, att den relativa efterfrågan på arbetskraft stegrats, d. v. s. efterfrågepriset för samma mängder arbetskraft höjts.

En ökning i sparandet stegrar sålunda ej blott nationalinkomsten och därmed den gemensamma efterfrågan på de olika produktionsfaktorerna utan även den *del* av denna, som riktar sig mot arbetskraften. Både de totala utgifterna och den del av dessa, som gå till arbetslöner, ökas med andra ord, i mån som sparandet ökas och minskas i mån som sparandet minskas.

Förändringar i mängden arbetskraft.

Förändringar i folkmängden.

Nationalinkomsten kan slutligen ändras på den grund att den tillgängliga mängden arbetskraft ändras. Detta kan bero antingen därpå, att folkmängden undergått förändringar eller också därpå, att arbetsmängden per individ förändrats genom en förändring i arbetstid eller arbetseffektivitet. Om genom en förändring i folkmängden antalet individer i de produktiva åldrarna ökas, både absolut och i samma proportion som den övriga befolkningen, under det att kapitalmängd, teknik etc. förbli oförändrade, inträffar motsatsen till vad som nyss framhållits såsom verkan av ökad kapitalbildning vid samma folkmängd. Det marginella efterfrågepriset på den ökade folkmängdens arbetskraft kommer sålunda under dessa förutsättningar att minskas. Vid en minskning i antalet individer i de produktiva åldrarna ökas under samma förutsättningar det marginella efterfrågepriset på deras arbetskraft.¹

Förändringar i arbetstid och arbetsintensitet.

Då mängden arbetskraft ändras genom en ändring i arbetstid eller arbetsintensitet, ligger återigen saken till på ett annat sätt.

En ökning av folkmängden i förhållande till de övriga faktorerna innebär i och för sig, som ovan framhållits, att varje arbetare kommer att samarbeta med en mindre kvantitet kapital och naturkrafter än förr, och en minskning av folkmängden, att på varje arbetare kommer i genomsnitt en större mängd kapital och naturkrafter än tidigare. En ökning av arbetsintensiteten eller ar-

¹ Det bör kanske här särskilt framhållas, att denna framställning vilar på synnerligen förenklade och verklighetsfrämmande förutsättningar, vilka uppställts för att få fram själva grundlinjerna för argumentationen. Jfr nedan sidd. 29—31.

betstiden betyder däremot i stort sett, att en stor del av realkapitalet och naturkrafterna — maskiner, byggnader, jorden o. s. v. — bli bättre utnyttjade än förut och en minskning av arbetsintensitet eller arbetstid, att dessa med arbetskraften samverkande produktionskrafter bli sämre utnyttjade än tidigare. Dessa olika omständigheter medföra, att en förändring av arbetsmängden per arbetare får andra följder för efterfrågepriset på en viss mängd arbetskraft än en förändring i folkmängden av det slag, som ovan angivits.

En förkortning av arbetstiden, vilken ej åstadkommer en motsvarande ökning av arbetseffektiviteten, kommer vid samma kapitalmängd¹ att medföra en ökning i mängden arbetare, sysselsatta med produktion av realkapital, eftersom det årliga amorteringsbeloppet förutsättes konstant, men antalet arbetare, representerande samma antal arbetstimmar, stigit i proportion till arbetstidens minskning. En sådan överflyttning av arbetskraft till de kapitalproducerande industrierna måste emellertid innebära någon höjning av lönen per timme, varigenom sänkningen i arbetsförtjänsten per dag icke blir proportionell till förkortningen i den dagliga arbetstiden. På grund av den höjda timlönen räcker emellertid den gamla avskrivningssumman ej till för produktionen av samma mängd realkapital som förut, varigenom en motsatt tendens till lönesänkning uppkommer. Om timlönen skulle stiga mera avsevärt, bleve resultatet, att den årliga avskrivningssumman endast skulle räcka till produktion av så mycket mindre realkapital; den därav orsakade sänkningen av timlönen kan då bli kraftigare än den genom överflyttningen orsakade tendensen till höjning.

Nedsättningen av den dagliga arbetstiden drabbar av olika anledningar investeringar i fast kapital hårdare ju längre investeringarna äro. Produktiviteten faller mer ju längre produktionsomvägen är. Den måste alltså medföra en sänkning av kapitalräntan, då möjligheten att genom »väntan» öka arbetskraftens produktivitet minskats. Kapitalets räntabilitet faller alltså starkt. Likaså sjunker det totala produktionsresultatet betydligt kraftigare än arbetsdagen förkortats, bl. a. på den grund att även realkapitalet är i verksamhet kortare tid per dag samt att dess mängd, såsom nyss visats, undergått minskning. Inverkan härav i längden på sparatet och därmed indirekt på efterfrågan på arbetskraft har tidigare framhållits.

I ovanstående diskussion av arbetstidsförkortningens verkningar har icke tagits hänsyn till, att den minskade användningen av maskiner och annat realkapital möjligen kan i viss mån — olika för olika slags kapitalföremål — medföra en större varaktighet hos realkapitalet på grund av den mindre slitningen.

Om så är fallet, behöver tydligen ej så stor mängd arbetskraft överflytta till de kapitalproducerande industrierna för att hålla kapitalmängden konstant; timlönen kommer därför att undergå en ännu mindre höjning. Den årliga avskrivningssumman blir mindre på grund av realkapitalens ökade varaktighet, men räcker till att avlöna arbetskraften på grund av den mindre höjningen av timlönen. Den årligen producerade mängden realkapital minskas, utan att den totala mängden minskas, på grund av realkapitalens längre varaktighet. Kapitalets räntabilitet undergår ej samma minskning som i förra fallet. Minskningen i det totala produktionsresultatet blir ej heller av samma omfattning. Minskningen i arbetarnas dagsförtjänst närmar sig samma proportion som den, i vilken arbetstiden förkortats.

Emellertid tillkommer ännu en synnerligen viktig omständighet, nämligen att efter längre eller kortare tid förändringen i förhållandet mellan arbetslön

¹ Denna förutsättning göres för att kunna undersöka de isolerade verkningarna av arbetstidsförkortningen.

och kapitalets avkastning kommer att påverka kapitalinvesteringarnas längd, vilket vi vid behandlingen av tekniska uppfinningars inverkan på efterfrågan på arbetskraft funnit vara av största betydelse för dennas storlek.

Om timlönen stiger i förhållande till kapitalets avkastning — och detta bleve fallet även vid bibehållen timlön på grund av realkapitalets minskade *dagliga* användning — blir det nämligen lönande att förlänga investeringarna och tvärtom. I den mån detta blir möjligt, kommer sålunda realkapitalet efter en arbetstidsförkortning att ändras till sin konstruktion, så att det blir varaktigare än förut. Härigenom uppkommer en tendens till sänkning av den höjda timlönen; hur kraftig denna tendens blir, är beroende på tekniska förhållanden, och i vad mån den lönesänkande tendensen under- eller överstiger tendensen att höja timlönen kan därför ej generellt avgöras. Under alla förhållanden kan emellertid sägas att när den förra fått tid att göra sig gällande, kommer arbetstidsförkortningens tendens att höja timlönen att bli svagare och dagsförtjänsten att alltmera nedgå i proportion till arbetstidsförkortningen.

Den eventuella minskningen i slitning av kapitalföremålen vid förkortning av arbetstiden, varom tidigare talats, får emellertid i detta avseende motsatt verkan. Den kommer nämligen att medföra en viss tendens till förkortning av den mest räntabla investeringstiden. Dagsförtjänstens och det totala produktionsresultatets minskning på grund av det ändrade förhållandet mellan timlön och kapitalets avkastning samt inverkan härav på investeringstidens längd får då ej samma omfattning som nyss antagits.

Verkningarna av en arbetstidsförkortning på arbetskraftens efterfrågepris kunna sålunda ställa sig ganska olika, framför allt på grund av realkapitalets växlande beskaffenhet och de olika möjligheterna att genom förändrad konstruktion av realkapitalen påverka kapitalets räntabilitet. Det sannolikaste resultatet av en allmän arbetstidsförkortning förefaller emellertid vara någon höjning av efterfrågepriset per timme, men ej tillräcklig för att kompensera nedgången i efterfrågepriset per dag eller år. Det totala produktionsresultatet kommer att sjunka sannolikt ungefär i proportion till arbetstidsförkortningen. Kapitalets avkastning minskas.

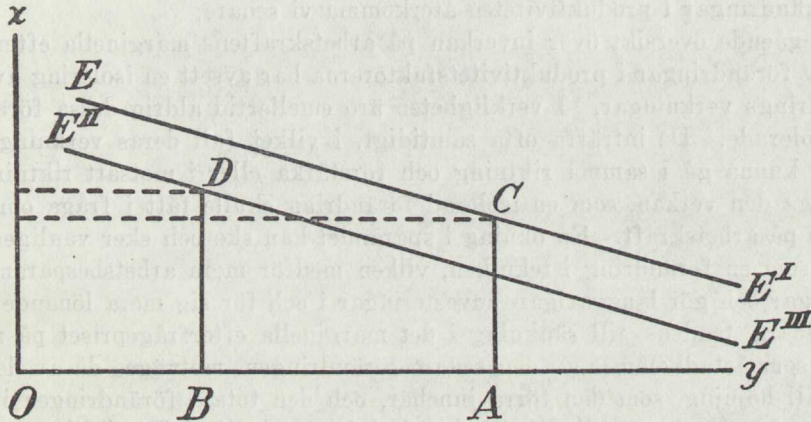
En ökning av arbetstidens längd får — alltjämt under förutsättning att den ej åstadkommer ändringar i andra avseenden, exempelvis beträffande arbetsintensitet o. dyl. — verkningar i motsatt riktning.

Förändringar i arbetsintensiteten få i stort likartade verkningar för efterfrågan på arbetskraft som förändringar i arbetstidens längd, om också en del nya moment tillkomma, såsom arbetsintensitetens inverkan på användningen av relativt mer eller mindre kapitalkrävande arbetsmetoder, som tillåta större eller mindre »utnyttjande» av den ändrade arbetsintensiteten. Ökad arbetsintensitet kan sålunda omedelbart komma att något sänka efterfrågepriset på varje arbetsprestation (ackordspriset kan vid ökad arbetsintensitet undergå sänkning, om ej arbetslöshet skall inträffa) men dags- eller årsförtjänsten ökas, liksom även det totala produktionsresultatet med härav följande konsekvenser för efterfrågan på arbetskraften. Minskad arbetsintensitet får motsatta konsekvenser. I praktiken är det oftast de längre fram behandlade, mera begränsade verkningarna inom särskilda områden av förändringar i arbetsintensiteten, vilka äro av större intresse.

Det i de flesta fall sannolika resultatet av en förändring i mängden arbetskraft per arbetare kan alltså sammanfattas på följande sätt.

Den totala efterfrågan på arbetskraft kommer att under ovan angivna förutsättningar minskas vid en minskning i antalet arbetstimmar eller arbetsprestationer och ökas med en ökning i antalet arbetstimmar eller arbetsprestationer och därmed det marginella efterfrågepriset på samma mängd dagsverken eller årsarbetare. Det marginella efterfrågepriset på varje arbetstimme eller arbetsprestation kan däremot tänkas i förra fallet undergå någon höjning, i senare fallet någon sänkning.¹

Diagram D.

Minskningen i antalet arbetstimmar från OA till OB åstadkommer en sänkning i själva efterfrågekurvan på arbetstimmar från EE^I till $E^II E^{II}$, men samtidigt höjes utefter kurvan efterfrågepriset på den mindre mängden arbetstimmar från AC till BD. Slutresultatet blir någon höjning av detta efterfrågepris i förhållande till efterfrågepriset på hela den föregående mängden arbetstimmar OA, men ej tillräckligt stor för att vara proportionell mot minskningen i antalet arbetstimmar eller BA.

Motsatsen blir förhållandet, om mängden arbetstimmar ökas från OB till OA och som följd härav efterfrågekurvan höjes från $E^II E^{II}$ till EE^I . Då blir visserligen den lön per timme, till vilken hela det nya antalet arbetstimmar efterfrågas, något sänkt från BD till AC, men ej tillräckligt för att motväga ökningen i antalet arbetstimmar.

Rektangeln OD är mindre än rektangeln OC. Uppdelas rektanglarna på samma antal dagsverken eller årsarbetare blir uppenbarligen det genomsnittliga beloppet mindre i förra fallet än i det senare. Uppdelas rektanglarna på det förändrade antalet arbetstimmar, blir det genomsnittliga beloppet däremot större i förra fallet än i det senare.

Diagrammet visar även indirekt, att andra möjligheter än de här såsom de mest sannolika betecknade äro tänkbara. Detta framgår därunder, att förhållandet mellan rektanglarna OD och OC är beroende på efterfrågekurvornas form och läge i förhållande till varandra, d. v. s. på de olika omständigheter, vilka bestämma efterfrågeprisets höjd på olika mängder arbetstimmar före och efter arbetstidsförändringen och av vilka de viktigaste anförts i texten.

Slutligen böra omnämnas sådana förändringar i produktiviteten, som icke stå i förbindelse med produktionsfaktorernas mängder eller näringslivets teknik

Klimatiska och liknande förändringar i produktiviteten.

¹ För en närmare motivering och behandling av verkningarna av arbetstidens förkortning se B. Ohlin, Åttatimmarsdagens ekonomiska verkningar samt G. Åkerman, Teoretiska anmärkningar rörande åttatimmarsdagen. Ekonomisk Tidskrift, årg. 1925.

och organisation. Främst bland dessa äro de klimatiska förhållandena och särskilt typiska de av dem beroende växlingarna i skördeutfallet. De åstadkomma oberoende förändringar i produktionsvolymen och den allmänna köpkraften, varav i sin ordning efterfrågan på arbetskraft påverkas. I vad mån den ändrade köpkraften företrädesvis ändrar efterfrågan på arbetskraft eller på andra produktionsfaktorer kan ej generellt bedömas; det beror på olika omständigheter, som växla från fall till fall. Vad som emellertid alltid inträffar vid en förändring i produktiviteten av detta slag, är att en ökning eller minskning av produktionsvolymen åtföljes av en absolut förändring i motsvarande riktning hos efterfrågan på arbetskraft i allmänhet.

Till de sekundära verkningarna av klimatiska och liknande orsaker till förändringar i produktiviteten återkomma vi senare.

Kombinationer av förändringar i produktiviteten. Föregående översikt över inverkan på arbetskraftens marginella efterfrågepris av förändringar i produktivetsfaktorerna har avsett en isolering av varje förändrings verkningar. I verkligheten äro emellertid aldrig dessa förändringar isolerade. De inträffa ofta samtidigt, i vilket fall deras verkningar antingen kunna gå i samma riktning och förstärka eller i motsatt riktning och försvaga den verkan, som en isolerad förändring skulle fått i fråga om efterfrågan på arbetskraft. En ökning i sparandet kan ske och sker vanligen samtidigt som en förändring i tekniken, vilken medför mera arbetsbesparande anordningar och gör långvarigare investeringar i och för sig mera lönande. Den omedelbara tendens till sänkning i det marginella efterfrågepriset på arbetskraft, som åstadkommes av den senare förändringen, motväges då av den tendens till höjning, som den förra innebär, och den totala förändringen i efterfrågan på arbetskraft blir då mindre, kanske obetydlig. Då dylika varandra motverkande förändringar av från varandra oberoende orsaker ständigt äga rum, blir det endast vid ovanligt stora förskjutningar i någon av de av ovan behandlade faktorerna i förhållande till de andra, som erfarenhetsmässigt skönjbara förändringar i efterfrågan på arbetskraft uppkomma.

Men härtill kommer, att dylika förändringar kunna icke blott inträffa samtidigt utan även som följd av en och samma orsak och betingande varandra ömsesidigt. Så har redan framhållits att en förändring i nationalinkomstens storlek vanligen även innebär en förändring av dess användning och därmed av produktionens inriktning i mer eller mindre arbetskrävande riktning. En ökning i kapitalbildningen förutsätter oftast en annan teknik med längre kapitalinvesteringar och organisatoriska förändringar. Högre teknik, ökad kapital- och folkmängd innebära vanligen ändrad företagsstorlek, vilken i sin ordning inverkar direkt på produktiviteten. Ändrad arbetsintensitet ändrar både mängden arbetskraft och tekniken, förändringar i arbetsintensiteten inträffa ofta samtidigt med och beroende av ändringar i arbetstidens längd o. s. v. Produktionsvillkoren och de relativa mängderna produktionskrafter — produktivitetens båda faktorer — betinga sålunda varandra ömsesidigt på mångahanda sätt.

Slutligen ha vi att räkna med sekundära verkningar av förändringar i en

faktor på de andra. Så har redan tidigare framhållits, att förbättrad teknik, som medför ökad nationalinkomst, med all sannolikhet medför ökat sparande. Ökat sparande gör icke blott högre teknik med längre kapitalinvesteringar lönnande utan giver även ofta anledning till nya tekniska uppfinningar och organisatoriska förbättringar. Också försämrade räntabilitet på grund av inträffade förändringar kan giva upphov till liknande företeelser. Arbetskraftens kvalitet och kvantitet kunna påverkas av förändringar i arbetslönens höjd, vilka orsakats av föregående produktivetsförändringar o. s. v.

Som exempel på betydelsen av dylika kombinerade verkningar av förändringarna i produktivetsfaktorerna kunna anföras följderna av en folkökning, vilka tidigare angivits under förutsättning av denna faktors isolering från de övriga.

Följderna av
en folkökning.

Det är i själva verket omöjligt att på förhand veta, om en ökning i folkmängden medför en proportionellt starkare eller svagare ökning av det totala produktionsresultatet; vad som kommer att inträffa är icke endast beroende på om varje individ av den ökade befolkningen får mindre naturkrafter eller kapital till sitt förfogande, utan även på den existerande tekniken och samhällsorganisationen samt på beskaffenheten av de individer, av vilka befolkningen är sammansatt.

I det senare avseendet är det sålunda givetvis av betydelse, i vad mån antalet individer i de produktiva åldrarna tillväxa icke blott absolut utan även i förhållande till övriga åldersklasser, eller om — såsom tidigare förutsatts — proportionen mellan produktiva och improduktiva individer förblir densamma eller slutligen om antalet improduktiva individer vid förskjutningen i folkmängden blir relativt större än antalet produktiva.

En ökning i folkmängden kan även vara en nödvändig förutsättning för en högre teknik eller en mera givande organisation av näringslivet, och i sådant fall medför den sannolikt ett ökat produktionsresultat även per individ räknat. I andra fall återigen kan folkökningen nödvändiggöra ett produktionssätt, som giver ett sämre resultat per individ räknat.

Man måste likaså ihågkomma, att det tekniska vetandet alltjämt utvecklas och att teknikens ständiga förändring medför, att de krav som ställas på arbetskraften både kvantitativt och kvalitativt därigenom förändras. Den mängd arbetskraft eller de egenskaper, som passa i en särskild samhällsform eller produktionsordning, kunna i en annan vara av mindre värde. På ett tekniskt stadium kan en folkökning medföra ökning av det genomsnittliga produktionsresultatet per individ, på ett annat en minskning. Med teknikens ständiga förskjutning kunna i ett speciellt fall båda möjligheterna tänkas inträffa.

Härtill kommer, särskilt för längre perioder, att en ökning eller minskning i folkmängden även kan medföra en tendens till en förändring i det tekniska vetandet, i människors produktiva egenskaper, i kapitalbildning, i konsumtionens inriktning, vilka samtliga faktorer påverka det totala produktionsresultatet.

Finge man antaga, att efterfrågan på arbetskraft i allmänhet vore lika med det totala produktionsresultatet, skulle tydligen denna totala efterfrågan ha ökats proportionsvis lika mycket som den arbetssökande delen av folkmängden, om produktionsresultatet per individ icke minskats; och tvärtom proportionsvis sjunkit, om produktionsresultatet per individ minskats. I förra fallet skulle sålunda den ökade mängden arbetssökande finna arbete till minst samma utbudspris som före folkökningen, i senare fallet hade man att räkna med arbetslöshet eller sänkt lönenivå.

Såsom tidigare framhållits kan man vid beräkningen av förändringen i efterfrågan enbart på arbetskraft ej stanna här. Det ökade antalet arbetare tager i och för sig mer kapital och naturtillgångar i anspråk, varav uppkommer en tendens till sjunkande relativ efterfrågan på arbetskraften och stigande för med denna samverkande produktionsfaktorer. Detsamma blir fallet, om den teknik och organisation, vilka efter folkökningen komma till användning, äro arbetsbesparande eller kapitalkrävande i högre grad än de äldre.

Fördelningen av det ökade produktionsresultatet kommer i sådana fall att omedelbart påverkas ogynnsamt för arbetskraften av en folkökning. Den totala ökningen i produktivitet kan emellertid vara så stark, att det oaktat slutresultatet även under dessa förutsättningar blir en absolut ökad efterfrågan på arbetskraften mot förut. Härtill kommer, att den nya tekniken och organisationen ej alls behöva vara och ofta icke äro, i varje fall icke i övervägande grad, av arbetsbesparande natur samt att ökningen i produktionsresultatet medför ökat sparande — också sparvanorna kunna för övrigt ändras med ändrad sammansättning hos den ökade befolkningen — och att denna ökning kan ske i raskare takt än folkökningen. Hela den större befolkningen kan alltså även med hänsyn tagen till dessa förhållanden komma att sysselsättas till samma (eller högre) utbudspris som tidigare, men uppenbarligen kan även motsatsen inträffa, nämligen att höjningen i efterfrågan på arbetskraft förlöper i saktare takt än folkökningen. Resultatet blir då antingen sänkt utbudspris eller ökad arbetslöshet.

Historiska exempel på båda eventualiteterna äro lätta att finna, liksom även fall då folkökning under en period eller generation åstadkommit sämre förhållanden för att i stället bereda vägen för desto gynnsammare under en senare. I det hela äro verkningarna av befolkningsförändringar i särskilt hög grad historiska, i den bemärkelsen att de äro beroende av omständigheter, som förhålla sig olika i olika fall och ej låta inordna sig under någon generell, allmängiltig regel. Grunden härtill är framför allt, att vi här ha att göra med förändringar i själva människofaktorn, vilkens inflytande på det ekonomiska förloppet är särskilt oberäkneligt.

Dessa verkningar ställa sig även olika beroende på längden av den tidsperiod man tager i betraktande, liksom även i den mån tillväxten hastigt och kraftigt förändras eller mera kontinuerligt och så småningom. Vad man härvidlag kan säga, är endast, att det är sannolikt, att de äro för arbetskraften ogynnsammare i förra fallet, då eventuellt gynnsamma verkningar från åt-

följande förändring i teknik, organisation och kapitalbildning under sådana omständigheter ha svårare att göra sig gällande.

Det är därför ej riktigt att nöja sig endast med en allmän undersökning av folkmängdens kvantitativa förändring och därav draga slutsatser beträffande en ökning eller minskning av efterfrågan på arbetskraft i allmänhet.

Man kan alltså icke avgöra, huruvida ett land vid en viss tidpunkt är överbefolkat eller underbefolkat i den meningen, att ett tillskott i folkmängd skulle resultera i ett minskat eller ökat marginellt efterfrågepris på den arbetsökande delen av folkmängden. För att bedöma verkningarna av en folkökning på arbetslösheten i Sverige 1920—1930 är det därför icke nog att konstatera befolkningens tillväxt i förhållande till kapitalets. Man måste även, i den mån det låter sig göra, söka uttröna karaktären av befolkningsförändringen samt de tekniska och andra omständigheter, vilka kunna tillåta slutsatser angående verkningarna av just ifrågavarande befolkningsförändring på landets produktion. Ett allmänt omdöme om folkökningens betydelse under denna period är således möjligt först efter en avvägning av samtliga dessa olika omständigheter i deras inbördes samband.

De ovan behandlade produktivitetsförändringarna inträffa med olika stor hastighet i olika fall, vilket ej minst med hänsyn till de nyss omnämnda kombinationerna och sammanhangen dem emellan blir av betydelse för deras verkningar på efterfrågan på arbetskraft. Dessa kunna därför bli olika under olika långa tidsperioder, vilket i sin ordning kan giva upphov till nya, sekundära förändringar i olika riktningar.

Produktivitetsförändringarnas verkningar under olika tidsperioder.

Det är sålunda exempelvis uppenbart, att den ökning i den totala produktiviteten, som uppkommer till följd av ökad teknisk eller organisatorisk kunskap, icke inträffar omedelbart sedan förändringar i dessa faktorer uppkommit. Det kan taga avsevärd tid, innan produktionen hunnit omläggas och resultatet framkommer i form av ökad produktmängd och därav orsakad ökning i den totala köpkraften och eventuellt sparandevolymen.

Verkan av ett ökat sparande på det totala produktionsresultatet tager åtminstone den tid i anspråk, som åtgår att få de nya realkapitalföremålen producerade. Konstruktionstiden för realkapitalet är emellertid i genomsnitt jämförelsevis kort, nytt sparande tillkommer ständigt och därjämte inträffar, som tidigare framhållits, samtidigt med den ökade kapitalbildningen en relativ höjning av lönen. Den omständigheten, att konstruktionen av realkapital tager någon tid, kan därför i praktiken ej få någon avsevärd inverkan på efterfrågan på arbetskraft, varför man har att räkna med att varje ökning i kapitalbildningen på grund av ökat sparande i och för sig¹ omedelbart innebär ej blott en relativ utan även absolut ökning i efterfrågan på arbetskraft. Om nu samtidigt förändringar inträffa i såväl produktionstekniken som sparandet, blir följderna därav till en början ökning i efterfrågan på arbetskraft, sedermera när teknikförändringarna fått göra sig gällande en sänkning och

¹ Om den eventuella inverkan av förändringar i sparandet på allmänna prisnivån och de sekundära verkningarna härav på efterfrågan på arbetskraft se nedan sid. 52 ff.

slutligen på ett ännu senare stadium, då totalprodukten ökats, återigen ökning, sannolikt understödd av ytterligare ökning i sparandevolymen.

Om den tendens till förändring av tekniken och förlängning av kapitalinvesteringarna, som visats bli en följd av en arbetstidsförkortning, icke realiseras i full utsträckning, så länge den gamla kapitalutrustningen, konstruerad under förutsättning av den längre arbetstiden, finnes kvar, kommer under denna tid verkan av arbetstidsförkortningen att väsentligen inskränka sig till verkningarna av minskningen i mängden arbetskraft och sålunda höja det marginella efterfrågepriset per arbetstimme men icke minska den totala efterfrågan på arbetskraft. Först i den mån den gamla kapitalutrustningen utnötts eller på annat sätt försatts ur funktion, inträder så småningom minskningen i efterfrågan på arbetskraft. Likaså kommer en allmän ändring i arbetsintensiteten under den tid, då den av nyssnämnda skäl ej kan åstadkomma ändringar i teknik och kapitalutrustning, att med större sannolikhet minska det marginella efterfrågepriset per arbetsprestation än när dessa ändringar fullt genomförts. Då arbetstidsförkortningar och ändringar i arbetsintensiteten ofta betinga varandra och inträffa samtidigt, bli deras olika verkningar under olika tidsperioder på arbetskraftens marginella efterfrågepris växlande. Ännu mer blir detta fallet, om man betänker, att arbetsintensiteten synnerligen intimt sammanhänger med tekniken.

Verkan av en förändring i antalet individer i de produktiva åldrarna på det marginella efterfrågepriset på arbetskraft kan likaledes bli en helt annan omedelbart efter folkmängdsförändringen än senare, då näringslivet hunnit i olika avseenden inrätta sig därefter.

Också de förändringar i nationalinkomstens användning i mer eller mindre arbetskrävande riktning, varom tidigare talats, äro i hög grad beroende av tiden. Om efterfrågan stiger på en produkt, beror produktens nya prisläge på elasticiteten i utbudet av de produktionsmedel, som krävas för dess tillverkning. Om elasticiteten i efterfrågan är stor, blir ökningen i efterfrågan efter prisstegringen i förhållande till denna ringa, är elasticiteten ringa, kommer efterfrågans ökning att i större utsträckning göra sig gällande oaktat prishöjningen. Nu förändras emellertid både efterfrågans och utbudets elasticitet med tiden, och nationalinkomstens ändrade användning för mer eller mindre arbetskrävande produktion blir sålunda olika under olika långa tidsperioder.

Ur här ifrågavarande synpunkt av produktivitetsförändringarnas olika verkningar under olika tidsperioder få även förhållandena inom det område, där de först uppträda, sin betydelse. Det är nämligen ofta så, att en förändring i en produktionsfaktors kvantitet, exempelvis en förändring i teknik, i arbetsintensitet o. s. v., icke omedelbart påverkar hela näringslivet, utan vanligen uppträder förändringen först inom ett område, varefter dess verkningar fortläpa sig till övriga områden, med vilka det förra står i förbindelse, på sätt som utförligare beskrives nedan i samband med översikten av förändringar i efterfrågan på arbetskraft inom särskilda områden av arbetsmarknaden. Hur hastigt produktivitetsförändringen sprider sig, beror framför allt på graden

av rörlighet inom näringslivet. Spridningen kan emellertid taga avsevärd tid och under denna är det av stor betydelse, om exempelvis en folkmängdsförändring primärt äger rum inom lantbruket eller inom industrien. Olikheten i teknik och arbetsmetoder inom dessa båda områden inverkar givetvis på ett sätt, som blir av stor betydelse även för efterfrågan på »arbetskraft i allmänhet», till dess att utjämning skett. Eller, för att taga ett annat exempel, en produktivetsförbättring, som inträffat inom konsumtionsvaruindustrierna, får en annan omedelbar inverkan på lönerna, än om den inträffat inom produktionsvaruindustrierna. I längden bli verkningarna visserligen desamma i båda fallen, men det kan taga avsevärd tid, innan en sådan utjämning kommer till stånd. Om ett ökat sparande av någon anledning, beroende på bankväsendets organisation, politiska ingripanden eller dylikt, kommer att investeras inom en landsända, där det framför allt medför en utveckling av en relativt mindre arbetskrävande produktion, eller en produktion, som i högre grad kräver långvarigare investeringar (vattenkraftstationer, vägbyggnader o. dyl.), så får detta givetvis sin betydelse för efterfrågan på arbetskraft i allmänhet under en längre eller kortare tid.

I detta sammanhang bör även erinras därom, att tillfälliga, mer eller mindre kortvariga förlopp alltid komma att sätta varaktiga spår i den ekonomiska utvecklingen på ett sätt, som även är av vikt för den långtida utvecklingen av efterfrågan på arbetskraft. Redan en sådan omständighet, som att varje förändring i det totala produktionsresultatet under kortare eller längre tid är av betydelse för sparandevolymen eller för arbetslöshetens omfattning eller för arbetsförtjänstens höjd, visar detta. Dessa faktorer komma nämligen i sin ordning att verka på en kommande produktionsvolym, på näringslivets teknik och organisation, på arbetskraftens kvalitet, arbetstidens längd o. s. v. med härav följande vidare konsekvenser.

Av de anförda exemplen framgår betydelsen av den hastighet varmed de olika produktivetsändringarna äga rum under en viss tidsperiod. Verkan av en viss förändring i folkmängd, i teknik och organisation, i arbetstid, i kapitalbildning o. s. v. på arbetskraftens marginella efterfrågepris och därmed på arbetslösheten blir tydligen en helt annan om den sker kontinuerligt under en längre tid än om den sker plötsligt under en kort period. Av icke mindre betydelse blir den olika hastighet, varmed de olika produktivetsfaktorerna påverka varandra. Det inbördes förhållandet mellan hastigheten hos de olika produktivetsförändringarna per en viss tidsenhet är likaledes av betydelse för deras verkningar. Dessa olika omständigheter bli i själva verket avgörande för förloppet både under kortare och längre tidsperioder. Endast i någon mån kunna, på grund av de olika produktivetsförändringarnas natur, generellt sannolika antaganden göras beträffande deras olika hastigheter per tidsenhet, men väsentligen äro dessa beroende på växlande faktiska förhållanden, som endast kunna fastställas genom empiriska iakttagelser för den tid, det land o. s. v., vilka äro föremål för undersökning. Vid en sådan undersök-

ning måste man alltså noga skilja på olikheterna i förloppet under olika långa tidsperioder; och även på denna grund är det anledning att iakttaga den skillnad mellan långvariga, konjunkturmässiga, säsongbetingade och tillfälliga variationer i efterfrågan på arbetskraften och deras orsaker och verkningar, varom tidigare talats.

En av de omständigheter, som redan i det föregående visat sig vara av stor betydelse för olikheten i verkningar under olika tidsperioder, är trögheten och stelheten hos produktionsapparaten. Denna stelhet, som framför allt beror på att realkapital och arbetskraft icke utan vidare kunna flyttas från en användning inom näringslivet till en annan, är nämligen i hög grad tidsbetingad. Realkapitalet nötes mer eller mindre hastigt, och det gamla realkapitalet giver därför endast så småningom plats för nytt sådant, vilket konstrueras i former mera ägnade för de förändringar varom ovan talats. På samma sätt röner av mångahanda anledningar ny fördelning av arbetskraften på olika orter och yrken mer eller mindre starkt motstånd. Men allteftersom tiden går och människorna hinna anpassa sig efter de nya förhållandena eller nya generationer träda in på arbetsmarknaden, minskas detta motstånd, och förändringarnas »långtidsverkningar» framträda i allt större utsträckning. Samtidigt härmed ha emellertid nya förändringar uppträtt — delvis betingade av denna brist på rörlighet hos produktionsapparaten — med nya krav på anpassning. Här föreligger sålunda en kontinuerlig faktor, som, ehuru under ständiga förskjutningar och i ständigt växlande former, alltjämt gör sig gällande beträffande verkningarna under olika tidsperioder av produktivitetsförändringar på efterfrågan på arbetskraft.

Den åstadkommer fluktuationer i produktionsvolymen och efterfrågan på arbetskraft i allmänhet, vilka äro av stor vikt för arbetslösheten.

Denna stelhet hos produktionsapparaten medför sålunda, att de olika förändringarna i näringslivet kunna få sina på denna grund speciella verkningar för icke blott efterfrågan på arbetskraft inom olika områden av näringslivet — härmed sammanhängande företeelser behandlas senare — utan även för efterfrågan på arbetskraft i allmänhet. Då de »fasta» delarna av produktionsapparaten, d. v. s. de som äro specialiserade för vissa bestämda användningar — exempelvis anläggningar, byggnader, maskiner o. s. v. — alltså åtminstone icke utan särskilda kostnader kunna brukas för annat och icke kunna följa förändringarna, bli de i viss utsträckning icke utnyttjade; när förändringarna gå i en riktning, som åter tillåter deras användning, blir produktionsapparaten i större utsträckning utnyttjad. Outnyttjad produktionskapacitet är sålunda något normalt för näringslivet och beror antingen på fullt förutsedda svängningar i näringslivet — ett verk måste ha en viss kapacitet även om man har klart för sig att denna icke kommer att brukas vissa tider på dygnet, på året eller kanske t. o. m. längre tid — eller på att de fasta produktionsmedlen konstruerats under förutsättningar, som sedermera visa sig oriktiga. Ju mera kontinuerliga och långsamt skeende förändringarna äro, desto möj-

*Produktions-
apparaten
utnyttjande-
grad.*

ligare blir det att inrätta produktionsapparaten efter dem, ju mera kortvariga och plötsliga, desto svårare blir detta. Det är sålunda väsentligen det senare slaget förändringar, de kortvariga och plötsliga, både de regelbundna och de oförutsedda, som åstadkomma outnyttjad produktionskapacitet. Det är också dessa, som kunna tänkas medföra ett bättre utnyttjande av den outnyttjade produktionskapaciteten, i den mån de nämligen gå i sådan riktning och inträffa på sådana tidpunkter, att de taga i anspråk produktionsmedel, vilka för tillfället icke eller icke helt användas.

Detta gäller i hög grad de nedan omnämnda växlingarna i allmänna prisnivån, vilkas utvidgande eller inskränkande inverkan på produktionsvolymen väsentligen tager sig uttryck i ett intensivare eller mindre intensivt utnyttjande av den förefintliga produktionskapaciteten. Men det gäller också andra förändringar, så exempelvis förändringar i konsumtionens inriktning, i folkmängd och arbetstid eller arbetsintensitet, i produktionsmetoder o. s. v.

Stelheten hos produktionsapparaten, bristen på rörlighet hos produktionsmedlen, är sålunda en faktor av självständig betydelse för produktionsvolymen och efterfrågan på arbetskraft i allmänhet, samverkande med de förändringar i näringslivet, som giver den dess betydelse.

Själva den omständigheten, att en god del av produktionsapparaten på grund av sin stelhet vid förändringar i näringslivet icke kan fullt utnyttjas, innebär naturligtvis i och för sig en minskning i produktionens effektivitet; men i den mån nya förändringar åstadkomma ett bättre utnyttjande av produktionskapaciteten, uppkommer utifrån de faktiskt förefintliga förhållandena tilltagande produktivitet, som ur arbetskraftens synpunkt innebär ökad efterfrågan, ej blott på grund av det ökade produktionsresultatet utan även relativt på grund av det bättre utnyttjandet av samverkande produktionsmedel. Det senare har tydligen samma inverkan på efterfrågan på arbetskraft, som om mängderna av samverkande produktionsmedel hade ökats.

En förändring, som icke samtidigt medför ett ökat utnyttjande av produktionskapaciteten utan kräver exempelvis en ökning i realkapitalet får uppenbarligen en helt annan betydelse för efterfrågan på arbetskraft i allmänhet såsom tidigare visats.

En viktig förutsättning för att de fasta produktionsmedlen skola på detta sätt kunna bättre utnyttjas och därmed efterfrågan på arbetskraft i allmänhet ökas, är att också de för produktionsökningen nödvändiga rörliga resurserna — råmaterial, halvfabrikat och konsumtionsnyttigheter, bl. a. för arbetarnas konsumtion o. s. v. — bli tillgängliga i ökat omfång. Hur detta kan tillgå, är en fråga av vikt för åtskilliga sidor av arbetslöshetsproblemet.

Vid varje tidpunkt äro olika slag av arbetare sysselsatta med att i samarbete med olika hjälpmedel, såsom maskiner, byggnader, fartyg, verktyg o. s. v. dels nybygga dylikt realkapital, dels få fram råmaterial och bearbeta detta till halvfabrikat, dels ock tillverka förnödenheter av olika slag, färdiga för konsumtion. Samtidigt som denna process pågår, flyter strömmen av hel- och halvfärdiga fabrikat in i varulager och butiker ständigt och kontinuerligt,

»Löne-
fonden.»

varifrån den sedan går ut till dem, som av olika anledningar fått köpkraft och därför kunna tillförsäkra sig dessa produkter. En del av dessa går sålunda till företagens ägare, exempelvis i form av utdelning på aktier, en del går till räntor på de lån, varmed företagen delvis finansiera sin verksamhet, och en del slutligen går till företagens arbetare i form av arbetslön. Dessutom går en del av den utgående inkomstströmmen till de offentliga myndigheterna i form av skatter eller offentlig upplåning och därifrån till fattigvård, arbetslöshetshjälp, pensioner, understöd av olika slag samt som löner till arbetare och tjänstemän i offentlig tjänst på samma sätt som de nyssnämnda lönerna.

Arbetarna i den kapitalistiska produktionsprocessen äro sålunda sysselsatta med att i samverkan med övriga produktionsmedel dels producera nya sådana, dels halvfabrikat och råvarumaterial, dels slutligen konsumtionsfärdiga nyttigheter och tjänster. Dessa senare fördelas då på olika inkomstgrupper och utgöra bl. a. den reala arbetslönen, vilken så gott som helt och hållet utgår av den sistnämnda kategorien av produktionsresultat.

Om nu en ökning i den totala produktionsvolymen med hjälp av outnyttjade fasta produktionsmedel och outnyttjad arbetskraft skall inträffa av någon anledning, så måste också strömmen ökas av de rörliga resurser, varmed anläggningar, fabriker, maskiner o. s. v. skola matas och den i produktionen sysselsatta arbetskraften skall få sin avlöning. Vid en något så när kontinuerlig ökning i produktionsvolymen, sker denna ökning i de rörliga resurserna under produktionens gång, därigenom att den ändrade totala efterfrågan genom prisbildningen medför en motsvarande ändring i de olika strömmarnas volym. Under pågående ökning av den totala produktionens omfattning torde härvidlag inga större svårigheter föreligga, och det är förmodligen på detta sätt, som i stort sett produktionsutvidgningen under en uppsvingsperiod försiggår. Därjämte kommer, som nedan framhålles, en del av den ström, som skulle gått till den direkta konsumtionen förmodligen att under sådana förhållanden avledas till strömmen av rörliga resurser tillgängliga för det expanderande näringslivets behov på grund av den ökning i sparat, som bl. a. en av expansionen föranledd ändrad inkomstfördelning åstadkommer.¹

Allt detta gäller emellertid endast när produktionsökningen kommit i gång. Annorlunda ställer sig frågan om möjligheten att erhålla de för produktionsökningen nödvändiga rörliga resurserna *innan* denna börjat. Varifrån komma med andra ord de rörliga resurser, som äro nödvändiga för själva igångsättningen av produktionsökningen?

Den närmaste möjligheten att utan ökad produktion erhålla ökade rörliga resurser ligger då i den reservoar, som strömmarna passera före sin användning, eller m. a. o. i lagren av råmaterial, halvfabrikat och konsumtionsvaror. Den möjligheten föreligger, att innehållet i denna reservoar kan inom vissa

¹ Jfr vad nedan sid. 52 ff. säges om sparandevolymen och penningvärdeförändringarna. I verkligheten komma så gott som alltid dylika ändringar i produktiviteten att åtföljas av förändringar i penningvärdet, men även på andra sätt komma produktivetsförändringarna att påverka inkomstfördelningen och därmed sparandevolymen.

gränser växla till sin mängd utan att några störningar därav uppkomma. Räckvidden av denna utvidgningsmöjlighet är emellertid beroende av storleken hos varulagren vid den tidpunkt, då utvidgningen skall begynna, en omständighet av mycket stor praktisk betydelse, varom vi emellertid med nuvarande statistiskt material äro lämnade utan närmare kunskap.

En tänkbar möjlighet att öka strömmen av tillgängliga rörliga resurser ligger i den offentliga hushållningens förmåga att genom beskattning draga till sig köpkraft, som eljest skulle använts till direkt konsumtion. I vad mån skattebetalarnas eljest ej sparade inkomster på detta sätt kunna genom beskattning ställas till produktionens förfogande behandlas nedan. Gränserna för denna möjlighet äro förmodligen skäligen snäva; och en beskattning i syfte att öka sparandet och därmed produktionsvolymen kan, som nedan visas, lätt leda till resultat motsatt det åsyftade.

En annan tänkbar källa hos den offentliga hushållningen till ökning av näringslivets rörliga resurser, utgöra dess utgifter för direkt konsumtion.

Bland dessa äro av särskilt intresse för vårt problem sådana utgifter, som gå till ökning av arbetarnas inkomster i andra former än arbetslön, såsom arbetslöshetsunderstöd, fattigvård, utbetalningar från socialförsäkringen o. s. v. Av likartad karaktär äro f. ö. de många privata bidragen till arbetarfamiljens uppehälle, icke minst under dåliga tider, i form av ökad kredit i bodarna, handlån från vänner och bekanta, förskott och lån från arbetsgivare, pantbelåning o. s. v. Allt detta medför tydligen anspråk på strömmen av konsumtionsmedel, som kunna ökas eller minskas.

Detta innebär tydligen ett visst samband mellan arbetsgivarnas efterfrågan på arbetskraft samt arbetarnas motsvarande efterfrågan på konsumtionsnyttigheter å ena sidan och efterfrågan på samma slags nyttigheter utgående från offentliga myndigheters utgifter för fattigvård, arbetslöshetsunderstöd o. s. v. å den andra. Detta samband har den karaktären, att när arbetsgivarnas efterfrågan stiger, så sjunker den andra, och vice versa. Här föreligger sålunda en elasticitet hos »lönefonden», därigenom att när större krav ställas från det ena hållet, så minskas anspråken på den gemensamma strömmen från det andra och tvärtom. Denna elasticitet upphör tydligen, så snart alla undertödstagare, som överhuvud taget kunna användas inom det normala näringslivet, dragits in i detta. Men till dess att så skett, finnes uppenbarligen här en möjlighet till ökning av de rörliga resurser, som kräyas för produktionens utvidgning; hur stor beror på relationen mellan den mängd nyttigheter, som lönarbetarna erhålla, när de äro sysslösa, och den mängd, de köpa för sina löner, när de komma i arbete.

Slutligen ha vi ännu en möjlighet att taga i betraktande, och det är förbindelsen med utlandet. Ett land med fordringar på utlandet kan vid behov utkräva dessa i form av en ökad import av behövliga råvaror, halvfabrikat och konsumtionsvaror. En ökad export av andra nyttigheter — exempelvis genom ökad exploatering av malmtillgångar eller minskad omloppstid på skogen etc. — kan likaledes medföra möjligheter till dylik import, liksom lån i utlandet kan användas för samma ändamål.

I samband härmed kan uppmärksammas inverkan på dessa möjligheter av de förskjutningar i allmänna prisnivån, vilka vanligen åtfölja de generella produktionsförskjutningarna.

En allmän prisstegring under uppsvinget kan sålunda, under förutsättning att icke samtidigt en lika stor eller större prisstegring äger rum i utlandet, medföra en ökad varuimport och därmed ökade rörliga resurser för det inhemska näringslivet. Vid en nedgång i allmänna prisnivån, som ej motväges av en minst lika stor nedgång i utlandet, minskas återigen importen och ökas exporten, varigenom fordringar erhållas, som kunna användas vid ett kommande uppsving.

Dessa verkningar av förändringarna i den allmänna prisnivån försvagas emellertid i praktisk betydelse därigenom att de oftast äro av internationell natur och sammanhännga med internationella prisrörelser, som gå i samma riktning som det särskilda landets.

Den ökning av produktionsvolymen, varom nu talats och som äger rum på grund av bättre utnyttjande av oanvända fasta produktionsmedel samt ökad tillgång på rörliga resurser, är möjlig endast i den mån förut arbetslösa arbetare finnas tillgängliga, vilka kunna tagas i anspråk inom näringslivet, eller öck mängden arbetskraft per arbetare ökas, t. ex. genom ökat övertidsarbete. Skulle sådan ytterligare tillgång på arbetskraft icke förefinnas, blir resultatet endast en ansats till ökad efterfrågan på arbetskraft, som icke kan tillfredsställas men som höjer efterfrågepriset och arbetslönen för den förut tillgängliga mängden arbetskraft.

I verkligheten kommer en av dylika grunder orsakad stegring av efterfrågan på arbetskraft att medföra både att förut ej sysselsatt arbetskraft nu tagas i anspråk och att arbetslönen höjes.

Vi övergå nu till några av de ur förevarande synpunkt viktigaste bland de företeelser, som i sin ordning påverka de ovan behandlade produktivitetsfaktorererna och därmed efterfrågan på arbetskraft.

En av de mest betydelsefulla bland dessa är otvivelaktigt utrikeshandeln. Denna påverkar på många olika sätt produktionen i de enskilda länderna och därmed efterfrågan på arbetskraft. Den enklaste och i längden viktigaste formen för denna inverkan är, att utrikeshandeln utgör en förutsättning för arbetsfördelning, specialisering på de mest givande produktionsgrenarna och produktion i större skala. Vidgad utrikeshandel betyder därför i längden i och för sig ökad effektivitet för det enskilda landets näringsliv, inskränkt utrikeshandel, minskad effektivitet. Den ökade eller minskade effektiviteten medför återigen de förändringar i efterfrågan på produktionsfaktorerna, vilka följa med förändrat totalt resultat av samhällsproduktionen.

Men förändringar i utrikeshandeln kunna även påverka den relativa efterfrågan på arbetskraft och övriga produktionskrafter, då produktionen av exportvarorna kan betraktas som indirekt produktion av importvarorna. Produktionen kan sålunda under utrikeshandelns inverkan bli mer eller mindre arbetskrävande beroende på export- och importvarornas beskaffenhet. Liksom

i föregående fall måste man väga dessa tendenser mot varandra, innan man erhåller det slutliga resultatet för den absoluta efterfrågan på arbetskraft.

Förskjutningar i ett lands utrikeshandel, exempelvis inskränkningar på grund av tullar, transportkostnader o. dyl., kunna givetvis även få mera kortvariga följder — vilka å sin sida sekundärt sätta varaktiga spår i utvecklingen. De kunna sålunda medföra en tillfällig stimulans, vilken, särskilt när produktionsapparaten ej är fullt utnyttjad och sålunda arbetslöshet förefinnes samt maskinernas och fabrikernas kapacitet ej utnyttjas på ett normalt sätt, kan leda till en ur arbetslöshetssynpunkt betydelsefull ökning av produktionsverksamheten. Eller också kunna de möjliggöra uppväxten av en i och för sig lönande produktion, som behöver tid för att växa sig tillräckligt stark för den internationella konkurrensen o. s. v. Å andra sidan medföra de givetvis rubbningar, vilka på grund av det ekonomiska livets tröghet inför förändringar av detta slag vanligen innebära allvarligt avbräck ej blott för enskilda produktionsgrenar utan även för samhällsproduktionens totala resultat och därmed för den allmänna efterfrågan på arbetskraft, varom här är fråga. Sambandet mellan dessa förskjutningar i utrikeshandeln, de enskilda ländernas prisnivåer samt produktionsfaktorernas internationella flyttningar, särskilt de internationella kapitalrörelserna, medför ytterligare komplikationer. Då dessa frågor närmare utvecklas i en särskild bilaga, skola vi här ej vidare dröja vid dem.

Endast ett par synpunkter av omedelbar vikt för det föreliggande ämnet skola tillfogas.

En omständighet, som sålunda icke får förbises, är det modifierande inflytande, som utrikeshandeln har på åtskilliga av de slutsatser, vartill vi tidigare kommit.

I ett relativt litet land, vars ekonomiska förhållanden ej avsevärt påverka världsmarknaden, bli priserna på de varor, som äro föremål för export och import, icke märkbart förändrade genom ändringar i landets konsumtionsinriktning eller produktion. Förändringar i konsumtionsinriktningen behöva under sådana förhållanden ej medföra någon större omläggning av den inhemska produktionen i mer eller mindre arbetskrävande riktning; förändringar kunna väsentligen komma att göra sig gällande beträffande importens sammansättning. De exporterande näringarna återigen äro givetvis oberoende av sådana förändringar i den inhemska konsumtionen, försåvitt ej denna påverkar utrikeshandelns volym. Om exempelvis konsumtionen i större utsträckning inriktar sig på importerade radioapparater, grammofoner eller bilar och i mindre utsträckning på brödsäd, medför detta i första hand en förändring i importen. Priset på brödsäd i Sverige förutsätta vi bestämt av världsmarknadspriset, och den inhemska brödsädsproduktionens räntabilitet bleve sålunda i detta fall ej berörd. Om på grund av fortsatt produktion inom landet i samma omfattning det inhemska priset skulle gå ned vid den minskade efterfrågan, bleve ju följden endast en minskning av importen, till dess att det inhemska priset åter kommit i jämnhöjd med det utländska, inklusive transportkostnader etc. Det är först när konsumtionsförändringen icke inskränker sig

till ett land, utan får en omfattning av betydelse för världsmarknaden, som den i detta fall kommer att påverka den inhemska produktionen. Under alla förhållanden blir det ovan, under förutsättning av ett slutet samhälle, skildrade förloppet vid en ändrad konsumtionsinriktnings inverkan på produktionen ett annat, när det gäller varor, som äro föremål för import eller export.

Av kanske ännu större vikt är inverkan av samhörigheten med den internationella hushållningen vid förändringar i produktiviteten inom ett särskilt land. En ökning t. ex. av sparandet får ej samma verkan på kapitalräntan och på efterfrågan på arbetskraft, om kapitalrörelser äga rum, allteftersom skillnader i kapitalets avkastning uppkomma olika länder emellan. Delvis kan nämligen ökningen i sparandet under sådana förhållanden medföra en ökad kapitalexport, om vars verkningar på efterfrågan av arbetskraft strax skall talas. Å andra sidan kunna teknikförändringar, som förlänga investeringarna av kapitalet och öka dess avkastning, men minska efterfrågan på arbetskraft, medföra kapitalimport, varav förloppet av förändringarna i efterfrågan på arbetskraft modifieras. Likaså kunna internationella omflyttningar av arbetskraften, i den mån sådana äga rum, medföra modifikationer av liknande art i de tidigare beskrivna produktivetsförändringarnas inverkan på arbetskraftens marginella efterfrågepris. Då dessa internationella överflyttningar ofta ske med olika hastighet per tidsenhet, blir förloppet under olika tidrymder, varom tidigare talats, även påverkat härav. Eller, för att taga ett annat exempel, en ökad efterfrågan på realkapital behöver ej betyda omedelbart ökad efterfrågan på arbetskraft i de inhemska kapitalproducerande industrierna, om realkapitalet kan importeras. Under sådana förhållanden kan därför en förändring i realkapitalets storlek få olika verkningar, om den innebär en ökning eller minskning av importerat maskinkapital, än om den innebär motsvarande förändringar i byggnadskapitalet, vars konstruktion tager i anspråk inhemska arbetskraft.

Om exportvarorna från ett land stiga i värde i förhållande till importvarorna, betyder detta, att produktionen i landet i fråga blivit mer givande än förut. Mot samma mängd exportvaror bytes då en ökad mängd importvaror, nationalinkomsten stiger och därmed efterfrågan på produktionsfaktorerna i landet. Motsatsen blir fallet, om importvarorna stiga i värde i förhållande till exportvarorna.

Också beträffande de internationella kapitalrörelserna måste man som i så många andra fall anlägga olika synpunkter, när det är fråga om korta och när det är fråga om längre tidsperioder. Alldeles såsom beträffande sparandet utgör en kapitalexport endast en annan användning av samma totala källa till efterfrågan på inhemska produktionsfaktorer, nationalinkomsten, och kommer icke att inskränka denna efterfrågan. Om Sverige lämnar en kredit till Tyskland, som för denna kredit efterfrågar svensk malm, är saken uppenbar. Men även om den svenska krediten till Tyskland av detta land användes att importera varor från exempelvis England, måste en utjämning ske, så att England antingen direkt eller indirekt över något annat lands handelsutbyte köper mera varor från Sverige och ökar sin efterfrågan på svenska produktionsmedel.

I den mån det kapitalimporterande landet använder det importerade kapitalet till produktion av realkapital inom landet, medför detta emellertid en ökad efterfrågan på detta lands arbetskraft. Om sålunda den svenska malmen, som köpts för den erhållna svenska krediten, användes för tysk järnproduktion, så betyder detta ökad efterfrågan på tysk arbetskraft utöver vad det egna landets resurser skulle åstadkommit, så länge som det svenska lånet icke behöver återbetalas. Placeras det svenska kapitalet definitivt i tyska tillgångar, innebär detta en stegrad efterfrågan på tysk arbetskraft i förhållande till vad fallet skulle varit, om dessa utländska placeringar icke ägt rum. Räntan på dessa placeringar komma återigen att ingå uti det kapitalexporterande landets nationalinkomst och därmed i den totala efterfrågan på dess produktionsfaktorer. Men en mindre del av det kapitalexporterande landets nationalinkomst kommer på detta sätt att efterfråga dess arbetskraft, även om nationalinkomsten totaliter vuxit genom en mera vinstgivande kapitalplacering i utlandet. Hur detta i sin ordning i framtiden verkar på det kapitalexporterande landets sparande och därmed på dess efterfrågan på arbetskraft är ytterligare en omständighet att taga i betraktande, när det gäller längre tidsperioder.

I längden — och även tillfälligtvis under själva tiden för vilken en kredit meddelas — blir det sålunda av stor betydelse för efterfrågan på arbetskraft inom ett land, om det sparande, som där äger rum, användes inom landet för att producera kapital, som kommer att brukas i samverkan med landets arbetare, eller om det investeras i utlandet.

Vi ha i grund och botten här att göra med samma förhållande, som tidigare påpekats, nämligen att nationalinkomsten alltid kommer att utgivas för ändamål, som kräva inhemsk arbetskraft, men att utgifter för kapitaländamål dessutom medföra en stegrad relativ efterfrågan på arbetskraft. Det är denna stegrade relativa efterfrågan på arbetskraft som, när kapitalet investeras i utlandet, kommer utländska arbetare till godo och ej det kapitalexporterande landets. Däremot ökas sannolikt det kapitalexporterande landets nationalinkomst — om placeringarna i utlandet äro väl gjorda och ej, såsom exempelvis i stor utsträckning var fallet med de utländska placeringarna i Tyskland eller Ryssland under och efter kriget, gå förlorade — och slutresultatet av kapitalexporten för det kapitalexporterande landets efterfrågan på inhemsk arbetskraft blir då beroende på om ökningen i den totala nationalinkomsten varit större än minskningen i den andel som gått till efterfrågan på arbetskraft, om kapitalexport icke ägt rum. Därtill kommer kapitalexportens inverkan på de rubbningar i efterfrågan mellan olika delar av ett lands näringsliv, vilka behandlas i ett senare sammanhang.

Ingripanden från samhällsinstitutionerna genom lagstiftning och på annat sätt kunna i mångahanda avseenden medföra förändringar i efterfrågan på arbetskraft både direkt och indirekt genom sina följder för landets produktion. Som ett exempel bland många på ingripanden av förra slaget kan nämnas skogslagstiftningen, vilken kan förlänga eller förkorta skogskapitalets investeringsstid, något som för vårt lands vidkommande har en mycket stor betydelse. Om skogskapitalets investeringsstid förkortas, och det sparande, som hit-

*Förändringar
beroende på
politiska,
sociala eller
liknande för-
hållanden.*

tills tagits i anspråk för den längre omloppstiden för skogen och väsentligen icke medfört efterfrågan på arbetskraft, därigenom i större utsträckning går till industrien, kan detta innebära en högst avsevärd ökning av den relativa efterfrågan på arbetskraft; motsatsen blir förhållandet om genom lagstiftning skogens omloppstid förlänges.

Att politiska och sociala förhållanden äro av den största vikt för ett lands produktion behöver ej närmare understrykas för den generation, som genomlevat det senaste världskriget och dess politiska och sociala följdverkningar. Sådana förskjutningar i ett lands produktion, vilka uppkomma som följer av krig, arbetsinställelser etc., fortplantas från det område, där de ursprungligen inträffat, till andra områden med vilka det förra står i förbindelse, antingen som avnämare eller leverantör av nyttigheter och tjänster. På så sätt uppkommer en allmän ökning eller minskning i produktionsvolymen. I vad mån denna kommer att träffa företrädesvis arbetskraften eller andra produktionsfaktorer låter sig ej generellt bedömas; det beror på omständigheter som växla från fall till fall. Vad som emellertid alltid inträffar är att en ökning eller minskning i den totala produktionsvolymen av dylika anledningar åtföljes av en förändring i motsvarande riktning av efterfrågan på arbetskraft i allmänhet.

Slutligen bör påpekas, att kapitalexport, liksom överflyttning av arbetskraft, kan vara en viktig utvecklingsfaktor i den internationella arbetsfördelning, som utrikeshandeln medför. En förflyttning av kapital och arbete till för dem mera givande områden, exempelvis ekonomiskt utvecklade, men på naturresurser rika länder, kan sålunda betyda uppsving och ökad nationalinkomst också för de kapital- eller arbetskraftsexporterande länderna. Tvärtom är minskad internationell rörlighet för kapital och arbetskraft ägnad att minska produktionsresultatet inom de särskilda länderna. Detta gäller emellertid endast i stort sett och i längden.

Den offentliga hushållningen.

Den offentliga hushållningen, dess omfattning och anordning, kan på flera sätt påverka efterfrågan på arbetskraft. I och för sig behöver det visserligen icke omedelbart betyda någonting för den totala efterfrågan på produktionsmedel i ett land, om den offentliga hushållningen tar en större eller mindre del av landets resurser i anspråk för sina ändamål. Minskas genom beskattning köpkraften hos de beskattade, måste den alltid ökas hos dem, vilkas inkomster bli ökade genom den offentliga verksamheten. Minskas produktionen inom vissa företag, kan den ökas inom andra. Den totala nationalinkomsten måste alltid på något sätt, såsom tidigare påpekats, användas för olika utgifter och därmed åstadkomma efterfrågan på produktionsmedel.

Ofta brukar man söka påvisa beskattningens inverkan på den totala efterfrågan på arbetskraft genom att framhålla hurusom varor fördyras genom beskattning eller den ena eller andra produktionen icke längre blir vinstgivande genom beskattningen. Om emellertid efterfrågan på en vara skulle minskas genom beskattningens fördyrande inverkan, måste, såsom tidigare framhållits,

den totala köpkraften i stället i större utsträckning inrikta sig på andra nyttigheter och tjänster; och om ett slags produktion sålunda ej blir lönande, måste någon annan bli det. Den samlade efterfrågan på produktionsfaktorerna blir densamma, så länge nationalinkomsten ej förändras till sin volym. Upphör eller minskas genom beskattningen ett slags produktion, måste alltså under denna förutsättning en annan vidgas, försåvitt ej själva företagsamheten i samhället minskas.

Men sekundärt får den offentliga hushållningen stor betydelse för det samfälliga produktionsresultatet och för efterfrågan på arbetskraft.

Även om den offentliga hushållningen icke skulle påverka nationalinkomstens storlek, kommer den uppenbarligen att förändra dess användning. Denna förändring blir återigen av betydelse för efterfrågan på arbetskraften i landet, i den mån den innebär en mer eller mindre arbetskrävande produktion. Den offentliga hushållningen kan även påverka produktionsmetoderna och investeringarnas längd.

Detta kan ske dels genom beskattningen och dels genom den produktion, som äger rum inom den offentliga verksamheten.

Verkningarna av beskattningen härvidlag äro väsentligen beroende på den form, som blir avgörande för i vad mån den minskar vissa grenar av produktionen och ökar andra eller också gynnar vissa produktionsmetoder på andras bekostnad. Dessa frågor, som sammanhånga med de invecklade problemen om skatters övervältning, kunna här icke närmare utvecklas. Det ligger i deras natur, att de ej kunna leda till allmängiltiga resultat utan att dessa komma att te sig olika under olika faktiska förutsättningar.

Stat och kommun kunna även som företagare direkt påverka samhällsproduktionen uti ifrågavarande avseende. Som företagare sysselsätta de både arbetskraft och andra produktionsfaktorer, och genom att öka eller minska sin efterfrågan på dem kunna stat och kommun även inverka på deras relativa efterfrågan, både inom den offentliga hushållningen och indirekt i hela samhället. Det allmänna kan även genom sin produktion påverka produktionsprocessen genom att i större eller mindre utsträckning framställa mer eller mindre varaktiga kapitalföremål — vägar, gator och tomtmark, plantering av kalmarker, vattenkraftstationer etc., etc. — som tjäna framtida behov, eller konsumtionsfärdiga nyttigheter och tjänster.

För den offentliga hushållningens inverkan på nationalinkomstens storlek är uppenbarligen effektiviteten hos de offentliga och de enskilda företagen en faktor av största vikt. En annan är beskattningens och den offentliga produktionens sammanlagda följder för mängderna av olika produktionsfaktorer. Här skola endast några allmänna synpunkter framföras.

Om den offentliga verksamheten ökas, betyder detta uppenbarligen en ökad efterfrågan på landets rörliga kapital, och frågan gäller då hur detta kan inverka på den totala efterfrågan på arbetskraft. Till en början tänka vi oss, att skattebetalarnas sparande minskas med jämnt skattens belopp, och att deras konsumtion m. a. o. förblir oberörd av denna. Situationen blir densamma, om finansieringen av den offentliga verksamheten sker genom inhemska

lån, innan annuiteterna för dessa börjat bestridas med skattemedel. I så fall betyder den vidgade offentliga verksamheten en minskning i kapitalmängden inom det privata näringslivet motsvarande skatten eller lånet och sänkt efterfrågan på arbetskraft därstädes. Därefter måste då hänsyn tagas till vad som inträffar inom den offentliga hushållningens område, vilket ur vår synpunkt beror på hur de rörliga resurser, som tagits i anspråk för att finansiera den offentliga verksamheten, där komma att användas.

De kunna för det första användas för inköp av redan producerade realkapital (och jord), t. ex. fastigheter. Om detta sker med upplånade eller eljest sparade medel, blir i detta fall följden, att vad som lånas eller tages från en del människor överlämnas till andra, nämligen säljarna, vilket, om det således överlämnade kapitalet ej minskas, endast ändrar placeringen därav. Om spararna av medlen få antagas ha ungefär samma sätt att sköta sina placeringar som säljarna, bli transaktionens omedelbara verkningar på kapitalmarknaden och efterfrågan på arbetskraft inga. Däremot inträffar givetvis den ändringen, att realkapital etc. överföres från enskild till offentlig regi och användes för den offentliga hushållningens ändamål — och detta kan naturligtvis ha verkningar på den totala nationalinkomsten, såsom nyss framhållits.

För det andra kunna medlen användas till produktion av realkapital inom den offentliga hushållningen, antingen för »improduktiva» eller »produktiva» ändamål — d. v. s. icke avkastande eller avkastande penninginkomst åt det allmänna i form av avgifter och pris. Om den offentliga realkapitalproduktionen skulle helt motsvara minskningen i den enskilda, kunna de slutliga verkningarna — om man från ser övergångsstadiernas verkningar samt överförandet till offentlig regi av realkapitalen — bli utan betydelse för den totala efterfrågan på arbetskraft. Ju mera den offentliga realkapitalproduktionen närmar sig detta omfång, desto närmare komma vi ett läge, där den totala efterfrågan på arbetskraft icke behöver minskas genom utvidgningen av den offentliga verksamheten och den därav föranledda ökade beskattningen.

Det återstår emellertid en viktig omständighet, nämligen frågan, huruvida den offentliga realkapitalproduktionen utmärkes av en längre eller kortare investeringstid än den enskilda och således huruvida det med samma sparande kommer att produceras mera varaktigt realkapital än förut eller ej. I den mån den offentliga användningen av resurserna är finansierad med hjälp av avgifter, borde ingen skillnad uppkomma, åtminstone ej så länge avgifterna täcka kostnaderna och inga skatteinslag förekomma. I den mån återigen den offentliga användningen av resurserna icke baseras på avgifter, utan avser »improduktiva» ändamål, ligger saken i praktiken på annat sätt. Även i detta fall tages nog någon hänsyn till räntehöjden, dock kanske mera vid fastställandet av, huruvida och i vilken omfattning företaget skall komma till stånd än vid bestämmandet av varaktigheten av de realkapital, som produceras; och den ökning i räntekostnader, som uppkommer vid längre varaktighet, spelar ofta ingen roll, t. ex. beträffande anläggning av vägar, hamnar, broar, gator o. s. v. Detta gäller särskilt, när företaget finansieras med skattemedel. Om härigenom den

offentliga verksamheten för med sig förlängda investeringar av landets sparmedel, inträffar en situation av liknande karaktär som när produktionen inom det enskilda näringslivet inriktas mera på framtiden, utan att sparandet samtidigt ökas, och som tidigare visats medföra en minskning i den relativa efterfrågan på arbetskraft.

De av den offentliga hushållningen i anspråk tagna medlen kunna för det tredje användas för löpande utgifter. Följden blir då, att det totala sparandet i samhället kommer att minska och därmed även den totala efterfrågan på arbetskraft.

Även här ha vi emellertid att räkna med ytterligare komplikationer, framför allt därigenom att den offentliga hushållningens löpande utgifter kunna innebära »personlig kapitalbildning», d. v. s. öka befolkningens effektivitet i framtiden. Detta är ju fallet med vissa utgifter för sociala ändamål. Då inträda de verkningar för efterfrågan och tillgång på arbetskraft, vilka tidigare behandlats under följderna av förändringar i mängden arbetskraft per arbetare.

Hittills har förutsättningen varit att skattebetalarnas sparande minskats med skattens belopp, varken mer eller mindre. Skulle beskattningen icke medföra någon som helst minskning i sparandet, kommer skatten att helt eller delvis tagas från medel, som eljest skulle använts för konsumtion, och om resurserna användas till ökad realkapitalproduktion inom den offentliga hushållningen, bleve situationen då liktydig med den vid ökat sparande; alldeles frånsatt varaktigheten hos de av det allmänna producerade realkapitalen, bleve det alltid en ökning i efterfrågan på arbetskraft. I den mån de användas för löpande utgifter, uppkommer återigen i sådant fall ingen ändring i efterfrågan på arbetskraft.

I verkligheten komma givetvis aldrig de av den offentliga hushållningen i anspråk tagna medlen att medföra en fullt motsvarande minskning i skattebetalarnas sparande eller en liknande minskning i deras konsumtion. De kunna gå ut delvis över de enskildas sparmedel och delvis över deras konsumtion.

I den mån som beskattningen utgår av medel, vilka eljest av skattebetalarna skulle använts till konsumtion, kan en ökning av den offentliga verksamheten icke på den ovan diskuterade vägen åstadkomma någon minskning i den totala efterfrågan på arbetskraft men väl en ökning, försåvitt medlen användas till kapitalproduktion inom den offentliga hushållningen.

I den mån de utgå av medel, som eljest skulle ha sparats av skattebetalarna, minska de denna efterfrågan i den utsträckning de användas till löpande utgifter men däremot ej i den utsträckning de användas till kapitalproduktion inom den offentliga hushållningen, för så vitt ej denna kapitalproduktion innebär en utsträckning av kapitalets investeringstid i förhållande till det enskilda näringslivets kapitalproduktion. Att så blir fallet är sannolikt, om kapitalproduktionen ifråga avser s. k. »improduktiva» ändamål.

Beskattningens inverkan på skattebetalarnas sparande är beroende på en mängd olika omständigheter, framför allt på beskattningens form och dess storlek. Den indirekta beskattningen kommer i betydligt större utsträckning

att utgå av konsumtionen än den direkta; arvsskatt, företagsbeskattning, inkomst- och förmögenhetsbeskattning, fastighetsbeskattning o. s. v. få alla sina särskilda följder för sparandet. I stort sett kan emellertid sägas, att ju högre skattetrycket är absolut och ju större skatteökningen, desto sannolikare är det, att beskattningen går kraftigt ut över sparandet och tvärtom. Detsamma är förhållandet, i den mån beskattningen lägges tyngre på de inkomster, från vilka sparandet företrädesvis äger rum. Det är alltså sannolikare, att beskattningen i större utsträckning minskar skattebetalarnas sparande, i den mån den kraftigare drabbar de högre inkomsterna än de smärre, eller de förmögenhetsbildande inkomsterna (exempelvis tillfälliga vinster eller stora inkomster, som endast kunna beräknas komma att åtnjutas ett mindre antal år, såsom fallet ofta är med företagsledarnas löner o. s. v.). Vi återkomma nedan i annat sammanhang till dessa frågor.

I den mån beskattningen medför minskad avkastning på kapitalet i landet och denna minskning medför, att förhållandena bli mera gynnsamma för kapitalägarna i andra länder, är detta ägnat att medföra kapitalexport och härav orsakad minskning i efterfrågan på arbetskraft. Härvidlag är emellertid att märka, att dels vissa hinder föreligga för kapitalets internationella rörlighet och dels kapitalbeskattningen i de olika länderna kan vara så anordnad, att kapitalägaren icke undgår hemlandets beskattning av kapitalet, även om detta är placerat i utlandet, och understundom riskerar dubbelbeskattning genom en sådan placering. Kapitalimport kan även hindras eller gynnas genom beskattningens anordning.

Genom de stora företag av internationell karaktär, vilka särskilt under senare år vunnit i omfattning och betydelse, har kapitalets rörlighet mellan länderna och inverkan av de olika ländernas beskattning på kapitalets fördelning dem emellan i hög grad vuxit.

Beskattning av företagets vinster kan påverka företagsamheten, enär i så fall vinsterna minskas genom beskattningen men förlustriskerna kvarstå. Mera riskabla företag bli under sådana förhållanden mindre givande än företag, som innebära mindre risker. Nya företag, vilka oftast äro utsatta för större förlustrisker men också ha större vinstchanser, kunna under sådana förhållanden bli tillbakahållna till skada för det totala samhällseliga produktionsresultatet.

Monopol.

Verkningarna av monopolistisk organisation av och bland företagen på efterfrågan på »arbetskraft i allmänhet» äro i flera avseenden likartade med de företeelser, vilka nyss behandlats. Monopolistisk produktion inom ett område innebär begränsning av användningen av produktionsfaktorer inom detta, varigenom monopolvinst därstädes uppkommer på grund av de högre priser som uppkomma på produkterna. Den minskade användningen av produktionsfaktorer inom detta område kan emellertid uppvägas av ökad användning inom andra områden, i den mån som ej den totala tillgången eller utnyttjandet av produktionsfaktorerna på något sätt minskats. I så fall ha monopol inom näringslivet endast betydelse för efterfrågan på arbetskraft inom särskilda områden.

Emellertid betyda monopolen även en ändrad inriktning av produktionen,

vilken kan göra denna mer eller mindre arbetskrävande, beroende på inom vilka områden monopolen framträda samt på elasticiteten hos efterfrågan på produkterna och hos tillgången på produktionsfaktorerna inom de olika områdena. Dessutom påverkas den totala produktionsvolymen, både genom den ändrade inriktningen av produktionen och genom effektiviteten hos de monopoliserade företagen, ofta på ett sätt som minskar dess omfång. Ett undantag härutinnan utgör emellertid vanligen den företagskoncentration, som understundom åtföljer monopolbildningarna.

Slutligen kunna monopolen medföra en minskning i produktionsvolymen och i efterfrågan på arbetskraft i allmänhet, därigenom att kapaciteten hos produktionsfaktorerna utnyttjas i mindre grad än vid fri konkurrens. Den stelhet hos produktionsapparaten, varom tidigare talats, kan nämligen medföra, att man särskilt vid en prisnivå på produkterna, som icke motsvarar produktionskostnaderna, söker genom olika former av samverkan mellan producenterna hålla uppe produktpriserna och undvika förluster genom att icke fullt utnyttja de fasta produktionsmedlen. Följden härav blir en minskad total produktionsvolym och exempelvis vid en allmän depression en förlängning av denna med åtföljande minskning i efterfrågan på arbetskraft och arbetslöshet. Effekten av sänkta arbetslöner på arbetslöshetens omfattning blir under sådana förhållanden betydligt mindre, när icke priserna på produkter, råvaror, halvfabrikat etc. sänkas samtidigt i tillräckligt hastig takt. Ett annat liknande fall utgör motviljan hos ledarna av såväl enskilda som offentliga monopol att vid stora fasta kostnader riskera försök med sänkning av produktprisen i förhoppning om tillräckligt ökad avsättning och därav orsakad minskning i produktionskostnaderna per produktenhet. Detta kan ha betydande konsekvenser för efterfrågan på arbetskraft i allmänhet och är i praktiken ofta förekommande, icke minst vid fastställandet av taxor och avgifter på offentliga eller halvoffentliga monopolistiska företag, framför allt kommunikationsmedlen med deras centrala ställning i näringslivet.

Om förloppet vid kapitalbildningen och om de orsaker, som bestämma dess omfattning, äro vi tyvärr ännu ganska illa underrättade. Då dessa frågor emellertid äro av vikt för att kunna bedöma beskattningens inverkan på sparandet, och då arbetslösheten i flera avseenden är förknippad med sparandevolymen, skola vi här i ett sammanhang lämna en kort översikt över de synpunkter, som kunna göras gällande rörande kapitalbildningens olika faktorer.

Sammanhanget mellan kapitalbildningens olika faktorer och dess betydelse för efterfrågan på arbetskraft.

Den väsentliga innebörden av kapitalbildningen är ju varken hopsamling av penningar eller uppstapling av varuförråd, utan, som tidigare antytts, en förändring av produktionsprocessen, som sker samtidigt med en inskränkning av konsumtionen och en därmed sammanhörande förändring i sammansättningen av den löpande strömmen av produkter, så att konsumtionsvarorna minskas i förhållande till produktionsvarorna. Nationalinkomstens sammansättning kommer alltså att återspegla de på en gång skeende förändringar i produktion, inkomstbildning och inkomsternas användning, vilka tillsammans få sitt uttryck i kapitalbildningen.

Kapitalbildningens olika former.

Så snart detta samspel på något sätt icke funktionerar oklanderligt, uppkomma störningar i det ekonomiska livet av mer eller mindre allvarlig art, vilka, såsom nedan vidare framhålles, äro av betydelse för konjunkturväxlingarna. Som tecken på dylika störningar i processen och icke såsom ökad kapitalbildning framstå numera onormalt stora »förråd» av penningar och varor. Vad nu sagts torde även kunna belysa, vad ovan framhållits, nämligen att sparande och utgifter väl ur privatekonomisk men ingalunda ur nationalekonomisk synpunkt äro varandra motsatta saker, utan att sparandet endast är utgifter, d. v. s. användning av inkomsterna, av ett visst bestämt slag. Kapitalbildningen innebär en inskränkning av spararnas löpande konsumtion och investering av deras »väntan» i en ökad mängd realkapital.

Kapitalbildningen förutsätter sålunda, att någonstades en inskränkning äger rum i den löpande konsumtionen och att någon annanstans — det behöver alls ej vara i samma landsdel eller näring och ej ens, såsom vi tidigare sett, i samma land — detta »väntande» investeras. Den närmaste frågan är då på vad sätt och i vilka former en sådan inskränkning i konsumtionen kan komma till stånd.

Den första möjligheten är, att kapitalbildningen sker direkt utan förmedling av kapitalmarknaden. Som exempel på denna form av kapitalbildning kunna anföras uppförande eller underhåll av byggnader med egen arbetskraft, utsäde ur egen skörd, ökning av kreatursbeståndet från den egna stammen, hemslöjd o. s. v. Såsom exemplen visa, förekommer denna form av kapitalbildning i våra dagar väsentligen inom lantbruket, men där når den säkerligen lika betydande som svåruppskattade proportioner.

Den andra huvudformen av kapitalbildning äger rum genom penning- och kapitalmarknadens förmedling och tager sig de mest varierande uttryck. Främst sker den genom det frivilliga penningsparandet, då de enskilda inkomsttagarna frivilligt avstå från att använda en del av sina penninginkomster till inköp av konsumtionsvaror och tjänster och i stället, lockade av räntegottgörelse eller i en del fall för att få förvaring av besparingarna, insätta dessa i banker, sparkassor och liknande institutioner. Direkt teckning eller köp av obligationer och aktier för dylika sparmedel är en annan form. En tredje form av sådant sparande äger rum inom det privata försäkringsväsendet, som endast beträffande sin teknik skiljer sig från de nyssnämnda formerna av sparande.

En form av kapitalbildning, som i viktiga avseenden skiljer sig ifrån de föregående, är den som äger rum inom företagen och som består däri, att dessas vinster icke helt utdelas till företagens ägare utan användas för att öka företagets egna tillgångar. Detta »företagssparande» har i våra dagar fått en från alla håll omvitnad utomordentligt ökad omfattning. En mera exakt uppskattning av dess storlek är av flera orsaker knappast möjlig för närvarande, men allting tyder på att företagssparandet förmodligen kan tävla med det enskilda, frivilliga sparandet i betydelse. Särskilda möjligheter till dylikt företagssparande föreligga inom de monopolistiska företagen. Detta sparande kan knappast sägas vara frivilligt från de enskilda aktieägarnas sida, i varje fall ej på samma sätt som de förut omnämnda formerna av sparandet. Andra

motiv göra sig här gällande och likaså en annan användning, då de som här bestämma över sparandets storlek äro desamma, som bestämma över dess investering.

Företagssparandet står i själva verket nära den form av tvångssparande, som äger rum inom den offentliga hushållningen med beskattningens hjälp. Över dettas användning bestämma samma myndigheter, vilka äga makt att i form av beskattning lägga beslag på vissa delar av inkomsttagarnas penninginkomster och härigenom tvinga dessa till inskränkning i deras konsumtion (för så vitt de ej föredraga att inskränka sitt frivilliga sparande) för att investera det sålunda åstadkomna »väntandet» i offentlig kapitalproduktion.

Också denna senare form av sparande har otvivelaktigt under senare tid vuxit i betydelse i förhållande till andra sparformer, icke minst på grund av statens och kommunernas vidgade verksamhet.

Slutligen kan penningväsendet självt, genom sina egna förändringar, åstadkomma kapitalbildning, en form av sparande som egentligen först under de senaste årtiondenas våldsamma förskjutningar i penningvärdet blivit vederbör- ligen uppmärksammas och studerade.

Tack vare bankernas möjlighet att skapa penningssubstitut i form av fordringar på dem själva, vilka kunna tjänstgöra som betalningsmedel, blir det möjligt för dem att meddela krediter, som ej ha sin motsvarighet i de medel, som ställas till bankernas förfogande av sparare från dessas inkomster. Härigenom uppkommer sålunda en ökning i betalningsmedlen, vilken lämnas företagen att använda på samma sätt som vanliga krediter, motsvarande verkligt sparande. Genom den ökade (och billigare) krediten åstadkommes en förskjutning i produktionsprocessen, innebärande en ökning av produktionen av realkapital och minskning av produktionen av konsumtionsvaror. Samtidigt stiger prisnivån på konsumtionsvarorna och förändras inkomstfördelningen på ett sätt, som kan medföra en ökning i sparandet, ända till dess att detta motsvarar ökningen i kapitalproduktion. På sätt och vis är det riktigt att benämna detta slags sparande tvångssparande, då den ursprungliga anledningen till den ifrågavarande processen ligger i den liberalare kreditgivningen och sålunda utanför de enskilda spararnas domvärjo. Men det är ändock till sist beroende på spararnas fria vilja, om och i vilken utsträckning ökat sparande skall uppkomma, eftersom de som få minskade realinkomster kunna låta minskningen i dessa gå ut över eget eller (genom konsumtionskredit) andras sparande, och de som få ökade inkomster icke äro tvungna att använda ökningen till sparande. I den mån detta sparande icke motsvarar ökningen i kapitalproduktionen, fortsätter prisstegringen på konsumtionsvarorna. Rörande möjligheten av en dylik utveckling, åtminstone under någon tid framåt, föreligga även erfarenheter från uppgångskonjunkturer, då kreditökningen ej sällan fortgår i hastigare takt än ökningen i sparande och prisstegringen fortfar.

Denna översikt av sparandets olika former har sitt intresse även ur synpunkten av vilka faktorer, som bestämma kapitalbildningens storlek, en fråga som uppenbarligen är central ifråga om längre bort liggande, men icke mindre viktiga anledningar till förändringar i arbetslöshetens omfattning. Härvidlag är

Faktorer som bestämma det frivilliga sparandets omfattning.

tydligt, att de motiv, som ligga bakom företagssparandet och det offentliga sparandet — två former av sparande, vilka f. ö. äro i flera avseenden besläktade med varandra — äro väsentligen av en annan karaktär än de, som bestämma det frivilliga sparandet. Det av penningvärdets förändringar framkallade sparandet har återigen, som vi funnit, en slags mellanställning mellan de båda övriga huvudformerna för sparandet.

Omfattningen av den kapitalbildning, som bygger på det frivilliga sparandet, är beroende på dels sparviljan och dels sparförmågan. Dessa båda faktorer stå otvivelaktigt (alldeles som arbetsvilja och arbetsförmåga) i samband med varandra, så att sparviljan i viss mån är en funktion av sparförmågan. Detta hindrar emellertid ej, att de äro två skilda fenomen, vilka måste beaktas vart och ett för sig (alldeles som exempelvis efterfrågan och priset).

Sparviljan är väsentligen beroende på dels önskan att i tiden utjämna inkomsten i förhållande till utgifterna och dels strävan att skaffa sig en ökning i inkomsten överhuvud taget genom avkastningen av kapital. Dessutom kan sparandet ske mera automatiskt, när levnadsstandarden är i viss mån fixerad, antingen genom levnadsvanor, livsåskådning o. s. v. eller genom inkomstnivåns höga belägenhet.

Sparviljan framkommer under alla förhållanden som ett resultat av sammanställning och överbägning i mer eller mindre precisa former av nutida uppoffringar och framtida fördelar, vilka kunna tänkas bli sparandets följd. Denna överbägning är beroende på en mängd omständigheter, som ställa sig olika för olika individer, samhällsgrupper och folk och som äro av ständigt varierande art. Räntefotens höjd kan under vissa förhållanden spela in — varvid emellertid sparviljan icke alltid varierar i samma riktning som räntefoten utan understundom i motsatt — men i det stora hela torde dess direkta inverkan vara av mindre vikt. Genom sitt inflytande på inkomstbildningen kan den däremot vara av större vikt för sparandet. Av helt annan betydelse för sparviljan är inkomstens storlek, då vid en lägre inkomst den nutida konsumtionens storlek kommer att te sig viktigare i förhållande till sparandets framtida fördelar än vid en högre inkomst. Härav framgår det tidigare framhållna intima sambandet mellan sparvilja och sparförmåga.

Antaga vi, att de omständigheter, vilka sålunda inverka på den individuella sparviljan, äro givna, kommer sparandets omfattning att sammanhänga med sparförmågan. Denna är återigen väsentligen beroende på familjeinkomstens storlek samt antalet familjemedlemmar, och den härav beroende sparandevolymen växer, vid samma genomsnittliga antal familjemedlemmar per hushåll, mer än proportionellt med inkomstens storlek.

Det föregående resonemanget giver även vid handen, att inkomstfördelningen måste bli av betydelse för sparandevolymen, då de högre inkomsterna ha större sparförmåga än de lägre. Om inkomstfördelningen blir mera ojämn, bör alltså sparandevolymen vid samma nationalinkomst bli större än om inkomstfördelningen blir mera jämn. Härvidlag inträder emellertid ett moment, som gör resultatet mera osäkert än vid en jämn ökning eller minskning av samtliga inkomster, nämligen att det ökade sparandet från de ökade högre inkomsterna

motsvaras av ett minskat sparande från de minskade lägre inkomsterna. Av tillgängliga, mycket torftiga statistiska uppgifter att döma förefaller det emellertid sannolikt, att vid en sådan förändring i inkomstfördelningen den totala sparvolymen bör växa.

I den mån så är fallet — varom man emellertid ej kan yttra sig med någon bestämdhet och där olika faktiska förhållanden kunna giva olika resultat — medför en progressiv beskattning en ännu större inskränkning i det frivilliga sparandet än en beskattning som icke är progressiv. Det kvantitativa förhållandet mellan förändringar i inkomstfördelningen och förändringar i sparvolymen låter sig emellertid av nyssnämnda skäl icke a priori fastställas.

Vad som däremot är fullt säkert är, att om en ökning i samtliga inkomster, d. v. s. i nationalinkomsten, inträffar, så ökas förutsättningarna för denna form av kapitalbildningen mer än proportionellt; och tvärtom, vid en sänkning av nationalinkomsten minskas förutsättningarna för denna kapitalbildning mer än proportionellt. Nationalinkomstens storlek blir därför alltid en mycket viktig, att icke säga den viktigaste faktorn för kapitalbildningens omfattning. Denna faktor är av desto större betydelse, som processen ifråga är av kumulativ natur, då den ökade kapitalbildningen i sin ordning innebär en förutsättning för ökad nationalinkomst. Härvidlag är emellertid att märka, att även andra faktorer ägnade att verka i motsatt riktning samtidigt komma i rörelse; framför allt kunna de ökade inkomsterna medföra en förändring i sparviljan genom förskjutningar i levnadsstandarden, varjämte den sänkning av kapitalräntan som blir en följd av den ökade tillgången på kapital i någon mån kan motverka ökningen i sparandet. Slutresultatet blir här i hög grad beroende på tillväxthastigheten hos de olika faktorerna. Dessutom är att märka, att sparförmågan är beroende icke blott på inkomstens absoluta storlek utan även på dess förhållande till antalet familjemedlemmar. Det är sålunda förändringar i nationalinkomstens storlek per huvud av befolkningen, som här bli utslagsgivande. Erfarenheten visar, att det kumulativa draget hos kapitalbildningen är en realitet. I den mån ett land är väl försedd med kapital, växer dess kapitalbildning i raskare takt; i den mån ett land är kapitalfattigt, blir utvecklingen av kapitalbildningen en svår och långsam process. Det är exempelvis därför som de internationella kapitalrörelserna äro av så stor betydelse för världshushållningens progressivitet.

Slutligen ha vi att taga hänsyn till icke blott kapitalbildningen utan även kapitalförstöringen, särskilt den del av denna som beror på förlustbringande eller icke effektiv placering av det investerade kapitalet. Risken av oekonomisk investering av sparandet är sannolikt större i de fall, då de som bestämma över sparandets omfattning och över dess investering äro samma personer eller institutioner, än då sparandet och investeringen äro skilda funktioner. Företags-sparandet och det offentliga sparandet innebära därför större sådana risker än det frivilliga sparandet. Största risken för felplaceringar föreligger givetvis, när ökning i sparandet är beroende på sänkning av penningvärdet.

En sänkning av penningvärdet medför dessutom den direkt sparandeminskan-

de faktor, som ligger däri, att spararna utsätts för en onormalt stor risk, att värdet av besparingarna minskas till den grad, att fördelarna av sparandet till stor del gå förlorade.

Sparandet och penningvärdets växlingar. Förändringar i penningvärdet sammanhännga sålunda i mångahanda avseenden och i olika riktningar med sparandet och kunna därigenom påverka efterfrågan på arbetskraft.

Icke minst gäller detta de störningar i det ekonomiska livet, vilka tidigare framhållits som följder av att det samspel mellan förändringar i produktion, inkomstbildning och inkomstanvändning, varur kapitalbildningen framkommer, icke sker friktionsfritt. Kapitalbildningens tillväxthastighet i förhållande till konsumtionens kan sålunda störa balansen inom det fortskridande näringslivet. Denna på senare tid mycket omdebatterade möjlighet innebär icke, att kapitalbildningen skulle kunna bli »för stor» i den bemärkelsen, att »underkonsumtion» skulle kunna uppstå, d. v. s. att konsumtionen icke skulle kunna »hinna ikapp» ökningen i mängden producerade konsumtionsnyttigheter och tjänster. Detta är en orimlig tankegång redan av det skälet, att den totala köpkraften i landet utgöres av det totala produktionsresultatet. Bortsett från en mer eller mindre tillfällig ökning i lagren måste hela produktionsresultatet av konsumtionsvaror konsumeras. Däremot kan det tänkas, att kreditorganisationen icke fungerar tillfredsställande inför en plötslig ökning i sparmedel, vilka skola investeras. Under sådana förhållanden kan spararnas konsumtion minskas utan att samtidigt ny investering äger rum i samma omfattning. Följden blir alldeles likartad men motsatt följd av en kreditgivning, som överstiger sparandet och som ovan skildrats. I detta fall förutsättes nämligen en kreditgivning, som är *mindre* än sparandet, vilket undergått en plötslig och kraftig ökning. Resultatet blir en sänkning i konsumtionsvarornas pris, tills dess att efterfrågan på dem ökats därhän, att den totala konsumtionen sammanfaller med den totala produktionen. Depression med arbetslöshet inträder, då vid denna prisförändring förluster måste uppkomma, och dessa komma att fortsätta så länge produktionskostnaderna icke anpassas efter den lägre prisnivån på produkterna, eller denna återigen höjes därigenom att sparandet ånyo tillfullo investeras.

Förutsättningen för att en dylik situation skall inträffa är, som sagt, att allt sparande icke investeras, exempelvis på grund av att kreditgivningens organisation icke fungerar, och att sparmedel, som utbjudas av spararna, faktiskt icke genom kreditorganisationen förmedlas till investerarna. Att kreditorganisationen på detta sätt råkar i olag, kan emellertid bero på många andra orsaker än en plötslig ökning i kapitalbildningen, och av de olika former av sparande, vilka ovan behandlats, är dessutom möjligheten av dylika plötsliga, kraftiga förändringar väsentligen begränsad till det »penningpolitiska» sparandet. De övriga formerna av sparande uppvisa nämligen i regel en mera stillsam och kontinuerlig utveckling. I varje fall kan det här endast vara fråga om övergående och tillfälliga fenomen, vilka emellertid både i och för sig och såsom påverkande utvecklingen i längden kunna vara av

största betydelse. I själva verket utgör ifrågavarande fenomen endast en variant av det välkända förhållandet, att genom bankernas ränte- och kreditpolitik en diskrepans mellan tillgången och efterfrågan (= investeringen) på sparande kan uppkomma och orsaka förändringar i allmänna prisnivån. I verkligheten äro variationer i investeringarna och icke variationer i sparandevolymen vanligen orsaken till dylika diskrepanser.

I detta sammanhang bör även konstateras, att den uppfattning, som brukar gå under benämning av överproduktions- eller underkonsumtionsteorien, har andra förutsättningar än den föregående. I den mån den innebär, att ökad mekanisering och maskinisering av näringslivet i längden måste medföra en så stor produktion av konsumtionsnyttigheter, att prisnivån på dessa kommer att undergå en ständig sänkning med åtföljande arbetslöshet och att häri måste ligga en ständig källa till ökad arbetslöshet, är detta varken teoretiskt eller erfarenhetsmässigt hållbart. Innebar uppfattningen, att en sådan utveckling av näringslivet, bl. a. på grund av dess inflytande på inkomstfördelningen, medför en ständig anledning till för starkt sparande i förhållande till konsumtionen och som följd härav permanent arbetslöshet, framgår likaså av det föregående, att detta är en missuppfattning. Det är via förskjutningar i kredit- och penningväsen, som plötsliga och häftiga ändringar i sparvolymen kunna sekundärt och tillfälligt orsaka arbetslöshet. Och en dylik brist på balans mellan sparande och investering uppkommer vanligen oberoende av förändringar i sparandevolymen. Övriga verkningar på efterfrågan på arbetskraft av en teknisk utveckling i riktning mot mindre arbetskrävande och mera kapitalkrävande metoder ha redan behandlats i annat sammanhang.

De olika faktorerna i kapitalbildningen kunna även i andra avseenden än det nu behandlade råka i bristande balans.

Ett exempel härpå utgör den brist på balans mellan rörligt och fast kapital, som synes präglade vissa faser av konjunkturykeln och som kommit bristen på tillräckligt sparande eller företagarnas felaktiga uppskattning av sparandets möjliga tillväxthastighet under uppgångskonjunkturen att framstå såsom en av anledningarna till konjunkturomslaget och till arbetslöshet.

Också beträffande de frågor, vilka sammanhånga med balansen mellan kapitalbildningens olika faktorer, gäller, att konsekvenserna av bristen på sådan balans i hög grad och i olika riktningar modifieras för varje lands vidkommande av de internationella relationerna. De internationella kapitalrörelserna kunna sålunda här verka utjämnande, så att svårigheter att placera sparandet inom landet kunna föranleda kapitalexport och tvärtom brist på rörligt kapital kan minskas genom kapitalimport. Dessa möjligheter bli dock i mindre grad realiserade i samma mån den bristande balansen sammanhänger med konjunkturväxlingar av internationell karaktär. De internationella relationerna kunna emellertid även försvåra återställandet av balansen inom ett lands kapitalbildning, icke blott därigenom att störningar inträffa inom dessa internationella förbindelser, på grundval av vilka landets ekonomiska organisation uppbyggts, utan även direkt genom den inhemska kreditgivningens förbindelse med utrikeshandel, kapitalrörelser, guldrörelser, växelkurser o. s. v.

Dessa senare kunna sålunda, för att taga ett exempel, medföra ett tvång för centralbanken att föra en ränte- och kreditpolitik, som icke motsvarar läget på den inhemska kapitalmarknaden. Konsekvenserna av de störningar i balansen mellan kapitalbildningsfaktorerna, vilka härav uppkomma, bli först och främst förskjutningar i penningvärdet och allmänna prisnivån.

**Penning-
värdets
växlingar.**

Penningvärdets växlingar äro av den största betydelse ej blott för arbetskraftens utbudspris och efterfrågan på olika slag av arbetskraft, varom mera nedan i den följande framställningen, utan även för efterfrågan på arbetskraft i allmänhet. En sänkning av penningvärdet och en allmän stegring av prisnivån medföra ökade vinstchanser för företagarna och i den mån dessa erhålla nödig kredit på tillräckligt goda villkor en ökning i efterfrågan också på arbetskraft. En ökad mängd arbetskraft kan erhålla sysselsättning till samma utbudspris som tidigare eller också kommer efterfrågepriset att höjas på den mängd som tidigare haft sysselsättning. Samtidigt äga emellertid två processer rum, vilka verka i varandra motsatt riktning på den relativa efterfrågan på arbetskraft. Å ena sidan medföra de ökade vinstchanserna för företagarna en produktionsomläggning därhän, att kapitalets investeringstid förlänges och produktionsprocessen i sin helhet blir mera kapitalistisk, mera tidskrävande och relativt mindre arbetskrävande. Å den andra sidan kan prisstegringen, såsom tidigare framhållits, åstadkomma ett ökat sparande.

I vad mån dessa båda senare processer taga ut varandra eller vilkendera som övertägar den andra låter sig icke sägas; erfarenheten synes emellertid giva vid handen, att efterfrågan på lönarbetare otvivelaktigt stiger kraftigt absolut taget under stigande prisnivå, men möjligen relativt mindre kraftigt än efterfrågan på andra produktionsfaktorer.

En sänkning i den allmänna prisnivån medför alldeles samma slags förskjutningar men i motsatt riktning och får sålunda motsatta verkningar för efterfrågan på arbetskraft. Den minskar, absolut sett, efterfrågan på arbetskraft i allmänhet, men möjligen icke relativt till efterfrågan på andra faktorer inom näringslivet.

På anledningarna till förändringar i penningvärdet kunna vi i detta sammanhang icke närmare ingå. Vid behandlingen av kapitalbildningsfaktorernas balans har emellertid framgått, att brist på sådan balans, åtföljd av bl. a. förändringar i relationen mellan produktionen av produktionsmedel och produktionen av konsumtionsvaror, är en av de viktigaste orsakerna till penningvärdeförändringarna. Här kan tilläggas, att samtliga förändringar i produktiviteten kunna, om de ej mötas av en effektiv kredit- och räntepolitik, åstadkomma en allmän prisstegring eller ett allmänt prisfall. Likartade lägen kunna uppkomma genom direkt påverkan på prisnivån i ett land genom den internationella handeln och de internationella kapitalrörelserna eller genom den offentliga finanspolitiken. Dylika prisrörelser förstärkas yttermera, i den mån de utlösa en allmän optimism eller pessimism ifråga om företagarnas framtidsberäkningar, vilket i sin ordning — om dessa stämningar ej stäckas genom en aktiv kredit- och räntepolitik — åstadkommer nya prisstegringar

eller prisfall och en därav ytterligare accentuerad tendens till i ena fallet ökning, i andra fallet minskning av produktionen och efterfrågan på arbetskraft. Resultatet för efterfrågan på arbetskraften påverkas i viss mån av, varifrån stöten till ändringen i den allmänna prisnivån kommer. Utgå förändringarna från produktpriserna, exempelvis genom utrikeshandelns inverkan, blir resultatet ogynnsammare för arbetskraften, än om prisförändringarna härstamma från processer inom själva produktionen, vilka omedelbart stegra efterfrågan på arbetskraft.

Samtliga de förändringar i samhällsproduktionen, vilka ovan visats kunna vara av betydelse för den totala efterfrågan på arbetskraft, ske givetvis ej mekaniskt utan genom de enskilda och offentliga företagen och i enlighet med de personers uppfattning, vilka i olika avseenden påverka företagens ledning. Deras förmåga och sätt att sköta sin verksamhet blir uppenbarligen av stor vikt för produktionsresultatet, för produktionsmetoder och för förändringarnas genomförande. Det är genom dem, som nya marknader öppnas och nya metoder komma till tillämpning. Mot kapitalbildning står, som tidigare omnämnts, den form av kapitalförstörelse, vilken beror på företagarnas felplicering av kapital. Produktionsapparatusens stelhets kan få ytterligare betydelse på grund av företagarnas misstag. Det sätt och den hastighet, varmed den tekniska kunskapen kommer att tillgodogöras, beror på företagsledningarna o. s. v.

Företagarnas beräkningar av kommande vinst eller förlust äro de närmaste orsakerna till växlingarna i efterfrågan på de olika produktionsfaktorerna. Det är dessa beräkningar över det framtida läget på marknaden för produkterna, vilka bestämma företagarnas konkurrens vid varje särskild tidpunkt om produktionsfaktorerna. Det är det av dem beräknade, framtida värdet av produktionsresultatet som bestämmer deras efterfrågan på produktionsfaktorerna i nutiden. I vad mån företagarna beräkna mer eller mindre riktigt blir därför en viktig faktor för de växlingar i efterfrågan på arbetskraft, vilka här äro i fråga.

Om företagarna beräkna en större ökning i efterfrågan på sina produkter, än den som i verkligheten inträffar, blir resultatet härav en större ökning i produktionen och en större efterfrågan på arbetskraften, än den som skulle blivit fallet, om de riktigt förutsett, vad som skulle hända. När återigen misstaget uppenbarar sig, föranleder detta förluster och en sammandragning av produktionen till ett mindre omfång än vad, som blivit fallet, om företagarna ej misstagit sig. Om företagarna misstaga sig i optimistisk riktning, blir sålunda variationslatituden i fråga om efterfrågan på arbetskraft betydligt större än vad som betingas av den faktiska växlingen i marknadsförhållandena.

Äro företagarna för pessimistiska, uppkommer likaledes en större variation i efterfrågan på arbetskraft än den som motsvaras av de verkliga förhållandena, men den går nu i motsatt riktning. Efterfrågan blir mindre vid den tidpunkt, då det felaktiga bedömandet sker, än om företagarna förutsett riktigt, och sedermera större, när det visar sig att produktionen blivit för liten.

Ofta ta givetvis dylika felbedömningar ut varandra, då i regeln ej alla före-

*Företags-
verksamheten
och efter-
frågan på
arbetskraft i
allmänhet.*

tagare bedöma situationen på samma sätt — om man frånser den »psykologiska smitta», som leder till allmän optimism eller pessimism och ofta kan iakttagas i samband med konjunkturväxlingarna.

Graden av de misstag, som företagarna begå vid bedömandet av framtiden, är alltså en viktig variationsfaktor för arbetsmarknaden. Den blir av större betydelse ju längre tid produktionen tar. I den moderna kapitalistiska produktionsprocessen blir den därför en särskilt viktig orsak till förändringar i efterfrågan på arbetskraft, både genom sitt inflytande i längden på produktionen och dess resultat samt genom sin inverkan på produktionsomfångets mera kortvariga växlingar.

Graden av de misstag, som begås av företagarna, är beroende på en mängd olika omständigheter, sammanhängande dels med karaktären av näringslivets och arbetsmarknadens förändringar och dels med i vad mån näringslivets organisation är mer eller mindre ägnad att låta de avgörande besluten fattas av personer, som ha särskilda förutsättningar att bedöma läget. En bättre eller sämre organiserad kapitalmarknad, en bättre eller sämre ledd kreditgivning och penningväsen, en fördelaktigare eller mindre fördelaktig anpassning av företagsorganisationen, en förändrad inställning till näringslivet från offentliga myndigheter, större eller mindre öppenhet i fråga om produktions- och marknadsförhållandena från de enskilda företagens sida, alla dylika omständigheter, vilka kunna inverka på företagsledningarnas möjlighet att rätt bedöma framtiden, äro faktorer, som i hög grad också direkt influera på växlingarna i efterfrågan på arbetskraft och därmed på arbetslösheten.

I samband härmed bör uppmärksammas den betydelse, som koncentration av industrien i större enheter eller av näringslivets ledning över större områden kan få för en bättre överblick. Det är ej här tillfälle att gå igenom de olika formerna för en sådan koncentration, från sådana där de enskilda företagen gå upp i ett nytt gemensamt större och till de olika former av »planhushållning» från det allmännas sida, varav en del försök gjorts under tiden efter det senaste världskriget. För alla dessa former gäller, att det förnämsta hindret för en rationell ledning av näringslivet ligger i människornas bristande förmåga och insikter och att knappheten på skickliga företagare alltid blir avgörande, i vilka företagsformer dessa än placeras. Därtill kommer, att om den fria konkurrensen mellan företagare, vilka för varandra hemlighålla sina dispositioner, så gott de kunna, otvivelaktigt kan vara en källa till misstag vid näringslivets ledning, så kan också koncentration av ledningen betyda koncentration av misstag likaväl som av insikter. Under det att misstagen sannolikt i stor utsträckning gå i olika riktningar, när de olika företagen ledas självständigt, gå de nämligen i *samma* riktning vid gemensam ledning och kunna då, när de inträffa, åstadkomma mångdubbelt större ohägn.

Olikheter hos förändringarna i arbetskraftens efterfrågefaktorer.

Den nu lämnade översikten av de olika faktorer, vilka kunna bestämma efterfrågan på arbetskraft i allmänhet, har bl. a. visat, att själva karaktären av förändringarna i dessa faktorer är av största betydelse för deras sätt att verka. Dessutom få de förändringar i efterfrågan på arbetskraft.

i allmänhet, som härav orsakas, såsom tidigare framhållits, mycket olika inverkan på arbetslösheten på grund av skillnaden i utbudsprisets anpassning efter dem, allteftersom de äro kontinuerliga och långvariga eller kortvariga och plötsliga. Även graden av regelbundenhet hos förändringarna kan härvidlag inverka.

Under det senaste århundradet har i länder med västerländsk kultur pågått en ständig tillväxt i produktivitet och folkmängd, vilken resulterat i att en mångdubbelt större folkmängd nu kan uppehålla sig på en betydligt högre levnadsstandard än tidigare. Svårigheterna att urskilja denna kontinuerliga, »varaktiga» utvecklingstendens från de kortvariga föränderlighetsfaktorerna ligga i bristen på material, framför allt sådant tjänligt för en statistisk bearbetning, vilken skulle kunna visa tillväxthastigheterna hos de olika faktorerna för tillräckligt lång tid tillbaka, vartill kommer svårigheten, att ej säga omöjligheten, att exakt konstatera varje faktors roll under en ekonomisk utvecklingsprocess, där förändringarna i de olika faktorerna stå i inbördes växelverkan och ständigt påverka varandra. En del allmänna erfarenhetsrön beträffande karaktären av de olika faktorernas förändringar anföras emellertid nedan.

Förändringar i konsumtionen höra till dem som till sin natur äro så beskaffade, att de sällan äro plötsliga och omfattande. De basera sig nämligen på människors vanor och levnadssätt, vilka höra till de mest stabila faktorerna i samhällslivet. Få konsumenterna mera smak på ett slags varor, åtföljes detta dessutom av minskad efterfrågan på andra varor. Dylika förändringar i smakriktningen, som eljest skulle kunna få ganska stor betydelse för fluktuationer i den totala produktionsvolymen, motverkas sålunda härutinnan av att ändringar i en riktning följas av andra ändringar i motsatt riktning. Dessutom tillkommer, att de områden, där plötsliga ändringar i smakriktningen till följd av ändrade moder eller liknande anledningar äro mera vanliga, i de flesta länder omfatta en tämligen ringa del av den totala produktionsvolymen i ett land.

Förändringarnas karaktär av kontinuerliga eller plötsliga.

Undantag från denna regel finnas naturligtvis. Ett sådant var konsumtionsomläggningen under det senaste världskriget. I den mån omfattande inkomstförändringar inträffa för stora samhällsgrupper eller tekniken plötsligt inriktar konsumenternas behov i nya banor, har man även att räkna med snabba förskjutningar i konsumenternas efterfrågan, som kunna bli av betydelse för efterfrågan på arbetskraft i allmänhet, antingen genom sin inverkan på den totala produktionsvolymen genom ändringar i produktionskapacitetens utnyttjande eller därigenom att de nya konsumtionsvarorna bli mer eller mindre arbetskrävande per enhet än de gamla.

Förändringar i näringslivets teknik och organisation äro otvivelaktigt var för sig vanligen av en mera oförutsedd och plötslig natur. Men i regeln för siggå också de, som en helhet betraktade, på ett sätt som bildar ett skäligen kontinuerligt inslag i den ekonomiska utvecklingen och utan att åstadkomma häftiga ryckningar och kastningar i denna. Dylika förändringar i produktionsmetoderna ske nämligen vanligen så småningom, på olika områden och i

olika riktningar och samtidigt med andra förändringar inom näringslivet. De ta därför i stor utsträckning ut varandra, så att den totala omedelbara variationen i efterfrågan på arbetskraft vanligen blir betydligt mindre än vad eljest skulle bliva fallet. Minskas arbetskraftsbehovet på ett håll, ökas det ofta på ett annat.

Under decenniet närmast efter det senaste världskriget ha emellertid förändringarna i produktionens teknik och organisation varit av den betydelse och den omfattning, att de påverkat ej endast enstaka näringsgrenar och företag utan hela samhällshushållningen på ett i dess vanliga gång mycket ingripande sätt. Detta har varit så påfallande, att man till och med i denna »rationalisering» av näringslivet trott sig se något nytt och för detta tidskede särskilt utmärkande. Om också dylika förändringar naturligtvis ej äro något absolut nytt utan ständigt pågått, kan man dock säga, att den allmänna, på en gång inträffande omläggning av produktionens metoder och organisation, som i våra dagar gått under namn av »rationalisering», sannolikt är en företeelse, som åstadkommit en kraftig och plötslig förändring, ej blott i den totala produktionsvolymen, utan även i den relativa efterfrågan på arbetskraft i allmänhet.

Om förändringarna i kapitalbildningen gäller, såsom tidigare framhållits, i kanske ännu högre grad än de tidigare omnämnda faktorerna, att de med undantag för de av ändringar i penningväsendet orsakade förskjutningarna i regeln varit och äro av den kontinuerliga karaktären. Men också här måste man räkna med mera plötsliga förskjutningar, än sparatet i det egna landet är underkastat, genom de internationella kapitalrörelserna. Plötsliga minskningar i kapitalbildningen bli f. ö. ej sällan följden av omstörtande samhällskatastrofer. Så har varit fallet i Ryssland och Tyskland under och närmast efter det senaste världskriget. I dessa båda länder ha också förändringarna i försörjningen med rörligt kapital varit dominerande faktorer för arbetslöshetens omfattning.

Förändringarna i arbetskraftens mängd, i den mån de äro beroende av den naturliga folkökningen, äro av det i regeln kontinuerliga, så småningom skeende slaget. Så har också varit fallet med ändringarna i mängden arbetskraft per arbetare. Arbetstiden har sålunda, i synnerhet under senare hälften av 1800- och de första decennierna av 1900-talen, kontinuerligt och så småningom förkortats. De naturliga folkmängdsfaktorernas variationer ha emellertid under ifrågavarande tidsperiod medfört förändringar i de produktiva åldrarna av befolkningen i större utsträckning än vanligt; härtill kommer den plötsliga, oförutsedda och omfattande förändring, som inträffat i mängden arbetskraft per arbetare genom 8-timmarslagen.

Den internationella omflyttningen av arbetare är ur ifrågavarande synpunkt av samma karaktär som de internationella kapitalöverflyttningarna. Den har pågått under hela det senaste århundradet men varit av mycket varierande omfattning under olika tider och därför åstadkommit mera tillfälliga, ofta betydande förändringar i antalet individer inom de produktiva åldrarna inom de särskilda länderna, både direkt och indirekt. Dessa förändringar ha under

ifrågavarande period varit särskilt omfattande och plötsliga under inverkan av kriget och den amerikanska invandringslagstiftningen.

Den internationella handeln har under den ifrågavarande perioden undergått särskilt stora förändringar, vilka haft mycket betydelsefulla verkningar för hela världshushållningen på ett sätt, som medfört direkta och djupgående följder för efterfrågan på arbetskraft i allmänhet också i vårt land.

Detsamma är förhållandet med den offentliga hushållningen, icke minst på grund av världskrigets följder i olika avseenden, som både på ett genomgripande sätt rubbat grunderna för beskattning och upplåning och i många länder även i övrigt ändrat det allmännas ställning till landets ekonomiska liv. I båda dessa fall ha vi sålunda att göra med plötsliga och genomgripande förändringar i arbetskraftens efterfrågefaktorer. Monopolbildningarna synas likaså ha tillvuxit efter kriget.

Förändringar i den ekonomiska lagstiftningen, arbetsinställelser och andra företeelser på arbetsmarknaden av organisatorisk och liknande art äro till sin natur plötsliga och i stor utsträckning oförutsedda, om de också allttjämt pågått och pågå. Krigs- och efterkrigstidens plötsliga omvälvningar på dessa områden behöva ej bringas i åtanke.

Klimatiska förändringar ha samma plötsliga och kortvariga karaktär. Även om jordbrukets produktivitet undergått en kontinuerlig och varaktig höjning av stora mått under det senaste århundradet, ha växlingarna i skördeutfallet eller i skogsbrukets arbetsförhållanden icke minst för vårt lands vidkommande varit av största betydelse för produktionsvolymens växlingar år från år.

Förändringarna i den allmänna prisnivån höra till de faktorer, för vilka statistiskt material sedan lång tid tillbaka och i relativt god omfattning föreligger. Här skall endast konstateras, att man ur detta lyckats utskilja såväl en sekulär rörelse som kortvariga rörelser av konjunkturmässig, regelbunden karaktär. Också dessa ha blivit våldsamt avbrutna under och efter kriget.

Vi övergå nu till dessa kortvariga, regelbundna rörelser ej blott i den allmänna prisnivån utan i produktionsvolymen och näringslivet i allmänhet. Bland dessa märkas till en början de kortvariga, regelbundna förändringar som förekomma under varje särskilt år, säsongvariationerna. Inom varje företag och varje näringsgren kan sålunda under varje år regelbundet iakttagas, att somliga delar av året kännetecknas av en mindre livlig efterfrågan på produkterna eller av större svårigheter att få fram råvaror och halvfabrikat eller av att tillverkningen av en eller annan anledning, t. ex. klimatiska förhållanden, icke kan bedrivas utan betydande hinder och olägenheter. Andra delar av året kännetecknas då av motsatta förhållanden och en därav föranledd ökad produktion. I de flesta fall möta ej absoluta hinder att utjämna produktionen mellan de olika perioderna inom året, men det blir ofta av olika orsaker dyrare för företagen att bibehålla produktionen mera jämn under årets olika tider. I vissa fall — de viktigaste torde vara jordbruket, skogsbruket och i viss mån byggnadsverksamheten — är den produktiva verksamheten inom näringsgrenen så bunden vid dylika klimatiska orsaker, att någon utjämning

*Säsong-
växlingar.*

knappast kan förekomma, åtminstone ej i större utsträckning. När dylika säsongvariationer hos olika företag och näringar inträffa på olika tider, ta de ut varandra och påverka ej den *totala* produktionsvolymen i ett land, så att denna råkar i regelbundna svängningar inom året. I sådana fall har denna företeelse, som är ständigt förekommande, endast betydelse för de arbetslöshetsfrågor, vilka äro förknippade med de olika delmarknadernas avgränsning från varandra, men icke för växlingarna i efterfrågan på arbetskraft i allmänhet. När de inträffa samtidigt, uppkomma emellertid starka svängningar i denna efterfrågan, vilka just på grund av sin kortvarighet och sin regelbundenhet ha sin alldeles speciella betydelse för arbetslöshetsfrågorna.

Huruvida de komma att uppträda på detta sätt gemensamt på samma tider inom stora delar av näringslivet är givetvis i hög grad beroende på om de härleda sig ur gemensamma orsaker eller ej. Likaledes är betydelsen av de näringar för landets ekonomiska liv inom vilka starka säsongväxlingar uppträda av vikt för säsongföreteelsen inom hela landet genom den förbindelse vari de olika produktionsområdena stå med varandra, vilken medför att svängningarna inom ett område icke blott fortplantas utan även mångdubblas från område till område.

I allmänhet kan sägas, att de säsongvariationer, vilka äro beroende av konsumtionens växlingar, på grund av konsumentvanor och dylikt i större utsträckning inträffa på olika tider och därför ta ut varandra än de säsongväxlingar, vilka äro beroende på en så allomfattande faktor som klimatväxlingarna, särskilt då mellan vinter- och sommarhalvåret. Säsongvariationerna äro exempelvis i England, där de företrädesvis äro av det förra slaget, av en annan karaktär än i Sverige, där de äro företrädesvis av det senare slaget. Detta gör att säsongarbetslösheten är av olika beskaffenhet i de båda länderna. I Sverige betyda också säsongvariationerna något helt annat och sätta på ett annat sätt sin prägel på arbetslösheten än i många andra länder, exempelvis England, på grund av den dominerande roll, som de klimatiska växlingarna spela för flera av de mest betydande grenarna av Sveriges näringsliv och de säsongvariationer i den totala produktionsvolymen och efterfrågan på arbetskraft, som härigenom uppkomma.

Konjunkturväxlingar.

De förändringar, vilka ovan karakteriserats såsom icke kontinuerliga, kunna i sin ordning ge impulser till de relativt regelbundna svängningar i den industriella produktionen, vilka man ansett sig kunna iakttaga sedan mer än hundra år tillbaka och betecknat som konjunkturväxlingar med en uppgångs- och en nedgångsperiod inom varje konjunkturcykel. I och för sig — och i största allmänhet taget — är detta fenomen icke svårförklarligt. I det föregående har redan omnämnts, att då anpassningen efter dessa förändringar tar tid, kommer situationen icke att återföras till utgångsläget utan att avlägsna sig alltmera från detta. Till sist blir spänningen alltför stor; den hittillsvarande utvecklingen avbrytes, och ett omslag sker med inriktning mot nya jämviktslägen. Innan dessa nåtts, inträffa nya förändringar och avvikelser. Härigenom kunna uppenbarligen allmänna vågrörelser uppkomma inom det ekonomiska livet, såsom en naturlig följd av att reaktioner mot förändringar

och anpassningen efter dessa icke äga rum omedelbart utan först efter en viss tid, med olika hastigheter hos de olika faktorernas rörelser.

Då emellertid vilka antaganden som helst kunna göras om de olika förändringarna lika väl som deras verkningars storlek och varaktighet i tiden, ha som bekant förklaringarna av konjunkturförloppet och dess orsaker varit ytterst växlande. I själva verket är det först genom de empiriska konjunkturforskningar, vilka i så stor omfattning påbörjats under de senaste åren, som rimliga utgångspunkter för ett val bland alla dessa praktiskt taget obegränsade möjligheter av de verkligt betydelsefulla faktorerna kunna erhållas och därmed ett nödvändigt underlag för konjunkturteorien.

Under sådana förhållanden är det knappast förvånansvärt, att vi hittills icke erhållit någon allmänt omfattad teori för konjunkturerna, utan att olika författare kommit att fästa sig företrädesvis vid vissa sidor av förloppet, vilka de fattat såsom dylika faktorer av särskild betydelse för detta.

Vi ha sålunda konjunkturteorier, vilka fatta konjunkturcykeln såsom en företeelse helt och hållet inom produktionsprocessen, och konjunkturteorier, vilka fatta den såsom en funktion av penninghushållningen och en återspeglning av processer inom penning- och kreditväsendet.

De senare framhålla prisfluktuationerna såsom resultat, icke av förändringar i produktion och konsumtion i och för sig, utan av förändringar i utbudet av penningar och kredit mot nyttigheter och tjänster. Konjunkturcykelns förklaring skall enligt dessa teorier sökas i förhållandet mellan låneränta och kapitalavkastning, mellan kassareserver och tillgodohavanden i bankerna, mellan produktionskostnader och försäljningspris, i företagens vinstmarginaler, i räntefotens inverkan på kapitalvärdena i förhållande till löpande inkomster, i företagens framtidsförväntningar om prisutvecklingen o. s. v.

Bland teorier av det förra slaget utgå vissa från svårigheterna att inom den kapitalistiska omvägsproduktionen upprätthålla balansen mellan konsumtion och produktion — innebörden av dessa »underkonsumtions»- eller »översparande»-teorier har redan behandlats ovan i samband med frågan om balansen mellan kapitalbildningsfaktorerna. Andra av dessa teorier utgå ifrån den kapitalistiska produktionsprocessens tekniska karaktär, och för dem består konjunkturcykeln av fluktuationer i produktionen av producerade produktionsmedel — det varaktiga realkapitalet. Den indirekta processen och realkapitalets varaktighet föra med sig felbedömningar och därav orsakad brist på balans mellan den del av nationalinkomsten som inriktas på inköp av produktionsmedel och den som inriktas på inköp av konsumtionsvaror, mellan mängden producerade produktionsmedel och mängden tillgängliga sparmedel för deras inköp och drivande, mellan mängden producerade produktionsmedel och mängden tillgängliga komplementära produktionsfaktorer (arbetskraft, råmaterial, halvfabrikat etc.), nödvändiga för att kunna hålla de producerade produktionsmedlen i gång. Anledningarna till dylika störningar i den kapitalistiska produktionsprocessen finner man i uppfinningar, upptäckter, tekniska förändringar eller i förskjutningar i konsumenternas efterfrågan. Vissa konjunkturteoretiker lägga huvudvikten vid svårigheten att inom den kapitalistiska produktionspro-

cessen upprätthålla nödig balans på grund av de moderna marknadsförhållandena, vilka särskilt under fri konkurrens äro ägnade att låta produktionen ske utan den överblick, som blir desto nödvändigare ju mer indirekt och specialiserad produktionen är. Varje företag skötes utan kännedom om de övrigas planer inom samma produktionsområde, misstagens verkningar kumuleras — på sätt ovan visats — genom produktionens specialisering. Samtidigt utsätts företagsledningarna för den »psykiska smitta», som uppkommer, när alltför optimistiska eller alltför pessimistiska stämningar uppstå, och överdriva vad som faktiskt skett och vad som sannolikt kommer att ske i framtiden.

Vi kunna icke här stanna vid hur man från dessa olika utgångspunkter sökt förklara överföringen av de tillfälliga förändringarna — antingen inom produktionsprocessen eller inom penning- och kreditväsendet — till den vågrörelse inom hela den industriella produktionen, som är konjunkturväxlingarnas kärna. Icke heller kunna vi gå närmare in på de meningsskiljaktigheter, som härvidlag gjort sig gällande. Här är tillräckligt att betona, vad som redan framgår av det föregående, nämligen att de olika konjunkturteorierna ingalunda utesluta utan tvärtom komplettera varandra, att konjunkturväxlingarna äro synnerligen komplicerade och mångskiftande fenomen, vilka ej kunna förklaras från en enda utgångspunkt utan vilkas natur kräver förklaringar som taga hänsyn till många olika faktorer och dessas ömsesidiga växelverkan och att i stort sett enstämmighet råder om de stora dragen hos konjunkturfenomenet, om också till det yttre meningarna kunna vara delade och framställningarna understundom ensidiga.

Sålunda torde det icke råda mer än en mening därom, att konjunkturerna framför allt avspeglas i produktionen av realkapital, som ökas under uppgångstiden och minskas under nedgångstiden. Denna växling i produktionen av fast kapital åtföljes av bristande balans på kapitalmarknaden. Bristen på överensstämmelse mellan sparande och investering kan ytterst återföras på kreditgivningen och framför allt på räntefotens höjd; genom sin återverkan på produktionsprocessen åstadkommer den i sin ordning förändringar i prisnivån. Härav uppstå nya anledningar till ökad eller minskad produktion av realkapital. Det första incitamentet till dylika förskjutningar inom produktionsprocessen, vilkas realisering emellertid är beroende på kreditorganisationen, kan uppkomma genom snart sagt vilka förändringar inom det ekonomiska livet som helst, också givetvis sådana utgående från penningväsendet, särskilt då i ett litet land de som orsakas av de internationella förbindelserna. Produktivitetsförändringar — icke minst de ovan nämnda förbättringarna i produktionens teknik och organisation — påverka likaledes både produktionsprocessen och penningväsendet. Av särskild betydelse äro de förändringar i förhållandet mellan produktionskostnader och produktpris, vilka uppkomma genom dylika produktivitetsförändringar, och den olika hastighet, varmed prisen på produkterna och prisen på produktionsfaktorerna förskjutas.

Frågan huruvida konjunkturväxlingarna ha sin upprinnelse ur förhållandena inom penning- och kreditväsen eller inom den kapitalistiska produktionen

själv är sålunda missvisande. Konjunkturväxlingarna äro beroende icke blott på *båda* dessa olika slag av processer utan även på deras inbördes växelverkan.

Ökningen och minskningen i den totala produktionsvolymen under konjunkturväxlingen sker främst genom bättre eller sämre utnyttjande av produktionsmedlen, det fasta kapitalet, arbetskraften och naturtillgångarna.

För att dessa skola kunna användas i större utsträckning, kräves emellertid, såsom tidigare närmare utvecklats, även en motsvarande ökning av de rörliga resurser — råmaterial, halvfabrikat och lager av konsumtionsvaror — vilka ställas till företagarnas förfogande. Detta sker under uppgångstiden förmodligen i regeln förnämligast genom ändringar i själva produktionen, som inriktas både på fast och på rörligt kapital, samtidigt med att sparandet på sätt tidigare visats sannolikt ökas vid uppgående priser eller eljest ökade företagareinkomster. När företagarna börja motse förluster och depressionen inträffar, blir förloppet det motsatta: arbetskraften och övriga produktionsmedel utnyttjas mindre och mindre; särskilt inom de kapitalproducerande industrierna går produktionen tillbaka, sparandet tages mindre i anspråk för investering i realkapital.

Vi finna sålunda, att konjunkturväxlingarnas fluktuationer i efterfrågan på arbetskraft nära sammanhånga med fluktuationer i det rörliga realkapitalet — i viss mening motsvarande de klassiska ekonomernas »lönefond». Det är i själva verket omöjligt att öka den totala efterfrågan på arbetskraft eller minska arbetslösheten vid bibehållen lönenivå utan en motsvarande ökning i de rörliga resurser, vilka tillföras produktionen. Möjligheterna av en sådan ökning ha tidigare behandlats. Här kunna endast tilläggas några ord om betydelsen för konjunkturväxlingarna och sysselsättningen av arbetskraft under dem av den under konjunkturcykeln särskilt framträdande brist på balans mellan de olika formerna av kapitalbildning, varom tidigare i annat sammanhang talats.

Det rörliga kapitalet, vars fluktuationer i förhållande till växlingarna i det fasta kapitalet sålunda äro närmast avgörande för arbetskraftens sysselsättning under konjunkturerna, består dels av de olika nyttigheter — råmaterial, halvfabrikat etc. — vilka befinna sig inom produktionsprocessen och medverka på olika stadier till slutprodukternas framställning, dels av sådana lager av färdiga produkter, vilka ej äro nödvändiga som en normal ingrediens i produktionsprocessens fortgång. Det förra slaget av rörliga produkter måste alltid föreligga i en av teknikens karaktär bestämd proportion till det fasta kapitalet och arbetskraften för att dessa skola fullt sysselsättas. Om investeringen i fast kapital ökas, måste en ökning normalt ske i investeringen i detta slag av rörligt kapital, eljest uppkomma störningar i det ekonomiska livet och i sysselsättningen av arbetskraft. En dylik ökning av investeringen i detta slags rörliga kapital måste — alldeles som motsvarande ökning i fast kapital — betyda antingen ökat frivilligt eller tvunget sparande, minskning av spararnas konsumtion och ökning av de samhällsgruppers konsumtion, vilka producera ifrågavarande slag av rörligt kapital, eller att det senare slaget

av rörligt kapital — överloppslagren — tages i anspråk för dessa producenters ökade konsumtion. Ju högre arbetslönerna äro för de arbetare, som sysselsättas i kapitalproduktionen, desto mindre mängd mellanprodukter kan framställas vid samma överflyttning av konsumtionsmedel och desto mindre blir sysselsättningen av arbetskraft och *vice versa*.

När den fasta kapitalbildningen ökas, medför detta sålunda ökade krav på rörligt kapital, vilka icke kunna tillgodoses, försåvitt ej produktionsvolymen eller sparandekvoten samtidigt ökas tillräckligt, eller möjlighet föreligger att taga i anspråk överloppslager.

Balansen mellan de olika formerna av kapitalbildning, vilken störes under konjunkturväxlingarna, skulle sålunda kunna tänkas återställd genom variationer i lagerhållningens storlek. Uppfattningen att detta är möjligt ligger även bakom de flesta teorier om penningväsendets dominerande inflytande på konjunkturväxlingarna. Penning- och kreditpolitiken kan enligt dessa teorier framlocka från tillgängliga lager rörliga resurser i tillräcklig omfattning för att återuppliva näringslivet vid en depression och åter »sätta hjulen igång», sedan återvinnes balansen genom den ökade produktionen själv. Och vid en begynnande nedgång i prisnivån skall också denna kunna motverkas genom en kreditpolitik, som ökar lagren.

Även om under depressionens första stadier överloppslager troligen föreligga i ganska stor utsträckning, har emellertid med all sannolikhet under depressionens fortgång minskningen i det i produktionsprocessen verksamma, rörliga kapitalet oftast överflyglat varje eventuell ökning i överloppslagren. Detta måste i synnerhet bli fallet, om konsumtionen under depressionen — t. ex. genom understöd åt arbetslösa eller överhuvud genom att man uppehåller inkomster, som i större utsträckning användas för konsumtion utan att ge upphov till produktiva insatser — icke minskas i proportion till produktionens nedgång.

Det finns i själva verket knappast i och för sig någon anledning antaga, att överloppslager föreligga i våra moderna samhällen av den storlek, att en utjämning av den bristande balansen mellan fast och i produktionsprocessen verksamt rörligt kapital kan i större skala äga rum genom variationer i lagerhållningen. Uppkomma några större lageranhopningar, sker detta genom felkalkyler, och deras existens förvärrar situationen under depressionen genom ansträngningarna att vid sjunkande pris sälja ut överloppslagren. Härigenom minskas, i den mån produktionskostnaderna icke nedgå tillräckligt hastigt, produktionsvolymen och möjligheten att från den löpande nationalinkomsten återställa den nyssnämnda balansen.

Hela denna fråga om lagerhållningarnas storlek och växlingar befinner sig emellertid, såsom tidigare framhållits, i brist på tillfredsställande statistiska undersökningar på ett så outrett stadium, att bestämda och definitiva slutsatser om lagerhållningens betydelse för de här behandlade frågorna ännu icke kunna dragas.

Vi finna sålunda att bristen på balans mellan de olika formerna av kapital är ett synnerligen betydande störningselement inom det moderna näringslivet,

som säkerligen är en av de viktigaste faktorerna inom konjunkturförloppet och samtidigt för efterfrågan på arbetskraft under detta. Vi ha också funnit, att arbetslörens höjd är av betydelse för denna brist på balans inom kapitalbildningen.

Strävandena att anskaffa nödigt material för att kunna iakttaga, analysera och om möjligt förutsäga konjunkturväxlingarnas gång ha som bekant blivit mycket intensiva särskilt under de senaste årtiondena. Särskilt den ekonomiska statistikens livliga utveckling på senaste tid både i fråga om material och metoder för konjunkturbedömning ställer i utsikt, att vi i framtiden möjligen skola kunna få en annan praktisk inställning till konjunkturväxlingarna och därmed till en av arbetslöshetsproblemets allra viktigaste sidor. Det är regelbundenheten hos dessa relativt kortvariga växlingar i efterfrågan på arbetskraft i allmänhet som mer än något annat sätter sin prägel på arbetslösheten inom det moderna samhället. Samtidigt med de plötsliga, oregelbundna förändringarna och, som ovan framhållits, sammanhängande med dem uppträder denna rytmiska rörelse hos hela eller mycket stora delar av näringslivet. Det förefaller naturligt, att denna regelbundenhet hos rörelsen borde på något sätt göra det möjligt att vidtaga motåtgärder för att bekämpa den arbetslöshet, som dylika växlingar medföra.

Hittills har emellertid själva regelbundenhetens art varit svår att konstatera. Att näringslivet svänger mellan uppgångs- och nedgångstider är uppenbart, men perioden för svängningarna, vågornas längd och antal under en viss tidsperiod ha visat sig betydligt svårare att iakttaga, och härom ha meningarna varit mycket delade, så mycket mer som man trots sig kunna iakttaga många olika vågor av olika längd och karaktär inom en och samma »långa» konjunkturcykel, vilka stå i ungefär samma förhållande till denna som ifrågavarande konjunkturcykel till den »sekulära» vågen.

Försöken att förstå och förutsäga en kommande konjunkturutveckling innebära i själva verket, att man på grundval av tidigare erfarenheter och material — hämtat företrädesvis från de 20 till 40 åren närmast före det senaste världskriget — konstruerar ett »typiskt» förlopp hos det ekonomiska skeendet i form av olika slags vågor hos näringslivet och sedan antager, att detta med eventuellt vissa avvikelser skall återupprepas inom den tid, vars konjunkturförhållanden man vill bedöma och om möjligt förutsäga. Det är uppenbart, att även om en ökad kunskap om väsentliga faktorer hos konjunkturförloppet härigenom kan erhållas, måste det innebära mycket stora svårigheter att i ett förlopp som det ekonomiska, som är i så hög grad »historiskt», d. v. s. består av händelser som ej på samma sätt återupprepas och där alltså så väsentliga förändringar ägt och alltjämt äga rum, konstatera ens var på den sålunda konstruerade »typiska» konjunkturkurvan man vid en viss tidpunkt faktiskt skulle befinna sig och ännu mycket mer, hur denna kurva i framtiden kan i detta speciella fall komma att te sig.

Efterfrågan och utbud av arbetskraft inom olika delmarknader.

Definition på marknad.

Med marknad förstår man vanligen det *område* inom vilket en viss nyttighet eller tjänst säljes och köpes. Bröd, mjölk o. s. v. sägas ha en lokal marknad, då de endast säljas inom begränsade områden; för spannmål, kol och andra stapelprodukter är marknaden en världsmarknad, då de få avsättning över hela världen. Marknaden för en vara i denna bemärkelse utmärkes då därav, att inom detta område köp och försäljningar av varan äger rum i den utsträckning, att prisbildningsfaktorerna för varan i fråga äro verksamma över hela området och utöva en viss utjämnande verkan på priset. Priset på spannmål etc. påverkas av efterfrågan och tillgången på spannmål över hela världen och ställer sig ganska lika i alla länder, om man bortser från transportkostnader, tullar o. dyl.; priset på mjölk påverkas av efterfrågan och tillgången endast inom en begränsad rayon och är på grund härav mycket växlande från ort till ort. Ordet marknad kan emellertid även användas i en annan bemärkelse, nämligen som benämning på den plats, där köpare och säljare komma tillsammans för att köpa eller sälja sina varor eller de medel, varigenom de för detta syfte komma i kontakt med varandra (t. ex. en börs, där köpare och säljare direkt eller genom ombud komma i förbindelse med varandra). I senare fallet är det fråga om den *organisation* varigenom köp och försäljningar av en vara äga rum. Marknaden i den förra bemärkelsen kan tydligen påverkas av arten av denna organisation.

Arbetsmarknadens.

Också ordet arbetsmarknad kan användas i dessa båda bemärkelser. Här kommer det att användas i den förra, således för att beteckna det område inom vilket arbetskraft av ett visst slag utbjudes och anställes; där utformningen av priset för denna arbetskraft sker under inflytande av gemensamma prisbildningsfaktorer — efterfrågan och utbud — och där arbetslönen för likvärdiga arbetsprestationer därför tenderar mot ungefär samma nivå för hela området i fråga.

Arbetsmarknadens beskaffenhet.

När man, såsom ovan skett, behandlar efterfrågan på »arbetskraft i allmänhet» och växlingarna hos denna såsom orsakande arbetslöshet, utgår man från, att hela landet utgör en enda enhetlig arbetsmarknad i ovan angiven mening. Under denna förutsättning göra sig alla förändringar i efterfråge- och utbudsfaktorerna för arbetskraften gällande på samma sätt på alla punkter och för all arbetskraft. Man bortser m. a. o. på detta sätt medvetet från arbetsmarknadens verkliga beskaffenhet och eliminerar dennas inverkan på arbetslösheten. Denna behandlingsmetod är, som tidigare utvecklats, berätti-

gad och riktig, icke blott såsom en förenklande arbetsmetod utan även på den grund att arbetslöshetsproblemet, såsom av det föregående framgår, i flera avseenden är oberoende av arbetsmarknadens beskaffenhet, varför de allmänna faktorerna även ur praktiska synpunkter ofta måste särskiljas.

Givetvis måste man emellertid vid en fullständig överblick av arbetslöshetsfrågorna även ta hänsyn till hur arbetsmarknaden i verkligheten är beskaffad; det har redan framhållits, att arbetsmarknaden inom ett land ingalunda är av enhetlig natur, vilket bl. a. framgår av att lönen för likvärdiga arbetsprestationer ofta kan uppvisa mycket stora differenser inom ett och samma land. Redan denna omständighet visar, att efterfråge- och utbudsfaktorerna för arbetskraften icke äro av den enhetliga natur över hela landet, som den ovan angivna förutsättningen att detta skulle utgöra en enda arbetsmarknad bygger på, om också som sagt åtskilliga inflytelser äro av den gemensamma karaktär, som tidigare angivits och som åstadkommer i viss mån gemensamma fluktuationer över hela området och en tendens hos lönen för likvärdig arbetskraft att i någon mån gravitera mot en gemensam nivå.

I verkligheten är sålunda ett lands arbetsmarknad icke enhetlig utan består av många olika delmarknader både geografiskt och i yrkesavseende, vilka visserligen stå i samband med och påverka varandra men ändock i viss mån var och en ha sina särskilda efterfråge- och utbudsfaktorer, vilka kunna länka prisbildningen i sins emellan olika riktningar. Både efterfrågan och utbudet av arbetskraft är nämligen i olika avseenden specialiserad. Till och avflyttningen av arbetskraft till och från olika geografiska områden, lika väl som till och från olika industrier, yrken och sysselsättningar, är ofta skäligen oberoende av den verkliga eller väntade arbetsförtjänsten, om också dennas inflytande i någon mån alltid — åtminstone i längden — gör sig gällande. Härav följer att det efterfrågepris, till vilket all arbetskraft inom ett visst område av arbetsmarknaden skulle kunna få sysselsättning — det marginella efterfrågepriset — kan förbli olika högt för olika delområden av arbetsmarknaden, i motsats till vad fallet blir under den ovan angivna förutsättningen av en enda enhetlig arbetsmarknad.

Vad som närmast bör undersökas är alltså på vad sätt förändringar uppkomma i efterfrågan inom särskilda områden av arbetsmarknaden till skillnad från de förändringar i efterfrågan på »arbetskraft i allmänhet», vilka behandlats i föregående avdelning.

Härvidlag är att märka, att förändringarna i efterfrågan på »arbetskraft i allmänhet» och i efterfrågan inom särskilda delmarknader sammanhånga på det intimaste. I regel medför en ökning eller minskning i efterfrågan på arbetskraft inom ett särskilt område, såsom i det föregående visats, en förändring i samma riktning även inom andra områden och i den totala efterfrågan på arbetskraft inom landet, om också denna ej alltid gör sig gällande inom samtliga delmarknader. Dessa förändringar i den totala efterfrågan komma emellertid här icke i betraktande utan uteslutande de varia-

Arbetsmarknadens beskaffenhet och det marginella efterfrågepriset på arbetskraft inom olika delmarknader.

Förändringar i efterfrågan på arbetskraft inom särskilda områden.

tioner i relationerna mellan de olika delmarknadernas efterfrågan på arbetskraft, vilka i sådant fall inträffa. Likaså komma de förändringar i efterfrågan på »arbetskraft i allmänhet», vilka förut behandlats, att påverka de olika delmarknaderna på olika sätt. Det blir alltså samma kategorier av ekonomiska förändringar, vilka tidigare undersökts ur synpunkten av deras inverkan på efterfrågan på »arbetskraft i allmänhet», som nu ånyo måste granskas ur synpunkten av deras verkningar på efterfrågan inom olika delområden av landets arbetsmarknad.

Förändringar utgående från konsumtionen.

Ändringar i nationalinkomstens storlek.

Förändringar i nationalinkomstens storlek komma sålunda i och för sig att innebära också en ny fördelning av de totala utgifterna, varav följa förändringar i efterfrågan på olika områden av arbetsmarknaden. En befolkning, som lever i större välstånd, kommer icke att efterfråga mera av alla olika slags nyttigheter och tjänster i alldeles samma proportion som en befolkning vars välstånd är mindre. Sådana nyttigheter och tjänster, för vilka efterfrågan är mera elastisk, komma att efterfrågas i relativt större utsträckning än sådana, för vilka efterfrågan visar sig mindre elastisk, mindre priskänslig. Det senare kan exempelvis vara fallet med nyttigheter och tjänster, vilka tillfredsställa mera elementära behov. Vid ökad välmåga komma dessa icke i främsta rummet att efterfrågas i proportionellt större utsträckning, utan efterfrågan kommer snarare att rikta sig mot behov av andra slag. Människornas behovstillfredsställelse tenderar att bli mera mångsidig i samma mån som välståndet ökas. Motsatt blir förhållandet vid minskat välstånd. Minskningen i välstånd går icke företrädesvis ut över nyttigheter och tjänster, som tillfredsställa mera elementära behov, utan över andra, som lättare kunna undvaras och på vilka efterfrågan sålunda är mera elastisk. Ett exempel härpå är förhållandet mellan efterfrågan på jordbruks- och industriprodukter vid ökning och minskning i nationalinkomsten. Vid en ökning i denna får industrien i regel en större andel av den därav orsakade större totala efterfrågan, då dess produkter vanligen tillfredsställa behov av det senare slaget, varav följer att efterfrågan på jordbrukets produkter sjunker, visserligen icke absolut men däremot relativt, i förhållande till efterfrågan på industriprodukterna, vilket i sin ordning kan medföra förskjutningar av stor social betydelse i *förhållandet* mellan efterfrågepriset på arbetskraft inom jordbruket och inom industrien. Vid en minskning av nationalinkomsten kommer återigen jordbruket i regel icke att drabbas lika hårt som industrien, då de minskade inkomsterna komma att i första hand användas till att upprätthålla konsumtionen av jordbruksprodukter, i den mån dessa tillfredsställa mera elementära behov.

Detta gäller givetvis ej blott förhållandet mellan de två stora näringsområdena, jordbruk och industri, utan samtliga olika grenar och områden inom näringslivet. Varje förändring av nationalinkomstens storlek kommer sålunda i och för sig att medföra en förskjutning i efterfrågan på olika nyttigheter och tjänster och därmed i efterfrågepriset på den arbetskraft, som användes för deras produktion. Och denna förskjutning äger rum alltefter graden av elasticitet, priskänslighet, hos efterfrågan och tillgången på olika produkter och tjänster. En ökning eller minskning av nationalinkomsten och därav orsakad

ökning eller minskning i de sammanlagda utgifterna och den totala efterfrågan kommer sålunda att fördela sig på så sätt, att den företrädesvis kommer att rikta sig mot de delar av näringslivet, där efterfrågan på produkterna är, eller blir, mera priskänslig och lämna de delar i högre grad orubbade, där efterfrågan på produkterna är mindre priskänslig. Därigenom åstadkommes genom nationalinkomstens förändringar i och för sig en ständig förskjutning i efterfrågepriset på arbetskraft mellan olika områden av näringslivet. Vid plötsliga ändringar i nationalinkomsten kunna också dessa förskjutningar bli av betydelse för arbetslöshetsproblemet.

Förändringar i konsumtionens inriktning, beroende på ändrad smak, ändrade vanor o. s. v. hos konsumenterna, få, såsom ovan framhållits, oftast icke några plötsliga verkningar på näringslivets totala produktionsvariationer. För särskilda områden av näringslivet ställer sig däremot frågan på ett annat sätt, vilket visar den ovan påpekade skillnaden i problemställning, när man betraktar läget ur synpunkten av efterfrågan på arbetskraft i allmänhet och ur synpunkten av efterfrågan på särskilda slag av arbetskraft. Ur den senare synpunkten bli tydligen de alltid pågående växlingarna i konsumtionens inriktning av en helt annan betydelse än i förra fallet. De medföra ständiga förskjutningar — öknningar på det ena hållet, minskningar på det andra — i efterfrågan på olika slag av nyttigheter och tjänster och därmed på olika slag av arbetskraft, av vilka det ena får se sitt efterfrågepris ökat, det andra sitt efterfrågepris minskat. Icke minst blir detta fallet under konjunkturernas tryck, vilket medför förändringar i olika befolkningsgruppers inkomster och därmed deras konsumtionsinriktning.

Förändrad inkomstfördelning, som så gott som alltid i något avseende åtföljer olika förändringar inom det ekonomiska livet, är överhuvud taget en av de viktigaste orsakerna till hastiga förändringar i konsumtionsinriktningen, då härigenom olika befolkningsgrupper med skilda konsumtionsvanor öka eller minska sin konsumtion av olika varor och tjänster. Under det gångna decenniet, då av allt att döma synnerligen omfattande förändringar i inkomstfördelningen ha ägt rum, samtidigt med förändringar i nationalinkomstens storlek, har denna faktor varit av påfallande betydelse och medfört ovanligt kraftiga och snabba förskjutningar i konsumtionsinriktningen med åtföljande omläggningar av produktionen mellan olika näringsgrenar och industrier. Det är tydligt, att dessa orsaka mindre svårigheter på arbetsmarknaden, när de äga rum under tider av allmän expansion, då de ofta ta sig uttryck i uppkomsten av nya industrier eller ökning i omfånget av gamla utan motsvarande inskränkningar i andra. Vid en allmän nedgång återigen kommer denna faktor att ha betydligt mera kraftiga verkningar för arbetslösheten.

Likartade förändringar i konsumtionsinriktningen kunna åstadkommas av förskjutningar i befolkningsrörelsen och folkmängden, alldeles fränsett verkan härav på produktiviteten. Förändrad åldersfördelning och framförallt förändringar i familjernas storlek äro sålunda faktorer, som ej sällan i hög grad kunna inverka på utgifternas karaktär och därmed förskjuta efterfrågan på arbetskraft mellan olika områden. Ju större familjerna äro, i desto större

Förändringar
i konsumtionsvanor
o. dyl.

utsträckning måste exempelvis familjeinkomsten användas till täckning av mera elementära behov; ju mindre familjen är, desto större del av familjeinkomsten kan gå till andra behov. Nedgången i nativitet under det senaste decenniet har sålunda sannolikt medverkat till den relativa nedgång i efterfrågan på jordbruksprodukter i förhållande till efterfrågan på industriprodukter, som karakteriserat den ifrågavarande tidsperioden.

Genom sin inverkan på inkomstfördelningen kan en förändring i beskattning också medföra förskjutningar i konsumtionen av nu anförda slag. Varje förändring i den offentliga hushållningen medför emellertid uppenbarligen dessutom en ändring i användningen av landets inkomster, vilka komma att inriktas på sådana utgifter, som myndigheterna beslutat, under det att utgifter för sådana ändamål till vilka de enskilda skulle använt inkomsterna i fråga i motsvarande grad inskränkas. Det allmänna kan öka efterfrågan på vissa nyttigheter och tjänster, men endast för att samtidigt inskränka efterfrågan på andra. Ett ingripande från stat eller kommun kommer sålunda alltid att medföra en förskjutning i efterfrågan på arbetskraft inom olika delar av arbetsmarknaden.

Detta blir fallet även om det allmänna, på sätt tidigare diskuterats, skulle genom sina dispositioner kunna åstadkomma en temporär — exempelvis under en depression — eller varaktig nettoökning i efterfrågan på »arbetskraft i allmänhet»; och dylika biverkningar måste alltså tagas med i räkningen, när det gäller ingripande från det allmänna i dylikt syfte. En ökning av efterfrågan på ett område genom ökade beställningar o. dyl. från det allmänna innebär minskningar på andra håll. En förskjutning i konsumtionsinriktningen uppkommer sålunda både direkt genom ingripandet från det allmänna och indirekt genom ändringen i de enskildas inkomster, vilken ytterligare påverkar konsumtionsvanorna.

Ökning eller minskning i sparatet är som tidigare framhållits även att betrakta som en förändring i de totala utgifternas fördelning. En ökning i sparatet betyder, att mer av den totala efterfrågan kommer att inriktas på produktionsmedel och mindre på konsumtionsmedel, varav då produktionen inom resp. industrigrenar påverkas. På grund av naturen av förändringarna i sparatet är det emellertid knappast troligt, att dessa, annat än i undantagsfall, åstadkomma några våldsamma förskjutningar lika litet inom näringslivet som uti den totala produktionsvolymen.

Beträffande kapitalrörelserna mellan länderna ligger emellertid saken, som tidigare framhållits, annorlunda till; över huvud taget kunna ändringar i utrikeshandeln medföra stora förändringar i inriktningen av ett lands näringsliv. Importen av kapital påverkar ej heller efterfrågan på alla varor i det kapitalimporterande landet lika, utan medför en ofta kraftig förskjutning av efterfrågan mellan olika områden av näringslivet, vilket också tar sig uttryck i prisrörelserna, framförallt i skillnaderna mellan prisen på varor, som gå i det internationella bytet, och på hemmamarknadsvaror. Dessa återspegla motsvarande förändringar i efterfrågan på arbetskraft inom dessa olika områden av näringslivet. Sak samma gäller en ökad export av kapital.

Den offentliga hushållningen och konsumtionsinriktningen.

Ändringar i sparatet.

Förändringar i utrikeshandeln.

När efterfrågan på en viss vara, som exporteras eller importeras, förändras i utlandet på grund av handelspolitiska eller andra orsaker, medför detta, även vid samma volym hos utrikeshandeln, förändringar i hemlandets produktion, som begynda i de av utrikeshandeln direkt påverkade näringsområdena och sedan sprida sig till andra med dem sammanhängande områden och påverka efterfrågan på deras produkter i olika riktningar. För ett land, där utrikeshandeln är av den vikt som fallet är i Sverige, äro dessa faktorer särskilt betydande, i synnerhet som en ur världsmarknadssynpunkt kanske ringa förändring får en helt annan omfattning i förhållande till ett relativt litet ekonomiskt område som det svenska näringslivet. De olika omständigheter, vilka påverka utrikeshandeln och kapitalrörelserna, böra sålunda påkalla uppmärksamhet icke blott på grund av deras inverkan på den totala produktionsvolymen och efterfrågan på »arbetskraft i allmänhet» utan också ur den föreliggande synpunkten — förskjutningen av efterfrågan inom olika delområden av arbetsmarknaden — detta så mycket mer som ifrågavarande decennium haft att uppvisa exceptionellt våldsamma omvälvningar inom den internationella handeln, vilka icke minst åstadkomma störningar i förhållandet mellan de olika delarna av näringslivet. Detsamma gäller givetvis även förändringar inom produktionen i utlandet av sådana artiklar, vilka importeras till eller exporteras från vårt land. De inverka på likartat sätt på efterfrågan på de olika varorna inom utrikeshandelns volym.

Vad som ovan sagts om tendensen hos öknings eller minskningar hos nationalinkomsten att sprida sig ojämnt över näringslivets olika områden, i enlighet med graden av elasticitet hos efterfrågan och tillgången på olika nyttigheter och tjänster, och sålunda orsaka förskjutningar dem emellan i efterfrågepriset på arbetskraft inom de olika områdena, gäller oberoende av vilken orsaken är till förändringen i nationalinkomstens storlek. Emellertid tillkomma även verkningarna av de särskilda omständigheter, som åtfölja var och en av de olika orsaker till förändringar i nationalinkomstens storlek, vilka tidigare behandlats. Dessa förändringar i produktiviteten träffa nämligen i verkligheten till en början endast begränsade områden av näringslivet, varifrån deras verkningar sedan sprida sig efter kortare eller längre tid — olika i olika fall — över större eller mindre delar av näringslivet i övrigt. Härav uppkomma ytterligare förskjutningar i fördelningen av den totala efterfrågan på olika områden och därav följande rubbningar i arbetskraftens efterfrågepris inom skilda områden av arbetsmarknaden. Dessa rubbningar bli olika allt efter produktionsförändringarnas art, som givetvis är oändligt växlande i det moderna näringslivet.

Den omedelbara verkan av samtliga dessa produktionsförändringar blir emellertid, att priset måste förändras på de produkter, av vilka en större eller mindre mängd efter förändringen produceras med samma mängd produktionskrafter. Den mängd produkter av ifrågavarande slag, som går i utbyte mot andra produkter, måste ökas eller minskas; d. v. s. bytesförhållandet mellan de olika produkterna förändras. Priserna komma sålunda att höjas eller sänkas ej blott på den produkt, vars produktivitetsförhållanden ändrats, utan även

Förändringar utgående från produktionen.

på samtliga produkter, som gå i utbyte mot denna, och därmed också på de nyttigheter och tjänster med vilka dessa senare produkters avsättning sammanhänger. Varje förändring i produktivitetsförhållandena inom ett område av näringslivet för sålunda med sig en tendens till omjustering av alla de olika prisrelationerna mellan olika varor och tjänster, mer eller mindre kännbar på olika områden. Dessa förändringar i prisrelationerna mellan olika nyttigheter och tjänster inverka återigen på företagarnas uppfattning av lämpligheten att producera dem i större eller mindre omfattning och därmed på efterfrågan av arbetskraft inom de olika områdena. Varje förändring i produktionen inom ett område måste sålunda medföra större eller mindre rubbningar inom samtliga olika områden av näringslivet, med vilka det förstnämnda står i direkt eller indirekt förbindelse, och en förändring av nationalinkomstens storlek beroende på ändringar i produktiviteten kommer därför alltid att innebära ej blott ändrad efterfrågan på »arbetskraft i allmänhet» utan även öknings- och minskningar på en mängd olika områden av arbetsmarknaden. Riktningen och storleken inom varje särskilt område av dessa rubbningar äro beroende dels på produktionsförändringens natur och dels på priskänsligheten hos efterfrågan och tillgången på de olika områdenas produkter, varav bytesförhållandet dem emellan bestämmes.

För bättre överskådlighet är det lämpligt att skilja på de verkningar för efterfrågan på arbetskraft, vilka sålunda uppkomma *utanför* det område, där produktivitetsändringen uppstått, och verkningarna *inom* detta område. Sådana produktionsförändringar, som medföra att produktionen inom ett område ökas eller minskas utan någon ändring i produktionsmetoder eller mängden använda produktionsmedel, exempelvis en ändring i skördeutfallet beroende på klimatiska förhållanden, åstadkomma, åtminstone omedelbart, enbart rubbningar i efterfrågan på arbetskraft utanför det område, där förändringarna från början uppkommit. Produktionsförändringar, som bero på antingen ändrad mängd produktionskrafter eller ändrade produktionsmetoder, medföra återigen omedelbara rubbningar i efterfrågan på arbetskraft både inom och utom det område, där dessa förändringar uppkomma.

En förbättring i skördeutfallet av klimatiska orsaker utgör som sagt ett gott exempel på det förra slaget av produktivitetsändringar. Den sammanhänger icke med någon förändring i användningen av arbetskraft inom jordbruket; den arbetskraft som åstadkommit skörden ifråga har ju redan använts för detta ändamål, och vi se tillsvidare bort ifrån de kommande förändringar i efterfrågan på arbetskraft inom jordbruket, som en god skörd kan medföra. De omedelbara verkningarna av den goda skörden på efterfrågan av arbetskraft göra sig sålunda gällande utanför jordbruket och bero på att den ökade mängden jordbruksprodukter måste avsättas till lägre pris för dessa, d. v. s. om vi förutsätta ett oförändrat penningvärde, till högre pris för de industriprodukter, som inköpas av jordbruksbefolkningen för den betalning de erhålla för skörden. I vad mån detta betyder ökad eller minskad efterfrågan på arbetskraft inom ifrågavarande industriområden, är återigen beroende på hur mycket priset på jordbruksprodukterna måste sjunka för att hela skörden skall få av-

Produktionsförändringar beroende på klimatiska, sociala och liknande förhållanden.

sättning eller m. a. o. på elasticiteten hos efterfrågan från industribefolkningen på jordbruksprodukter. Om denna är så stor, att den ökade skörden får avsättning till pris, som ej sjunkit proportionsvis lika mycket som skörden ökats, så kommer den ökade skörden att ge jordbrukarna sammanlagt större inkomster än förut, med vilka de efterfråga en ökad mängd industriprodukter. Det förbättrade skördeutfallet kommer under denna förutsättning att medföra en impuls till ökad produktion av de industriprodukter, emot vilka skörden säljes, och en ökad efterfrågan på den därstädes använda arbetskraften. Vore återigen elasticiteten hos efterfrågan på jordbruksprodukterna så beskaffad, att priset på den ökade mängden jordbruksprodukter måste sänkas proportionellt mer än ökningen i jordbruksprodukternas mängd, bleve följden en omedelbar impuls till minskad produktion inom nyssnämnda industrier. Jordbruksbefolkningen skulle nämligen i så fall oaktat den ökade skörden få sammanlagt mindre inkomster och efterfråga en mindre mängd industriprodukter än förut. Industribefolkningen finge visserligen även under denna förutsättning en bättre ställning än förut, men denna skulle då taga sig uttryck i den ökade konsumtionen från deras sida av jordbruksprodukter. En ökning i skördeutfallet kunde då tänkas medföra arbetslöshet inom ifrågavarande industrier — om ej arbetarna där åtnöjdes med lägre penninglön på grund av minskade levnads-kostnader — under det att den i förra fallet medför ökad efterfrågan på industriell arbetskraft. Ett minskat skördeutfall får återigen alldeles motsatta verkningar på det industriella området.

I vårt land betyda förändringar i skördeutfallet för de viktigaste jordbruksprodukterna så gott som intet ifråga om deras prisbildning, då denna bestämmes på världsmarknaden, vilken ej kan tänkas bliva påverkad av de relativt obetydliga kvantiteter, som det svenska jordbruket levererar. Elasticiteten i efterfrågan på svenska jordbruksprodukter, i den mån dessa konkurrera med utländska, är sålunda mycket stor; någon märkbar sänkning i priset för att vinna avsättning för en ökad skörd av sådana behöver ej förekomma; i den mån kvaliteten är densamma, kommer den ökade mängden svenska jordbruksprodukter endast att ersätta motsvarande utländska produkter. En ökning i den svenska skörden av dessa produkter kommer sålunda att medföra en ökad efterfrågan på arbetskraft *utanför* jordbruket, inom de industriella områden, som leverera de varor som bytas mot jordbruksprodukterna men samtidigt minskad efterfrågan på arbetskraft inom de exportindustrier, vilkas produkter gått i byte mot den större importen av jordbruksprodukter. En minskning i den svenska skörden medför en motsvarande minskning i efterfrågan på arbetskraft *utanför* jordbruket inom de områden, som leverera inhemska bytesvaror mot jordbruksprodukterna, och ökad efterfrågan på arbetskraft inom exportindustrierna.

En ökning i världsskörden skulle kunna tänkas lättare medföra en så stor sänkning i prisen på jordbruksprodukter, att en minskning i stället för en ökning i efterfrågan på arbetskraft kan inträffa inom länder som importera jordbruksprodukter och exportera industriprodukter i byte mot dessa. Även kan efterfrågan på vissa slag av svenska jordbruksprodukter, vilkas pris vä-

sentligen bestämmas på den inhemska marknaden, vara så oelastisk, att en ökning i produktmängden kan medföra en minskad, och en minskning i produktmängden en ökad efterfrågan på arbetskraft inom de områden, som tillverka varor mot vilka ifrågavarande produkter bytas. Då skörden består av mångahanda olika slag av produkter med olika elasticitet hos efterfrågan, kan alltså en förändring i skördeutfallet, även om den går i samma riktning för alla, åstadkomma verkningar i mycket olika riktningar och av olika styrka i fråga om efterfrågan på arbetskraft utanför jordbruket.

Härtill kommer att jordbruksprodukterna ofta kunna vara råvaror för industriproduktionen och att förändringar i efterfrågan och produktionen av industriprodukterna samt de av dessa processer orsakade förändringarna i inkomsterna i sin ordning orsaka nya förskjutningar i skilda riktningar i efterfrågan inom olika områden av näringslivet; produkter som blivit billigare ersätta andra och varor som blivit dyrare ersättas av andra o. s. v.

Slutligen ha vi att räkna med en omständighet, som kan inverka samtidigt med ovanstående förändringar i jordbrukarnas totala efterfrågan på industriprodukter, nämligen att lägre priser på jordbruksprodukter kunna stegra efterfrågan på *andra* industriprodukter än dem som gå i utbyte mot jordbruksprodukterna, därigenom att industribefolkningen, som får sina livsmedel etc. billigare, kan använda mer av sin köpkraft till att efterfråga industriprodukter. Motsatt blir förhållandet vid en fördyring av jordbruksprodukterna. (Inverkan på sparandet av växlingarna i skördeutfallet är säkert betydande men kommer ej i betraktande i detta sammanhang.)

Vi se sålunda att en ändring i nationalinkomstens storlek av ifrågavarande anledningar icke blott medför ändringar i efterfrågan på »arbetskraft i allmänhet» utan en mängd rubbningar i efterfrågan på arbetskraft på olika områden utanför det, där den ursprungliga förändringen inträffat, och att dessa rubbningar kunna gå i helt olika riktningar.

Då variationerna i skördeutfallet kunna vara högst betydande, ha vi här en viktig källa till dylika rubbningar på arbetsmarknaden utanför jordbruket, och en diskussion av de möjligheter, som här föreligga, ger en bild av det ena slaget av produktivitetsförändringarnas verkningar på efterfrågan av arbetskraft inom särskilda områden, nämligen verkningarna på områden *utanför* det, där förändringen i fråga uppkommit.

Andra klimatiska förhållanden, t. ex. de som påverka timmerdrivningarna i skogarna, medföra i motsats till förändringarna i skördeutfallet en inskränkning eller utvidgning i produktionen och efterfrågan på arbetskraft inom området för den ursprungliga förändringen och därjämte rubbningar på områden utanför av alldeles samma slag, som de ovan berörda. De komma således icke blott att påverka storleken av den totala efterfrågan på arbetskraft utan även dennas fördelning genom den inverkan de få såväl på området för den ursprungliga produktivitetsförändringen som på andra områden.

Arbetsinställelserna utgöra i våra dagar en kvantitativt mycket betydande anledning till tillfälliga och oregelbundna variationer i den totala produktionsvolymen av alldeles samma karaktär som de sistnämnda. Deras inverkan på

efterfrågan av arbetskraft begränsar sig sålunda icke enbart till konfliktområdena utan gör sig även gällande utanför dessa och medför härigenom icke blott förskjutningar i den totala efterfrågan på arbetskraft, på sätt som visats i föregående avdelning, utan även rubbningar i olika riktningar av efterfrågan inom särskilda områden. De internationella verkningarna av stora arbetskonflikter ha sålunda vid flera tillfällen visat sig vara betydande.

Det bör emellertid uppmärksammas, att den relativa kortvarigheten hos arbetskonflikterna ofta medför, att deras betydelse för förändringarna i produktionsvolymen, både i fråga om dennas totala omfång och förskjutningen mellan olika produktionsgrenar, dock blir mindre än vad man skulle kunna föreställa sig. Minskningen i produktionen inom ett område kompenseras nämligen ej sällan av ökad efterfrågan dels genom produktion på lager, innan arbetsinställelsen inträffar, och dels sedan arbetsinställelsen upphört genom ökad produktion för att tillfredsställa den under konflikten tillbakahållna efterfrågan — för så vitt ej denna åstadkommit mera varaktiga förändringar i konsumtion och produktion. Den sammanlagda minskningen i produktionen under exempelvis ett år på grund av arbetsinställelsen blir därför sällan lika stor som den minskning, vilken ägt rum under arbetsinställelsen, utan ofta mindre, något som är ägnat att göra arbetsinställelsernas omedelbara betydelse för rubbningar av här ifrågavarande art mindre än vad konfliktstatistiken ger vid handen. Å andra sidan medför, som tidigare framhållits, spridningen av deras verkningar över många olika med varandra kommunicerande områden en ackumulering av dessa verkningar på ett sätt som ofta kan göra mera omfattande arbetsinställelser till viktiga faktorer för arbetslösheten.

När produktivetsförändringarna bero på ändrade produktionsmetoder eller ändrade mängder produktionskrafter inom ett område, få de inflytande även på efterfrågan av arbetskraft inom detta område, därigenom att, i motsats till de föregående fallen, produktionskostnaderna inom området ifråga komma att påverkas. Detta medför nämligen en impuls för företagen att ändra produktionens omfång inom området ifråga; en sänkning av produktionskostnaderna medför en utvidgning och en höjning en inskränkning av produktionen. Hur stor denna utvidgning eller inskränkning i produktionsomfånget och därmed den efterfrågade mängden produktionsmedel kommer att bli efter produktivetsförändringen inom området, blir beroende på dels hur mycket produktionskostnaderna förändrats och dels på elasticiteten hos efterfrågan på produkten. Om elasticiteten hos efterfrågan på produkten är stor och en sänkning av priset sålunda medför en stark utvidgning av produktens avsättning, så kommer en sänkning av produktionskostnaderna på grund av förbättrade produktionsmetoder eller ökade mängder produktionsmedel att främst påverka produktionen inom området i fråga och endast i mindre grad övriga områden. I detta fall kommer nämligen priset på ifrågavarande produkter endast att undergå en relativt ringa sänkning och konsumtionen och produktionen av detta områdes produkter att vidgas relativt kraftigt i förhållande till produktivetsförändringen. Är återigen elasticiteten hos efterfrågan på produkten relativt ringa, så kräver en utvidgning av avsättningen en förhållandevis stark

Ändrade produktionsmetoder eller mängder produktionskrafter inom särskilda områden

nedsättning av produktpriset. I detta fall bli konsumtionen och produktionen inom området ifråga förhållandevis litet påverkade, men i stället kommer efterfrågan på *andra* produkter att utvidgas, eftersom konsumenternas utgifter för de förstnämnda minskats och alltså deras inkomster i större utsträckning komma att användas för andra ändamål. Vi kunna sålunda härigenom få förskjutningar i efterfrågan på arbetskraft mellan olika områden; minskning på ett område men ökning på andra.

Ändringar i
mängden
arbetskraft.

Om antalet personer, utbildade för vissa sysselsättningar eller bundna vid vissa geografiska områden ökas, blir resultatet en nedgång i det marginella efterfrågepriset på arbetskraften i fråga, större i samma mån elasticiteten i efterfrågan är mindre, för så vitt ej ökningen innebär förbättrad organisation m. m. på sätt tidigare skildrats. Minskas antalet, blir resultatet det motsatta.

I fråga om ändringar i mängden produktionsmedel intressera i detta sammanhang främst ändringarna i mängden arbetskraft per arbetare — d. v. s. i arbetstidens längd och arbetsintensiteten — och de verkningar som dessa kunna få på efterfrågan på arbetskraft inom de särskilda områdena av arbetsmarknaden.

De allmänna verkningarna av en arbetstidsförkortning, sådan som den, vilken genomfördes genom 8-timmarslagen, ha tidigare behandlats. Av vad nyss sagts framgår emellertid, att man dessutom måste räkna med de allmänna rubbningar inom näringslivet och de förskjutningar i efterfrågan på arbetskraft mellan olika områden, som en dylik lagstiftning framkallar. Dels kommer den nämligen att verka på ett mycket olika sätt på produktionskostnaderna från industri till industri. Och dels får, som ovan framhållits, samma ökning i produktionskostnaderna olika verkningar på olika håll, beroende på den ytterst varierande graden av elasticitet hos efterfrågan på de olika produkterna. På somliga områden kommer därför efterfrågan på arbetskraft att minskas i högre grad, på andra i lägre grad, varigenom skillnader i de marginella efterfrågeprisen på arbetskraft uppkomma. Härtill komma de mycket varierande omläggningar av produktionsmetoderna, som bli indirekta följder av arbetstidsförkortningen. Vilka verkningar en dylik förkortning av arbetstiden än får på den totala produktionen och efterfrågan på arbetskraft i allmänhet, måste man sålunda som sagt alltid räkna med följderna av de rubbningar och förskjutningar mellan olika produktionsområden, vilka därigenom uppkomma, och härvid har man även att taga hänsyn till den tid, som åtgår, innan produktionsförhållandena hinna att bli anordnade efter de förändrade förutsättningarna.

En ökning i mängden arbetskraft per arbetare inom ett särskilt område genom att arbetsintensiteten därstädes av någon anledning ökats får givetvis alldeles likartade rubbningsverkningar, också frånsatt de tidigare studerade verkningarna på efterfrågan av arbetskraft i allmänhet.

Inom det produktionsområde, där arbetsintensiteten ökats, ökas den produktmängd, som hittills kunnat tillverkas med där befintliga produktionsmedel. Skall en större produktmängd än tidigare tillverkas, måste produktpriset sänkas, om den ökade produktmängden skall vinna avsättning. Följden av den

ökade arbetsintensiteten blir sålunda sänkt marginellt efterfrågepris per arbetsprestation inom området i fråga. Antingen måste alltså lönen per arbetsprestation (vid ackordslön sålunda ackordspriset) nedsättas eller arbetare avskedas, under det att efterfrågan på arbetskraft ökas inom andra områden. Detta behöver emellertid ej betyda att arbetsförtjänsten per timme inom området i fråga måste minskas, för att avskedande skall kunna undvikas. Om efterfrågan på produkterna i fråga är så elastisk, att den vid en sänkning av produktpriset på grund av de minskade produktionskostnaderna ökas med minst samma procent, som arbetseffektiviteten ökats, kan samma eller större mängd arbetskraft erhålla sysselsättning till samma eller större arbetsförtjänst i timmen som förut, d. v. s. det marginella efterfrågepriset per arbetstimme blir i så fall höjt inom det område, där arbetseffektiviteten ökats. Är återigen efterfrågeelasticiteten mindre, måste timförtjänsten minskas eller också arbetare avskedas.

Storleken av produktprisernas sänkning är återigen beroende dels på den andel av de totala produktionskostnaderna, som arbetskostnaderna utgöra, dels på inverkan på produktionskostnadernas sänkning av att samverkande produktionsmedel genom den ökade arbetsintensiteten bättre utnyttjas. Den senare måste vara högst betydlig, och det förefaller därför sannolikt att produktionskostnaderna och därmed produktpriset ofta sjunka i proportion till arbetseffektivitetens ökning. Elasticiteten i efterfrågan skulle då icke behöva vara större än att avsättningen ökas i proportion till nedgången i priset (»elasticiteten = 1»), för att det marginella efterfrågepriset per arbetstimme skall undgå att sjunka och sysselsättning beredas åt samtliga tidigare anställda arbetare inom området i fråga till samma timförtjänst som förut. Är efterfrågeelasticiteten på produkten större, så att efterfrågan ökas proportionsvis mera än priset sänkes (»elasticiteten > 1»), kommer i så fall det marginella efterfrågepriset per timme att ökas vid en ökad arbetsintensitet inom ifrågasvarande område, även om ackordspriset måste sänkas. Men otvivelaktigt kan antingen efterfrågeelasticiteten eller nedgången i produktionskostnaderna vara mindre och då inträffar motsatsen; nedsättningar i arbetsförtjänsten eller avskedanden visa sig i praktiken understundom bli följden av ökad arbetseffektivitet, och detta kan nog ej enbart hänföras till från början felaktig ackordsättning, utan beror på nyssnämnda omständigheter. I sådana fall ökas efterfrågan på arbetskraft inom andra områden av näringslivet, dit den nya köpkraften i mån av elasticitetsgrad hos efterfrågan på produkterna söker sig, men detta innebär just en rubbning av det slag, som här behandlas.

I ännu högre grad föreligger denna risk vid införandet av arbetsbesparande metoder, särskilt om dessa dessutom innebära ökad användning av andra produktionsmedel, såsom arbetsbesparande maskiner. Arbetsbesparingar innebära ju, att samma produktmängd kan tillverkas med mindre mängd arbetskraft än förut. Om samma mängd arbetskraft alltjämt skall få sysselsättning till samma lön inom arbetsområdet i fråga, måste alltså produktmängden ökas proportionsvis lika mycket som arbetsbehovet minskats. Men produktionskostnaderna per produktenhet gå ned med ett mycket mindre procenttal än ar-

Ändringar i produktionsmetoderna.

betskostnaderna, eftersom övriga kostnader per produktenhet bli desamma eller ökas, om den ändrade produktionsmetoden förutsätter inköp av mera produktionsmedel, som samverka med arbetskraften, exempelvis maskiner, varigenom kapitalkostnaderna bli större. Elasticiteten i efterfrågan på produkterna måste därför vara mycket stor, för att icke arbetskraft skall behöva avskedas inom det område, där produktionsförbättringen ägt rum.

Om exempelvis genom ändringen i produktionsmetoder arbetskostnaderna nedgå med 10 %, och dessa före förändringen utgöra 50 % av produktionskostnaderna, så gå samtliga produktionskostnader ned med 5 % under den för arbetskraften gynnsammaste förutsättningen, nämligen att övriga omkostnader icke samtidigt ökas. Om produktpriserna sänkas med samma procenttal, måste, för att samtliga arbetare skola få sysselsättning inom det gamla området, efterfrågan på produkterna stegras med 11.1 %, d. v. s. mer än dubbelt så starkt som nedgången i produktpriset. Äro arbetskostnaderna 20 % av de ursprungliga produktionskostnaderna, gå dessa ned med endast 2 %; och efterfrågans ökning måste vara mer än 5 gånger så stark som sänkningen i produktionskostnader och pris; utgöra arbetskostnaderna 10 % av de totala produktionskostnaderna, måste ökningen i efterfrågan på produkterna vara mer än 10 gånger så stark som sänkningen i priset o. s. v.

Då arbetskostnadernas andel i produktionskostnaderna inom varje särskilt produktionsområde endast undantagsvis uppgår till 50 % och snarare håller sig inemot 10 % — i många fall är den betydligt lägre — är det tydligt, att även under de nu använda särskilt gynnsamma förutsättningarna elasticiteten i efterfrågan på produkterna måste vara osedvanligt stor, för att ej efterfrågan på arbetskraft skall sjunka inom det område, där arbetsbesparande metoder införas. I ännu högre grad blir detta fallet, när de arbetsbesparande metoderna även innebära ökad användning av andra produktionsmedel. Kräves exempelvis för deras genomförande en dyrbarare maskinell utrustning, måste från den sänkning i produktionskostnaderna, som åstadkommes genom det minskade arbetsbehovet, dragas ränta och amortering på det ökade maskinkapitalet. Mot en viss minskning i arbetskraftsbehovet svarar då i de ovan anförda exemplen en ännu mindre nedgång i de totala produktionskostnaderna, och kravet på elasticiteten hos efterfrågan på produkterna blir då ännu mycket större och chanserna sålunda ännu mycket mindre för att den gamla arbetskraften skall kunna få full sysselsättning till förutvarande löner inom sitt hittillsvarande arbetsområde.

Medför en ändring i produktionens metoder eller organisation återigen besparingar i *andra* produktionskostnader än arbetskostnaderna, och den därav orsakade nedsättningen i produktionspriset åstadkommer *någon* ökning i produktens avsättning, så måste detta tydligen få till följd en stegrad efterfrågan på arbetskraft inom det område, där förbättringen ägt rum.

I många fall innebär en rationalisering av produktionen inom ett område båda dessa olika slag av besparingar, varför verkningarna bliva mera oberäkneliga.

I stort sett torde man kunna säga, att förbättrade produktionsmetoder av

arbetsbesparande natur i regel kunna väntas medföra omedelbara risker för en nedgång i det marginella efterfrågepriset på arbetskraft inom de områden, där produktionsförbättringen ägt rum. Erfarenheten visar dock att i många fall en dylik rationalisering medfört en högst betydande utvidgning av arbetarantalet inom de rationaliserade företagen. Detta har skett framför allt inom en del exportföretag, där elasticiteten hos efterfrågan varit särskilt stark. Emellertid har den iakttagna produktionsökningen i dessa fall ofta också berott på en förbättrad försäljningsorganisation.

Till dessa förskjutningar i efterfrågan på arbetskraft inom det område, där en produktionsförändring av ifrågavarande slag ägt rum, komma dessutom förskjutningar i efterfrågan på arbetskraft utanför detta område. I den mån de bero på en oelastisk efterfrågan på den produkt som tillverkas med minskade produktionskostnader, framgå de utan vidare av vad ovan flera gånger framhållits. En ökning i produktiviteten på ett håll åstadkommer i sådant fall ökade utgifter för andra varor än de genom produktivetsförbättringen förbilligade och en sänkning i produktiviteten minskade utgifter för andra varor än de som blivit fördyrade. I den mån de ändrade arbetsmetoderna kräva mera maskiner o. dyl., uppkommer även ökad efterfrågan på arbetskraft inom de maskinproducerande industrierna.

Men härtill komma de förskjutningar i produktionen utanför det område, där förändringen ägt rum, vilka tidigare diskuterats i samband med förändringar i skördeutfallet och liknande produktivetsförändringar. Vid elastisk efterfrågan på den förbilligade produkten ökas sålunda ej blott produktionen av denna utan även (om elasticiteten är > 1) produktionen av nyttigheter och tjänster, som gå i utbyte mot denna.

Vad hittills anförts om verkningar av produktivetsförändringar i hemlandet kan tillämpas på förbindelserna med utlandet och dessas inverkan på efterfrågan på arbetskraft. Här har man emellertid endast att räkna med det ena ledet av dessa verkningar, nämligen uteslutande verkningarna *utanför* området för de ursprungliga förändringarna, när dessa uppkommit i utlandet, och verkningarna *inom* området, när förändringarna skett i hemlandet. Om skördeutfallet blir gott eller produktionen på något område förbilligas i länder, som stå i handelsförbindelse med Sverige, så bli verkningarna på den svenska arbetsmarknaden desamma som om förändringen ägt rum i Sverige, med den skillnaden att den verkan, som ändringen har för områden där den inträffat, elimineras. Om förändringen inträffat inom en näringsgren i Sverige, som står i förbindelse med utlandet, får man återigen eliminera verkningarna utanför området för förändringen.

Förändringarna i penningvärdet åstadkomma slutligen synnerligen kraftiga förskjutningar i produktionsomfånget och efterfrågan på arbetskraft inom olika områden. Detta beror på att olika slags pris mer eller mindre väl följa den allmänna prisutvecklingen och att penningvärdets växlingar medföra stora och oväntade förluster och vinster för gäldenärer och fordringsägare, vilket i sin ordning medför starka rubbningar i konsumtion och produktion, både direkt och indirekt, genom de kraftiga förändringar i inkomstfördelningen, som så-

Verkningar av produktivetsförändringar vid internationell handel.

Förändringar i penningvärdet.

lunda åtfölja växlingarna i penningvärdet. Av vikt för ifrågavarande rubbningar är även, att dylika förskjutningar inom penning- och kreditväsendet icke ske likformigt och lika snabbt inom olika produktionsområden. Särskilt påfallande är detta för prisförändringar, som uppkomma genom den internationella handeln.

Inverkan av produktionsapparatus stället på efterfrågan på arbetskraft inom olika områden.

Samtliga dessa olika förändringars inflytande på efterfrågan på arbetskraft inom särskilda områden modifieras på ett ofta synnerligen ingripande sätt av den stället hos produktionsapparaten, varom tidigare talats i samband med orsakerna till växlingar i efterfrågan på arbetskraft i allmänhet.

Detta är en faktor av ofta mycket stor betydelse för föreliggande spörsmål. De praktiska arbetslöshetsproblemen, som i detta sammanhang äro i fråga, äro nämligen till sin natur »permanent övergångsfenomen», d. v. s. de bero på förskjutningar och verkningar av förändringar i det ekonomiska livet, vilka ha en relativt kortvarig tillvaro men ständigt återupprepas i nya former. Så är också fallet med de omständigheter, vilka medföra, att produktionsapparatus konstruktion, fördelningen av produktionsmedlen m. m., icke följa förändringarna i efterfrågan, varigenom efterfrågepriset på arbetskraft inom olika delområden icke ändras i samma takt som efterfrågan på produkterna och tjänsterna inom området i fråga. De äro av övergående natur men återupprepas alltjämt.

Inverkan av bristen på rörlighet hos samverkande produktionsmedel.

Den första av de faktorer vilka på detta sätt åstadkomma en tröghet hos efterfrågan på arbetskraft i förhållande till efterfrågan på produkterna är graden av rörlighet hos de med arbetskraften samverkande produktionsmedlen. Om efterfrågan på en viss produkt — eller m. a. o. den gemensamma efterfrågan på samtliga de produktionsmedel, som krävas för dess produktion — går ned, och fast kapital är bundet inom de företag, där den produceras, så kommer icke produktionen att inskränkas i samma grad som nedgången i efterfrågan på produkterna. I själva verket blir det mer förlustbringande att inskränka än att fortsätta produktionen i samma omfattning som förut, så länge avkastningen räcker att åtminstone täcka de rörliga kostnaderna. Till dessa kunna i detta sammanhang och ur företagets synpunkt arbetslönerna räknas, under det att ränta och amortering på det fasta kapitalet tillhöra de fasta kostnaderna. Tillvaron av fasta produktionskostnader medför alltså, att efterfrågepriset på arbetskraft icke sjunker i samma takt som den gemensamma efterfrågan. I längden kan emellertid en sådan situation ej fortvara; så småningom kräves nytt kapital för rörelsens fortsatta bedrivande; detta kan ej uppbringas, om ej någon utsikt finnes för en normal framtida räntabilitet, och då kommer nedgången i den gemensamma efterfrågan inom produktionsområdet i fråga att med full kraft drabba också den där sysselsatta arbetskraften. Graden av stället hos produktionsapparatus är, som tidigare sagts, beroende på den tid under vilken några föränderlighetsfaktorer verka; och tidsmomentet blir därför synnerligen viktigt i alla dessa frågor.

»Fastheten» hos kostnaderna eller bristen på rörlighet hos de olika produktionsmedlen är emellertid alldeles icke absolut; det finns i regeln alltid någon möjlighet att använda ett produktionsmedel, när dess avkastning går ned un-

der en viss gräns vid den hittillsvarande användningen. Man kan därför säga, att vid en nedgång i den gemensamma efterfrågan på produktionsmedlen inom ett område blir det relationen mellan dessa produktionsmedels rörlighet — möjligheten att utan för stora uppoffringar överflytta dem till andra användningar inom näringslivet — som avgör efterfrågeminuskningens fördelning på de olika produktionsfaktorerna. Den produktionsfaktor, som är mera rörlig — vilkens tillgång är mer elastisk, mer priskänslig — förlorar mindre än andra produktionsfaktorer med icke så elastisk tillgång. Den förra produktionsfaktorn kan alltså övervälta en större del av verkningarna av nedgången i den gemensamma efterfrågan på övriga, samverkande produktionsfaktorer.

Motsatt är förhållandet vid en *ökning* av den gemensamma efterfrågan på produktionsmedel inom ett område. Den produktionsfaktor, vilkens tillgång är minst elastisk och sålunda ökas minst vid höjning av priset, kommer tydligen att få en större del av förbättringen sig till godo än de övriga, samverkande produktionsmedlen, vilkas tillgång lättare ökas. Om byggnadsverksamheten på en ort röner uppsving, därigenom att efterfrågan på bostäder därstädes ökats, och exempelvis tillgången på murare på orten i fråga av någon anledning är föga elastisk, så kommer uppsvinget att i högre grad öka murarnas marginella efterfrågepris på denna ort än byggnadsgrovarbetarnas, om dessa vid förbättrade utsikter strömma till i större utsträckning än de förra. Om tillgången på byggnadsmaterial av något slag är mycket oelastisk, blir det efterfrågepriset på detta, som företrädesvis ökas vid ett uppsving, under det att efterfrågepriset på arbetskraft blir efter o. s. v.

Observeras bör i detta sammanhang, att tillgångselasticiteten hos en produktionsfaktor icke behöver vara densamma vid en försämring som vid en förbättring i läget. I förra fallet gäller det den större eller mindre svårigheten eller lättheten att lämna ett område, i senare fallet att komma över till ett annat område. Det är graden av specialisering hos produktionsmedlen, som avgör deras olika användningsmöjligheter, d. v. s. deras rörlighet eller tillgångselasticitet. Men specialiseringen gör sig vanligen gällande på olika sätt vid bortflyttning från än vid tillflyttning till ett område. Vid en ökning i produktionen är det exempelvis mycket lättare att få nytt rörligt kapital till ett område än det är att vid en nedgång i produktionen få annan användning för gammalt fast kapital.

Vid ett förbättrat läge inom ett område vinner sålunda den produktionsfaktor mest och vid ett försämrat läge förlorar den produktionsfaktor minst, som har en i förhållande till övriga, samverkande produktionsfaktorer ringa tillflyttningselasticitet och stor bortflyttningselasticitet. Tvärtom lider den produktionsfaktor mera av en nedgång i den gemensamma efterfrågan och vinner mindre av en uppgång, som har en relativt stor tillflyttningselasticitet och ringa bortflyttningselasticitet.

Bakom denna sammanfattning ligger ett otal skilda faktiska omständigheter, växlande från fall till fall, till vilka hänsyn måste tagas i så stor utsträckning som är möjligt vid en undersökning av hur förändringarna i konsumtion

och produktion påverka efterfrågan på särskilda slag av arbetskraft inom olika områden och under olika tidsperioder.

Olikheten i räntabilitet hos företagen och elasticiteten hos efterfrågan på arbetskraft.

I det moderna företaget är i regeln företagsägaren också ägare av större delen av det i företaget investerade kapitalet. Ändringar i dettas avkastning få därför sitt uttryck i företagens räntabilitet, i förändrad vinst eller förlust för företaget. Företagsvinsten eller -förlusten kommer alltså att utgöra en buffert mellan växlingarna i efterfrågan på företagens produkter och efterfrågan på de i företagens produktion använda produktionsfaktorerna, främst då arbetskraften. Då nu räntabiliteten är synnerligen växlande mellan olika företag också inom samma produktion, får arbetarnas fördelning på företag icke blott med olika mycket investerat fast kapital utan även i olika räntabilitetsklasser, avsevärd betydelse för frågan om de ovan behandlade efterfrågeförändringarnas återverkan på arbetskraftens efterfrågepris. Om en relativt stor del av arbetarantalet inom ett produktionsområde, som blivit utsatt för minskad efterfrågan på sina produkter, är sysselsatt inom företag, vilka detta oaktat visa en normal räntabilitet, så kommer det marginella efterfrågepriset på arbetskraft att omedelbart påverkas betydligt mycket mindre, än om den större delen av arbetarna är sysselsatt i företag med redan från början svag räntabilitet.

Variationslatituden hos efterfrågan på arbetskraft inom det särskilda företaget.

Företag med bättre räntabilitet kunna även på ett helt annat sätt ta hänsyn till de intressen, som kunna förefinnas att även med tillfälliga uppoffringar sammanhålla företagens arbetarstam i förhoppning om bättre tider. De kunna också lättare genomföra en organisation av sin avsättning och produktion, vilken ger anledning till mindre variationer i efterfrågan på arbetskraft. Arbete på lager, som är en av de viktigaste faktorerna vid en sådan utjämning, blir möjligare för finansiellt starkare firmor, vilkas kreditförhållanden sätta dem i stånd att på ett annat sätt än svagare företag själva ordna sin produktion med hänsyn till annat än stundens krav. Överhuvud äro förändringarna i lagerhållningen ett viktigt medel att utjämna växlingarna i efterfrågan på arbetskraft och komma dennas variationslatitud att minskas i förhållande till produktefterfrågans.

Ifrågavarande kortvarigare växlingar i efterfrågan på arbetskraft inom det enskilda företaget äro f. ö. beroende icke blott på arten av de marknads- och tekniska förhållanden, under vilka företaget arbetar, utan även på företagsledarens förmåga att organisera och leda verksamheten. Detta är förmodligen även en anledning till att bättre räntabilitet och anordningar för jämnare sysselsättning av arbetskraften inom företaget ej sällan följas åt. Men givetvis spelar även intresset hos företagsledningen för ifrågavarande synpunkter en ingalunda oviktig roll. En omständighet, som ej får förbises vid frågan om svängningarna i efterfrågan på arbetskraft inom *samtliga* företag i en näringsgren, är emellertid att en dylik utjämning av efterfrågan inom vissa företag understundom endast innebär en koncentrerings av växlingarna i efterfrågan till andra, som icke äro i stånd att på samma sätt välja och organisera sin produktion. I sådana fall vinnes utjämningen i efterfrågan på arbetskraft inom de förra företagen endast genom desto större variationslatitud inom de

senare. Detta är en omständighet av betydelse för planeringen av de offentliga företagens arbeten i utjämningsyfte.

Företagsstorleken har också sin betydelse för växlingar i efterfrågan på arbetskraft inom företaget. Ett större företag har i regeln andra möjligheter att sysselsätta personal, framför allt emedan det arbetar för större marknader, inom vilka växlingarna i efterfrågan på olika punkter i större utsträckning utjämna varandra, än när företaget arbetar för en mindre kundkrets, inom vilken det är sannolikare att svängningarna i efterfrågan från olika kunder inträffa samtidigt. Detta är även en av anledningarna, varför större företag i regeln använda proportionsvis mera fast kapital (vilket, såsom ovan omnämnts, även kan medföra mindre variationer i efterfrågan på arbetskraft). Å andra sidan är emellertid att märka, att en vidgad marknad, som är en förutsättning för större företag, i och för sig kan innebära ökade variationer i efterfrågan på arbetskraft inom företagen, på den grund att den större marknaden oftast är svårare att överblicka än den mindre marknaden och dessutom ej sällan är utsatt för större totala svängningar i efterfrågan på produkterna. Vi behöva endast tänka på skillnaden härutinnan mellan hantverksföretag, arbetande på beställning för en lokal marknad, och transoceaniska exportföretag.

Inverkan av företagsledningens förmåga att rätt bedöma framtidsutsikterna för växlingarna i efterfrågan på »arbetskraft i allmänhet» har tidigare framhållits. Denna faktor är lika viktig för variationerna inom de särskilda områdena och olika företagen, då företagarnas förmåga härutinnan givetvis är ytterst växlande och även, som nyss framhållits, olika verksamhetsområden kunna innebära olika stora svårigheter i detta avseende.

*Företagar-
verksam-
heten och
växlingarna
i efterfrå-
gan på
arbetskraft.*

Om företagaren beräknar en större framtida vinst än den som i verkligheten inträffar, blir resultatet härav en större omedelbar ökning i produktionen och ett högre efterfrågepris på arbetskraften inom området i fråga, än som skulle blivit fallet, om han riktigt förutsett vad som skulle hända. När misstaget uppenbarar sig, föranleder detta en sammandragning av produktionen till ett mindre omfång än vad som blivit fallet, om han ej misstagit sig. För mycket produktionsmedel ha då sammanförts på detta område, och det marginala efterfrågepriset på arbetskraft blir vid denna tidpunkt lägre än om företagaren från början riktigt förutsett den blivande utvecklingen. Om en företagare misstager sig i optimistisk riktning, blir sålunda variationslatituden i fråga om efterfrågan på arbetskraft inom hans produktionsområde betydligt större än vad som betingas av den faktiska växlingen i marknadsförhållandena. Dessutom påverkar denna variation i produktionen inom ett område också produktionen inom andra områden på sätt tidigare visats.

Är företagaren återigen för pessimistisk, uppkommer likaledes en större variation i efterfrågepriset på arbetskraft än den som motsvaras av de verkliga förhållandena, men den går nu i motsatt riktning. Efterfrågan blir lägre vid den tidpunkt, då det felaktiga bedömandet sker, än om företagaren förutsett riktigt, och sedermera högre, när det visar sig att produktionen blivit för liten.

I alla sådana fall uppstå genom företagarnas misstag växlingar i efter-

frågan på arbetskraft mellan olika företag och produktionsområden, vilka icke stå i omedelbart samband med de faktiska växlingarna i efterfrågefaktorerna, vilka ovan behandlats. De olika företagsledningarnas misstag gå ofta i olika riktningar och ta då ut varandra, men åstadkomma lika fullt rubbningar på arbetsmarknaden av den art, som här studeras.

Monopol och växlingarna i efterfrågan på arbetskraft inom särskilda områden.

Vad så beträffar de mångahanda monopolbildningar av olika slag, vilka utgöra ett karakteristiskt drag hos det moderna näringslivet, både när detta bedrivs inom enskilda och offentliga företag, så influera dessa icke blott på företagets räntabilitet med de följder, som ovan angivits, utan även på efterfrågan av arbetskraft inom de områden, där de uppkomma. Ett försäljningsmonopol, vilken form det än må ikläda sig, medför nämligen en inskränkning i mängden försålda varor, som härigenom hållas uppe i högre pris, och därmed, i den mån monopolet kan inverka på produktionens omfattning, en motsvarande minskning av denna samt av efterfrågan på arbetskraft inom området i fråga. I den mån monopolbildningen icke inverkar på produktiviteten, utan lämnar den totala nationalinkomsten oberörd, betyder denna inskränkning av konsumtionen på ett område dels utvidgningar och dels inskränkningar på andra områden — utvidgningar inom de områden, vilkas produkter efterfrågas av de genom monopolet höjda inkomsterna, inskränkningar genom de minskade utgifter för andra ändamål, som fördyringen av de monopoliserade produkterna nödvändiggör. Storleken av monopolinskränkningens inverkan på efterfrågan på arbetskraft inom det monopoliserade området är återigen beroende på graden av elasticitet hos efterfrågan på produkterna och hos tillgången på de med arbetskraften samverkande produktionsmedlen. Själva uppkomsten av ett monopol — liksom den ofta förekommande upplösningen av monopol — bör sålunda innebära rubbningar i näringslivet både inom och utom området för monopoliseringen och därmed i efterfrågan på arbetskraft inom de särskilda områdena.

När man talar om monopolens stabiliserande inverkan på varu- och arbetsmarknaderna, är det givetvis icke en dylik situation man tänker på, utan i sådant fall utgår man från redan existerande monopol och deras inverkan på produktionen under förändringar i efterfrågan på produkterna. Härvidlag bortse vi från de möjligheter till bättre översikt och bedömning av utsikterna, som en koncentration av näringslivets ledning skulle kunna tänkas medföra och som redan behandlats tidigare. Koncentration åtföljes i verkligheten ofta av monopolistiska bildningar, men monopolet har givetvis sina verkningar för sig, som det gäller att studera och till vilka vi här inskränka oss.

Härvidlag måste man då skilja på monopolets verkningar vid ökning och vid minskning i efterfrågan på produkterna, vid stigande och fallande konjunktur för företagen i fråga. Verkningarna bli också i viss mån olika, när det gäller varor, som kunna lagras, och sådana som måste mer eller mindre omedelbart konsumeras. Viktigast av dessa senare äro de personliga tjänsterna, som ju på intet sätt kunna »lagras» och som spela en avsevärd roll för vissa delar av arbetsmarknaden.

Om vi då först tänka på nyttigheter och tjänster, som icke kunna lagras, och på arbetsmarknaden för dem *inom* det monopoliserade området, så inne-

bär den monopolistiska politiken, att vid en stegring av efterfrågan på produkterna denna icke kommer att tillgodoses i samma utsträckning som vid fri konkurrens och att produktionen och produktionsapparaten sålunda icke komma att undergå samma utvidgning. Vid en minskning av efterfrågan på produkterna kommer återigen produktionens omfång att inskränkas betydligt kraftigare än vid fri konkurrens, för att på detta sätt kunna hålla uppe produktprisen. Denna inskränkning i produktionen under nedgående konjunktur kommer att särskilt starkt drabba arbetskraften, då vid fri konkurrens varje särskilt företag skulle ha strävat att i så stor utsträckning som möjligt utnyttja de fasta produktionsmedlen, så länge de rörliga kostnaderna, till vilka arbetskostnaderna i detta fall höra, blivit täckta. En nedgång i efterfrågan drabbar, som tidigare framhållits, sådana produktionsmedel mindre kraftigt, vilka ha relativt större tillgångselasticitet; och detta är fallet med arbetskraften. Vid uppgången av efterfrågan på produkterna har visserligen efterfrågan på arbetskraft inom området icke stegrats så mycket som skulle skett vid fri konkurrens, men vid nedgången har minskningen i efterfrågan på arbetskraft säkerligen på nyss angivna grunder blivit så mycket mer inskränkt i förhållande till vad som skulle inträffat vid fri konkurrens. Det finns därför anledning antaga, att monopolet icke försvagar utan ökar variationslatituden hos efterfrågan på arbetskraft, om vi ta i betraktande både uppgångs- och nedgångsperioder sammanlagda. Hur mycket variationslatituden förändras, är f. ö. beroende på elasticitetsgraden hos efterfrågan på produkterna under de olika perioderna samt tillgångselasticiteten hos arbetskraften och hos de med denna samverkande produktionsmedlen.

Monopolens stabiliserande inverkan gäller sålunda snarare produktprisen (i den mån höjningen under nedgången i förhållande till läget vid fri konkurrens blir kraftigare än under uppgången) än efterfrågan på arbetskraft. Denna inverkan på priserna kan endast göra sig gällande genom att öka bristen på stabilitet hos efterfrågan på arbetskraft. Tar man i betraktande endast en enstaka nedgång eller en enstaka uppgång i efterfrågan på produkterna inom något område, så betyder den monopolistiska prisbildningen på dessa endast att efterfrågan på arbetskraft i båda fallen blir mindre inom området i fråga än om fri konkurrens rått.

När lagring av produkterna är möjlig, är situationen i någon mån annorlunda. I sådant fall kan nämligen produktion på lager försiggå under nedgångsperioden med mindre risk för utförsäljning under en tid, då en sådan skulle medföra ytterligare försämrade priser, och försäljning ske under uppgångstiden. Fördelen för tillverkaren att arbeta på lager bör därför i regel bli större vid monopol än vid fri konkurrens, och då sådan lagertillverkning tydligen verkar utjämnande på efterfrågan på arbetskraft, är det möjligt, att detta kan motverka de ogynnsamma verkningarna av monopolet, så att den slutliga inverkan av den monopolistiska prisbildningen på produkterna i detta fall kan bli stabiliserande på efterfrågan på arbetskraft inom det monopoliserade området. Att vid så många osäkra och i olika fall växlande faktorer draga några säkra eller ens sannolikt riktiga, generella slutsatser låter sig knappast göra, i synnerhet när man tager hänsyn också till de ovan nämnda verkningarna på

efterfrågan på arbetskraft *utanför* det monopoliserade området. Skulle man våga göra en sådan slutsats, synes den snarast vara att monopolen i regel öka växlingarna i efterfrågan på arbetskraft.

Arbetsgivarmonopol och olikheter i efterfrågan inom olika områden av arbetsmarknaden.

Ett slags monopol, som direkt kan medföra skillnader i det marginella efterfrågepriset inom olika delområden av arbetsmarknader, är inskränkningen i konkurrensen arbetsgivarna emellan vid anställning av arbetskraft genom organisation, mera lösa överenskommelser eller helt enkelt tradition och sedvana (exempelvis föreställningen om det orätta i att »draga, locka eller tubba» nästans tjänare eller om det rätta i att ej betala vad som anses vara »oskäligt höga» löner och på så sätt fördyra arbetskraften).

En tänkbar form av dylik monopolistisk nedpressning av efterfrågepriset på arbetskraft, som kan förtjäna omnämnas, är allmänt införande av arbetsbesparande metoder *utöver* vad som för den enskilde företagaren faktiskt är i och för sig mest lönande. Vid en allmänt genomförd, för långt driven »rationalisering» kan sålunda lönenivån tänkas nedpressad på ett sätt, som medför vinster för företagarna, vilka äro större än förlusten för företagaren av att han gått för långt i fråga om förändringen av arbetsmetoder. Detta skulle då i verkligheten ske, icke på grund av medvetna syften och överenskommelser mellan arbetsgivarna, utan emedan företagarna i den allmänna stämning, som uppkommer under rationaliseringssträvandena, överdriva dessa och vidtaga åtgärder, som de eljest ej var för sig skulle finna räntabla.

Konjunktur- och säsongväxlingar på delmarknaderna.

Konjunktur- och säsongväxlingarna kunna slutligen göra sig gällande med olika styrka på de olika delmarknaderna. Ovan har sålunda framhållits, att konjunkturväxlingarna utspelas på ett i mycket olikartat sätt inom produktionsvaruindustrierna än inom konsumtionsvaruindustrierna. Det kan till och med förekomma fall, då efterfrågan på arbetskraft inom olika delmarknader kan samtidigt ökas och minskas under konjunktrens inverkan; vanligare är, att ökningen eller minskningen gör sig gällande med mycket olika styrka på olika delmarknader.

Att säsongväxlingar kunna uppträda på olika tider inom olika områden och sålunda delvis ta ut varandra, har tidigare anmärkts, liksom även att detta sker i mindre utsträckning i ett land som Sverige, där säsongväxlingarna i så hög grad orsakas av de klimatiska förhållandena.

Inverkan av graden av rörlighet hos arbetskraften och böjlighet hos lönen.

I vad mån de ovan behandlade förskjutningarna i efterfrågan på arbetskraft mellan olika delmarknader åstadkomma arbetslöshet, är i sin ordning beroende på utbudets sätt att reagera inom varje särskild delmarknad inför dylika förskjutningar. Härigenom kunna nämligen differenser mellan de marginella efterfrågeprisen och utbudsprisen på arbetskraft uppkomma på de olika delmarknaderna, oberoende av efterfrågan och tillgången på arbetskraft i allmänhet. Liknande differenser kunna givetvis även uppstå genom förskjutningar i utbudet inom delmarknaderna, vilka ej ha sin motsvarighet i förändringar i efterfrågan inom dessa.

Utbudet av arbetskraft inom de särskilda delmarknaderna är återigen be-

tingat av arbetskraftens rörlighet och arbetslönens böjlighet, d. v. s. dels inverkan av skillnader i arbetsvillkor inom de olika delmarknaderna på arbetarnas omflyttning mellan dessa och dels arbetarnas villighet att ta arbete inom de olika delmarknaderna till arbetsvillkor, motsvarande den särskilda delmarknadens marginella efterfrågepris på arbetskraft.

Om lönen på alla ifrågakommande delmarknader vore fullt böjlig och sålunda alla arbetare inom varje delmarknad villiga att arbeta på villkor motsvarande det marginella efterfrågepriset på arbetskraft inom delmarknaden, uppkomme tydligen ingen arbetslöshet. Graden av rörlighet hos arbetskraften skulle under denna förutsättning få betydelse enbart för olikheten i lönenivåer de olika delmarknaderna emellan. Ju större rörlighet hos arbetskraften desto mindre bleve skillnaden i lönenivåerna; ju mindre rörlighet desto större bleve lönenivåns splittring. Men någon arbetslöshet skulle under dylika förutsättningar bristen på rörlighet och den därav uppkomna splittringen i lönenivån icke innebära.

Så snart återigen lönen icke är fullt böjlig, inträffar arbetslöshet, och i sådant fall har man att räkna med ännu en faktor för arbetskraftens fördelning på olika delmarknader och dennas inverkan på arbetslösheten, nämligen arbetslöshetsrisken själv, sådan den framträder inom varje delmarknad. Storleken av denna risk kommer nämligen i sin mån att påverka inflyttning och utflyttning till och från resp. delmarknader, då det ej endast är arbetsvillkoren inom en delmarknad utan jämväl möjligheten att erhålla arbete på dessa villkor, som bestämmer arbetarna för att kvarbliva eller söka sig över till andra områden.

Om full rörlighet förefunnes hos arbetskraften, men ej full böjlighet hos lönen, skulle alltså detta innebära, att arbetskraften skulle fördelas på de olika arbetsmarknaderna på sådant sätt, att sannolikheten till lika stor arbetsförtjänst överallt bleve densamma för arbetskraft av likartad beskaffenhet — endast med de avvikelser som betingas av människornas olika värderingar av arbetslöshetsriskerna samt deras olika inställning till fördelen av lägre lön och mindre risk eller högre lön och större risk.

Om tvångsarbete icke i någon form förekommer, blir fördelningen av arbetskraften och sålunda tillgången inom varje delmarknad väsentligen beroende på individernas strävan att uppnå största möjliga arbetsförtjänst. I en samhällshushållning grundad på fritt lönearbete är detta det sätt, varpå arbetskraften fördelas efter efterfrågans växlingar. Detta är innebörden av vad som brukar kallas arbetskraftens rörlighet. I verkligheten gör sig emellertid denna strävan aldrig fullt gällande, beroende dels på att människorna icke endast drivas av strävan efter högsta möjliga arbetsförtjänst utan även av andra motiv och dels på att denna strävan efter att skaffa sig det arbete, där den största arbetsförtjänsten kan ernås, möter hinder av olika slag. Dessa hinder äro av mångahanda slag; de kunna emellertid hänföras till tre kategorier: okunnighet eller otillräcklig kunskap om arbetsförhållandena på olika områden, flyttningkostnader (i ordets vidsträcktaste betydelse) samt hinder mot förflyttningar från olika organisationer och institutioner, såsom arbetar- och arbetsgivarorganisationer, fattigvårds- och andra myndigheter o. s. v. Des-

*Arbets-
kraftens
rörlighet.*

sa hinder mot arbetskraftens rörlighet i ovan angiven mening — vilka understundom kunna på ett ur praktiska synpunkter betydelsefullt sätt motverka varandra, exempelvis okunnighet och flyttningskostnader — äro av största vikt för frågan om arbetsmarknadens faktiska gestaltning och för arbetslöshetspolitiken. De gälla förflyttningen av arbetskraft såväl mellan olika yrken, yrkesrörligheten, som mellan olika orter och arbetsplatser, platsrörligheten. För en detaljbehandling härav hänvisas till Bil. 2.

I verkligheten förefinnes sålunda aldrig full rörlighet hos arbetskraften — det är knappast möjligt att göra sig en föreställning om hur ett dylikt tillstånd skulle te sig — men icke heller fullständig brist på rörlighet. Omflyttningen både mellan yrken och mellan orter och platser är i själva verket högst betydande, och att den i största utsträckning äger rum under inflytande av strävan att skaffa sig bättre arbetsförtjänst är sannolikt. Därtill kommer att arbetskraften i de flesta fall blir mera rörlig, ju längre tidsperiod man tar i betraktande, då hindren för rörligheten vanligen, såsom framgår vid detaljbehandlingen av dessa frågor, minska i styrka med tiden.

Dessutom är att märka, att tankeexperimentet med »fullständig rörlighet» hos arbetskraften icke behöver innebära, att ett lands arbetare som en zigenarhord skulle draga över landet från ort till ort, i varje ögonblick bytande yrken och sysselsättningar efter efterfrågans växlingar. Frågan är m. a. o. icke, huruvida arbetskraften är fullständigt rörlig i *allmänhet* eller ej, utan huruvida en förändring i arbetsförtjänsten inom ett område kan åstadkomma en förflyttning av den del av arbetskraften, som befinner sig s. a. s. på gränsen av att flytta till eller från olika orter eller yrken — d. v. s. den del som är mest rörlig — samt huruvida detta sker i så stor utsträckning att bortflyttningen eller tillflyttningen åstadkommer den höjning eller sänkning i det *marginella* efterfrågepriset på arbetskraft inom området i fråga, som är nödvändig för en utjämning. Sådana förflyttningar behöva ej alls vara av någon orimligt stor omfattning.

Ju mera elastisk efterfrågan på arbetskraft är, desto större behöva flyttningarna vara för att nå denna verkan; ju mera oelastisk efterfrågan är, desto mindre måste in- eller utflyttningen av arbetskraft vara för att medföra en dylik utjämning. Efterfrågekurvans form är ett uttryck för elasticiteten, ju mera flack kurvan är, desto mer elastisk är efterfrågan, ju mera brant kurvan är, desto mer oelastisk är efterfrågan. Vid samma nivå på kurvan behövs det tydligen i förra fallet en mycket större förändring i tillgången på arbetskraft för att få en viss förskjutning i det marginella efterfrågepriset än i senare fallet.

Slutligen bör påpekas, att arbetskraftens rörlighet givetvis är mycket olika vid förbindelsen mellan olika delmarknader samt att den sällan är densamma ifråga om tillflyttning och avflyttning ens när det gäller samma delmarknad.

Vad beträffar lörens böjlighet har tidigare framhållits, att den för närvarande väsentligen och över de mest betydande områdena av näringslivet är beroende av arbetsgivar- och arbetarorganisationernas lönepolitik sådan denna framträder i kollektivavtalen. Ur här ifrågavarande synpunkt är att märka, att denna lönepolitik icke är enhetlig, utan att avgörandena på de skilda delmarknaderna ofta ske sporadiskt, utan sammanhang med varandra. Lönerna komma att fastställas på ett i flera avseenden olikartat sätt inom olika delmarknader, beroende på organisationernas styrka, marknadens särskilda karak-

*Böjligheten
hos lören.*

tär o. s. v. Lönepolitiken kan också få en olika innebörd på samma delmarknad vid olika tillfällen och tidpunkter. Kollektivavtalens längd och allmänna struktur kunna inverka, liksom även skillnader i åskådningar och uppfattningssätt, organisationernas mer eller mindre demokratiska eller decentraliserade styrelsesätt o. s. v. När vi betrakta frågan om lörens böjlighet ur de enskilda delmarknadernas synpunkt, äro skiljaktigheterna ifråga om böjligheten hos arbetslönen sålunda en faktor av vikt att räkna med vid bedömandet av de arbetslöshetsproblem, som sammanhånga med arbetsmarknadens beskaffenhet och uppdelning i olika delmarknader.

Arbetslöshetsriskens omfattning inom en delmarknad är under i övrigt lika förhållanden beroende på priskänsligheten hos efterfrågan och utbudet på arbetskraft därstädes.

Om arbetstillfällena delas jämnt mellan samtliga arbetare inom varje delmarknad, exempelvis genom en fullständigt genomförd förkortning av arbetstiden över hela linjen, så snart arbetslöshet uppträder vid bristande böjlighet hos lönen, så blir tydligen varje särskild arbetares — även de eventuellt nyinflyttades — arbetsförtjänst densamma inom området. Om elasticiteten i efterfrågan på arbetskraft inom ifrågavarande område är $= 1$ och på grund av bristande böjlighet hos lönen denna kommer att ligga över det marginella efterfrågepriset på arbetskraft, så minskas arbetstiden i proportion till lörens höjning över det marginella efterfrågepriset, och varje arbetares arbetsförtjänst förblir densamma som om lönen sammanfallit med det marginella efterfrågepriset. Om elasticiteten i efterfrågan är < 1 , kommer varje arbetares arbetsförtjänst att ökas. Om elasticiteten är > 1 , minskas på motsvarande sätt varje arbetares arbetsförtjänst. Vid samma utbud av arbetskraft blir alltså arbetslöshetens omfattning större i det sista än i det näst sista fallet. Vid brist på böjlighet hos lönen skulle alltså, om vi endast ta hänsyn till elasticiteten i efterfrågan, arbetslösheten bli mera omfattande i samma mån arbetskraften befinner sig på områden med större elasticitet hos efterfrågan och mindre omfattande i samma mån arbetskraften i större utsträckning befinner sig på områden med mindre elasticitet hos efterfrågan. En handelspolitik, som överför en större del av produktionen till den inhemska marknaden från exportmarknaden, skulle alltså, när den är genomförd, om man endast tar hänsyn till här behandlade omständigheter och bortser från andra verkningar, innebära minskad genomsnittlig arbetslöshetsrisk vid bristande böjlighet hos arbetslönen. Bristande rörlighet hos arbetskraften, som medför en liknande fördelning av arbetskraften, får samma resultat men givetvis också, om den orsakar att en större del av arbetskraften samlas inom områden med större elasticitet i efterfrågan, motsatt resultat, nämligen större genomsnittlig arbetslöshetsrisk.

Tänka vi oss nu, att inflyttning av arbetare äger rum till en delmarknad, där arbetslöshet föreligger — vilket i synnerhet vid den här förutsatta jämna fördelningen av arbetstillfällena väl kan tänkas inträffa — så blir denna tydligen större än förut och varje arbetares arbetsförtjänst inom området sjunker under förut angiven förutsättning av lika riskfördelning. Denna minskning i arbets-

Arbetslöshetsrisken, lörens böjlighet och arbetskraftens rörlighet.

förtjänsten vid inflyttning blir givetvis större i samma mån som inflyttningen växer.

Ju större den del av utbudets elasticitet är, som beror på omflyttningen, desto mera ökas sålunda den genomsnittliga arbetslöshetsrisken inom området vid en lön, som icke är fullt böjlig men ändock i viss mån anpassar sig efter den ökade tillgången, och en elasticitet hos efterfrågan som är mindre än på andra områden med vilka det ifrågavarande står i förbindelse. Ju mindre elasticiteten i efterfrågan på arbetskraft är inom ett område, desto större blir arbetslöshetsrisken och nedgången i den genomsnittliga arbetsförtjänsten vid en viss inflyttning till området, och ju större elasticiteten i efterfrågan är, desto mindre kraftiga bli verkningarna för den genomsnittliga arbetsförtjänsten av en viss inflyttning till området. Motsatta bli verkningarna av en utflyttning: vid ringa elasticitet påverkar en viss utflyttning kraftigt arbetslösheten inom området, vid stor elasticitet hos efterfrågan bli verkningarna av utflyttningen på arbetslöshetens omfattning inom området mindre märkbara.

Om av tvenne delmarknader den ena (A) utmärkes av en elasticitet i efterfrågan på arbetskraft, som är < 1 , och den andra (B) av en elasticitet hos efterfrågan på arbetskraft, som är > 1 samt lönenivåns förhållande till det marginella efterfrågepriset på arbetskraft är detsamma inom de båda områdena, så blir den genomsnittliga arbetsförtjänsten högre inom A än inom B. Om vidare arbetskraften är fullt rörlig mellan de båda områdena, kommer, under förutsättning av lika delning av arbetslöshetsrisken inom områdena, en omflyttning till stånd, vilken fortgår ända till dess att den genomsnittliga arbetsförtjänsten blir densamma inom de båda områdena.

Om lönen är fast och efterfrågans elasticitet given inom de båda områdena, så är därmed den totala efterfrågan på arbetskraft — det totala belopp, som utbetalas i arbetslöner inom områdena — också given, vad som än inträffar i fråga om in- och utflyttning av arbetskraft. Den sammanlagda arbetslösheten inom de båda områdena kommer sålunda icke att förändras genom denna omflyttning, om lönerna icke påverkas. Om lönenivån är olika hög inom de båda områdena, men lönen alltjämt förblir oförändrad, kommer detta icke att påverka omflyttningens förlopp, vilket blir beroende på förhållandet mellan lönenivåerna och elasticitetsgraden hos efterfrågan på arbetskraft inom de båda områdena. Vid full rörlighet uppkommer även i detta fall samma genomsnittliga arbetsförtjänst inom de olika områdena, och denna har genom förändringarna i arbetslöshetsriskerna höjts inom det ena området och sänkts inom det andra. Men det totala lönebeloppet förblir alltjämt detsamma vid oförändrade löner och elasticitetsgrader hos efterfrågan. Också i detta fall kommer alltså den ändrade fördelningen av arbetskraften mellan de båda områdena icke att medföra någon förändring i den sammanlagda arbetslösheten inom de båda områdena.

Arbetskraftens grad av rörlighet blir sålunda utan omedelbar betydelse för arbetslöshetens totala omfattning under förutsättning av fullständig brist på böjlighet hos lönen. Däremot blir den, som tidigare framhållits, sedan den en gång medfört en viss fördelning av arbetskraften på områden med olika elasticitet

tet hos efterfrågan (och utbudet), härigenom av betydelse för arbetslöshetens vidare utveckling vid senare uppkommande förändringar på arbetsmarknaden. Icke heller får man bortse från senare verkningar, som uppkomma på grund av inverkan av rörligheten på produktionsresultat, nationalinkomst etc. Likaså blir graden av rörlighet uppenbarligen av stor betydelse för arbetslöshetens fördelning mellan de olika områdena, och detta kan i sin ordning påverka lönenes böjlighet och arbetskraftens rörlighet på sätt som senare kommer att visas.

Som tidigare framhållits ha vi emellertid all anledning antaga, att böjligheten hos lönen ställer sig mycket olika inom olika områden av arbetsmarknaden. Om vi nu tänka oss, att inom området A (med den mindre elasticiteten hos efterfrågan) arbetslösheten är oböjlig och höjts över det marginella efterfrågepriset, under det att den är fullt böjlig inom området B (med den större elasticiteten hos efterfrågan), kommer vid full rörlighet hos arbetskraften en överflyttning av arbetskraft att äga rum från B till A. I A kommer arbetslösheten då att ökas, ända till dess att denna ökning jämte den höjning i lönen inom B, som utflyttningen därifrån åstadkommer, medför att den genomsnittliga arbetsförtjänsten inom de båda områdena blir lika stor. Då utflyttningen från B icke påverkar lönen därstädes särskilt kraftigt, på grund av den större elasticiteten hos efterfrågan, uppkommer denna jämvikt först vid en jämförelsevis stor utflyttning från B, lika stor inflyttning till A och en stor ökning i arbetslösheten därstädes. Under dessa förutsättningar kan rörligheten hos arbetskraften mellan de båda områdena framkalla en betydande ökning i den totala arbetslösheten och varje minskning i rörligheten, d. v. s. avgränsning av de båda delmarknaderna, en sänkning av den totala arbetslösheten. Denna sänkning erhålles emellertid givetvis på grund av de genom avgränsningen sämre arbetsvillkoren inom B, och slutsatserna gälla som tidigare endast de omedelbara verkningarna. Beträffande senare verkningar av den på grund av avgränsningen åstadkomna fördelningen av arbetskraften på de båda områdena gäller vad där anförts. Det resonemang som här förts kan möjligen ha sin konkreta tillämpning på förhållandet mellan industriens (området A) och lantbrukets (området B) arbetsmarknader i Sverige efter det senaste världskriget.

Minskad rörlighet genom marknadernas avgränsning från varandra kommer alltså under dessa förutsättningar icke att betyda ökad arbetslöshet.

Förutsätta vi däremot att lönen är böjlig inom området A och oböjlig inom området B — alltså i B höjd över det marginella efterfrågepriset — så kan detta likaledes vid full rörlighet innebära en omflyttning av arbetskraft från B (där oböjligheten hos lönen, som vi sett, minskar den genomsnittliga arbetsförtjänsten) till A. I detta fall kommer den genom omflyttningen åstadkomna lika genomsnittliga arbetsförtjänsten inom de båda områdena att innebära minskad arbetslöshet inom B på grund av utflyttningen därifrån, sänkt lön inom A på grund av inflyttningen och minskad total arbetslöshet.

Även andra eventualiteter kunna tänkas, beroende på graden av böjlighet hos lönen och elasticiteten hos efterfrågan på arbetskraft inom de olika områdena, men det sagda må vara nog för att visa, hurusom en ökad rörlighet hos arbetskraften icke alltid behöver betyda minskad total arbetslöshet utan i vissa

praktiskt viktiga fall till och med kan betyda, att arbetslöshetens totala omfång ökas. Avgränsningen av delmarknaderna kommer i sistnämnda fall att kännetecknas av ett tillstånd, där lönenivån är splittrad, arbetslöshetsrisken ojämn inom de olika områdena på arbetsmarknaden men den totala arbetslösheten mindre än vad som blivit fallet, om avgränsningen ej ägt rum.

I stort sett kan man säga, att omflyttning från områden med mera oböjlig till områden med mera böjlig arbetslön är ägnad att medföra minskad arbetslöshet, men att omflyttning från områden med mera böjlig till områden med mindre böjlig lön är ägnad att medföra ökad arbetslöshet. Om, som fallet ofta torde vara i verkligheten, området med den mera böjliga lönen samtidigt utmärkes av större elasticitet i efterfrågan på arbetskraft och området med den mindre böjliga lönen utmärkes av ringa elasticitet i efterfrågan på arbetskraft, bli verkningarna av en dylik omflyttning desto kraftigare; och sålunda komma hindren mot denna omflyttning att i samma mån bli av ökad betydelse för arbetslöshetens omfattning.

Råder oböjlighet hos lönen inom samtliga ifrågavarande områden, betyder omflyttningen intet för den totala arbetslöshetens omfång; den har endast inflytande på arbetslöshetens fördelning mellan de olika områdena.

Vad inflytandet av lörens böjlighet beträffar är det av det föregående tydligt, att varje ökning av böjligheten minskar och varje minskning av böjligheten ökar arbetslösheten. Hur kraftig verkan av böjlighetsförändringarna blir, beror på elasticitetsgraden hos efterfrågan på arbetskraft inom ifrågavarande områden samt på rörligheten dem emellan. I den mån dessa faktorer medföra överflyttning av arbetskraft till områden med en ökad böjlighet hos lönen, bli givetvis verkningarna av den ändrade böjligheten hos lönen av större betydelse för den totala arbetslösheten.

De förutsättningar, under vilka diskussionen hittills förts, ha inneburit en jämn fördelning av arbetslöshetsrisken på samtliga arbetare som befinna sig inom en delmarknad. Härigenom har den genomsnittliga arbetsförtjänsten blivit avgörande för arbetarnas fördelning på arbetsmarknaderna i mån av arbetskraftens rörlighet. I verkligheten förekommer endast sällan en dylik jämn fördelning av arbetslöshetsrisken, utan denna är mer eller mindre ojämnt fördelad på olika arbetarkategorier, framför allt på förutvarande och tillflyttande arbetare. För att komma närmare verkligheten är det sålunda nödvändigt att taga hänsyn till denna ojämma fördelning av arbetslöshetsrisken på olika arbetargrupper och dess inverkan på omflyttningen.

Denna fördelning av arbetslöshetsrisken blir väsentligen beroende på sättet att antaga och avskeda arbetare. Anställningssättet kan tänkas anordnat antingen så, att alla, både de som förut befinna sig inom området och nykomlingarna, ha samma möjligheter att få arbete, eller så, att alla som tidigare befinna sig på området i fråga ha samma möjligheter att få anställning men de utifrån kommande icke ha några sådana möjligheter, eller slutligen så att såväl vissa arbetare bland de avskedade inom området som nykomlingar icke ha någon möjlighet till arbete. Den första eventualiteten inträffar, om anställandet av arbetare sker fullkomligt slumpvis och endast med kort anställningstid. Den

andra inträffar, om de förutvarande på orten eller inom yrket ha företrädesrätt till arbete men sinsemellan ha lika stora möjligheter. Den tredje slutligen förutsätter att de förutvarande arbetarna på platsen eller inom yrket få anställning i någon viss, bestämd ordning.

Enligt den första metoden överlämnas det alltså åt slumpen, vem som erhåller en ledig plats. Arbetarna antagas ungefär i den ordning, som de anmäla sig, och bli avskedade på samma sätt. Det väsentliga är, att det ej sker något urval efter vissa principer.

Den andra metoden återigen består däri, att man skiljer på olika grupper av arbetare, av vilka den ena gruppen har företräde framför den andra, men inom varje särskild grupp behandlas alla arbetare lika ifråga om anställning — således anställer dem efter slumpmetoden. Så är t. ex. fallet när man giver företräde åt på orten mantalsskrivna, fackföreningsmedlemmar eller familjefäder framför utsocknes, oorganiserade eller ogifta.

Den tredje metoden slutligen innebär, att man anställer arbets sökande i någon bestämd ordning, t. ex. efter register eller nummerlista eller efter anställningstid, så att den sist anställda avskedades först, och vid ny anställning, den som tidigare varit längst anställd har företräde framför övriga o. s. v. Arbets tillfällena bli på detta sätt koncentrerade på ett visst, bestämt antal arbetare, under det att övriga bli ställda utanför. Efter vilken princip arbetarna ordnas spelar ur denna synpunkt ingen roll.

De båda sistnämnda metoderna kunna också kombineras, så att inom den grupp, som får företrädesrätt till arbete, arbetstillfällena uppdelas, icke slumpvis utan efter någon bestämd ordning, såsom vid den tredje metoden. Så är fallet vid våra hamnar, där man har ett visst bestämt antal hamnarbetare, utgörande den »ordinarie hamnarbetarkåren», inom vilken arbetstillfällena gå i tur och ordning och med företrädesrätt till i hamnen förekommande arbeten, samt en grupp »tillfälliga hamnarbetare», som endast rycka in, när den ordinarie redan är fullt sysselsatt.

Under den första typen av anställningsmetoder ha alla arbetare, som söka sig till ett område, i den mån deras arbetskraft är av samma kvalitet, samma utsikter att erhålla arbete. Det finns ingen anledning att på förhand antaga, att chansen eller risken är större för den ene eller den andre. Inom ett område, där utkomstmöjligheterna i genomsnitt äro relativt större än inom andra områden, komma då arbetarna att hålla sig kvar, i den mån de ha utsikter att få något med av arbetstillfällena där, och dessutom sker en tillströmning från områden, där utkomstmöjligheterna äro sämre. Den genomsnittliga arbetsförtjänsten inom de olika områdena påverkar arbetarnas omflyttning på sätt tidigare framhållits.

Den andra typen av anställningsmetoder återigen innebär, att arbetstillfällena komma att koncentreras på de grupper av arbetare, som ha dylik företrädesrätt, under det att möjligheten för utomstående att få arbete sjunker till eller inemot 0. Följden härav blir att tillflyttningen från områden med sämre utkomstmöjligheter försvåras, så länge överhuvud någon arbetslöshet förekommer, och att arbetare, som icke tillhöra grupper med företrädesrätt, under sam-

ma förutsättningar komma att söka sig till områden med sämre utkomstmöjligheter.

Vad beträffar den tredje typen av anställningsmetoder, föreligger ingen möjlighet att vinna anställning för dem som stå utanför ordningen, under förutsättning av minskad sysselsättning inom området. På dem koncentreras arbetslöshetsrisken, under det att de som äro kvar i ordningen få alla arbetstillfällena. Resultatet blir detsamma som i det nyssnämnda fallet — ehuru i ännu större utsträckning — nämligen ingen tillflyttning till områdena ifråga, även om dessa erbjuda genomsnittligt bättre utkomstmöjligheter, samt dessutom utflyttning till områden med sämre utkomstmöjligheter men med anställningsmetoder, vilka kunna hänföras till den första typen, eller med mera böjlig arbetslön.

I verkligheten äro de ovan angivna slagen av anställningsmetoder mera sällan renodlade, utan oftare förefinnas mellanformer av synnerligen varierande beskaffenhet.

Tydligt är emellertid, att ju mera de närma sig det första slaget anställningsmetoder, i desto större utsträckning tillflytta och kvarstanna arbetslösa inom områden med genomsnittligt bättre utkomstmöjligheter, och i dessa fall gälla tillnärmelsevis de resultat ifråga om inverkan på arbetslösheten, vilka vunnits under ovan använda förutsättningar. Ju mera anställningsmetoderna närma sig de båda senare slagen, evakueras områdena, där dessa metoder genomförts, på arbetslösa, som komma att söka arbete på övriga områden, och hindras tillflyttningen från dessa områden. Där komma då utkomstmöjligheterna att bli sämre än vad som eljest blivit fallet; antingen måste utbudspriset sjunka, lägre i samma mån elasticiteten hos efterfrågan på arbetskraft är mindre inom området ifråga, eller också ökas arbetslösheten därstädes i motsvarande omfattning. Dessa anställningsmetoder åstadkomma alltså större olikhet hos utkomstmöjligheterna på skilda områden; de medföra ett läge, baserat på en mera permanent ojämn fördelning av dessa, men minska arbetslösheten inom de områden, där de genomförts. De göra det sålunda möjligt att upprätthålla olikheter i lönenivån inom olika områden, men kunna bidra att minska arbetslösheten under förutsättning av böjlighet hos arbetslönen inom områdena med sämre utkomstmöjligheter.

Om arbetstillfällena enligt den tredje typen av anställningsmetoder förbehållas dem som redan inneha anställning, kommer den nya, uppväxande arbetskraften att vid antingen sänkt efterfrågan på arbetskraft i allmänhet eller när tillväxten i tillgång på arbetskraft överskrider tillväxten i efterfrågan att tillhöra de utomstående på vilka arbetslösheten koncentreras; ungdomsarbetslöshet blir då ett karakteristiskt drag hos situationen.

I vad mån den totala arbetslösheten omedelbart ökas eller minskas genom de olika anställningsmetoderna är beroende på verkningarna av arbetskraftens rörlighet på den totala arbetslösheten, vilka såsom tidigare visats i detta avseende kunna gå i olika riktningar. I den mån anställningsmetoderna äro av det förstnämnda slaget, medföra de som sagt en fördelning av arbetslöshetsrisken, vilken helt överensstämmer med de tidigare gjorda förutsättningarna. I

den mån de äro av de båda sistnämnda slagen, innebär detta endast, att de utgöra ytterligare hinder för arbetskraftens rörlighet. Sådana äro, såsom förut påvisats, ägnade att öka den totala arbetslösheten, om de medföra, att en större del av arbetskraften härigenom kommer att befinna sig på områden med mindre böjlighet hos arbetslönen och mindre elasticitet hos efterfrågan på arbetskraft, och tvärtom äro de ägnade att minska den totala arbetslösheten, om de medföra att en större del av arbetskraften kommer att befinna sig på områden med större böjlighet hos arbetslönen och större elasticitet hos efterfrågan. Det senare förefaller i stort sett sannolikast, då arbetarorganisationerna vanligen äro starkare inom områden med mindre elasticitet hos efterfrågan på arbetskraft och sålunda där kunna genomföra dels mera oböjliga löner och dels sådana anställningsmetoder, som minska antalet arbetslösa inom dessa. Råda inom samtliga ifrågavarande områden fullt oböjliga löner, spela anställningsmetoderna lika litet som andra rörlighetsfaktorer någon omedelbar roll för den totala arbetslösheten.

Om exempelvis i Stockholm inom byggnadsverksamheten råder högre efterfrågepris på hela den där förefintliga mängden byggnadsarbetare än i landsorten, men utbudspriset ändock överstiger det marginella efterfrågepriset och arbetslöshet sålunda uppkommer, kunna byggnadsarbetare från landsorten finna det fördelaktigt att oaktat arbetslöshetsrisken flytta in till Stockholm på grund av förhoppningarna att komma i åtnjutande av de högre lönerna. Om nu genom anställningsformen eller på annat sätt inflyttning hindras — genom företrädesrätt för i staden mantalsskrivna, vägran från arbetslagens sida att ta in utsocknes, förrän alla gamla arbetare redan fått arbete o. s. v. — så betyder detta en stabilt högre nivå för arbetsförtjänsten i Stockholm och lägre för landsorten, men möjligen också lägre total arbetslöshet, under förutsättning att byggnadsarbetarna i landsorten där åtnöjas med lägre löner. I annat fall blir även under sådana förhållanden den slutliga inverkan på den totala arbetslösheten mera tvivelaktig och beroende på en mängd olika omständigheter, som ställa sig olika i olika fall.

I det föregående ha vi emellertid enbart utgått från det slag av oböjlighet hos lönen, som innebär att det marginella utbudspriset ligger högre än det marginella efterfrågepriset. Det finnes även ett annat slags eftersläpning av lönen, nämligen när utbudspriset icke genast följer ett uppåtgående efterfrågepris. Inom områdena för en nedpressning av efterfrågepriset ha vi vid bristande böjlighet hos lönen anledning att vänta arbetslöshet. Om nu, såsom av det föregående framgår, i många fall de faktorer, som orsaka dylika nedpressningar av efterfrågepriset på arbetskraft inom ett område, *samtidigt* medföra en höjning av efterfrågepriset inom ett annat område, så kan en omedelbar överflyttning av arbetskraft från det förra till det senare området medföra, att utflyttningen minskar arbetslösheten inom det förra, under det att den ökade tillgången på arbetskraft inom området för det höjda efterfrågepriset visserligen åter i viss utsträckning sänker det marginella efterfrågepriset på arbetskraft därstädes men ändock icke åstadkommer arbetslöshet. Detta beror då på att utbudspriset för arbetskraften inom detta område ännu icke hunnit höjas

upp till det nya efterfrågepriset. Under sådana förhållanden kommer arbetskraftens rörlighet, som medger en dylik omflyttning, att hindra uppkomsten av arbetslöshet, och varje minskning i rörligheten hos arbetskraften kommer att inverka på arbetslöshetens omfattning i motsatt riktning.

Förutsättningen för att detta skall bli fallet framgår av det föregående, nämligen att det skall finnas något område, med vilket det nedpressade området kan sättas i förbindelse och där efterfrågepriset på arbetskraft samtidigt stegrats, samt att överflyttningen kan ske, innan utbudspriset på arbetskraft inom detta område hunnit stiga till det nya läget för efterfrågepriset. Om återigen en sänkning av efterfrågepriset inom ett område icke motsvaras av en sådan stegring på något annat håll eller om efterfrågepriset på arbetskraften går ned över lag, ehuru olika kraftigt inom olika områden, såsom fallet i stort sett ofta är under nedgående konjunkturen, så inträffa de förutsättningar under vilka ifrågavarande problem tidigare behandlats. Samma blir förhållandet, om olikheten i efterfrågepriset på arbetskraft varit bestående tillräckligt länge för att utbudspriset skall ha hunnit att inrätta sig efter de högre efterfrågepriserna. Om då alltjämt arbetslöshet förefinns inom de nedpressade områdena och rörligheten hos arbetskraften ökas, blir följderna densamma som i föregående fall. Ökad rörlighet kan då minska den totala arbetslösheten endast i vissa begränsade fall, vilka tidigare angivits, och kunna i andra återigen öka den totala arbetslösheten. Vid en allmän depression eller under en långvarig arbetslöshet förlorar sålunda arbetskraftens rörlighet mycket av sin betydelse för arbetslöshetsproblemet; vid mera kortvariga förändringar, vilka i större eller mindre utsträckning taga ut varandra, bli rörlighetsfrågorna den dominerande faktorn. En hastig ökning i omflyttningen kan då bli avgörande för arbetslöshetssituationen. I en framåtskridande samhällshushållning komma förändringarna under förutsättning av rörlighet hos arbetskraften att få mycket mindre allvarlig karaktär än i en tillbakagående. Deras verkningar för arbetslösheten ta under sådana förhållanden i stor utsträckning ut varandra. Det är under denna, i verkligheten ofta förekommande förutsättning, som hinder mot arbetskraftens rörlighet bli en viktig faktor för arbetslöshetens omfattning.

*Inverkan av
arbetskraftens
rörlighet och lö-
nens böjlig-
het vid för-
ändringar i
efterfrågan
och den to-
tala tillgå-
ngen på ar-
betskraft.*

I det föregående har skildrats, huru vid full löneböjlighet och begränsad rörlighet lönedifferenser — utan arbetslöshet — måste uppkomma, vilka tendera att utjämnas i den mån rörligheten ökas. Möter denna utjämnning motstånd genom att löneböjligheten minskas, kommer överflyttningen till områden med högre lön att medföra en viss arbetslöshet, vilkens omfattning bestämmas av å ena sidan böjligheten och tillflyttningen, å den andra elasticiteten i efterfrågan. Den stigande arbetslösheten kommer i sin tur att verka hämmande på arbetskraftens överflyttning till områdena med högre lön. Till slut uppstår en sorts jämvikt mellan olika områden, vars förutsättningar äro förhållandet mellan löneböjligheten och elasticiteten i efterfrågan inom skilda delmarknader och som karakteriseras av olika höga löner och olika omfattande arbetslöshet balanserade varandra, så att någon löneutjämnande eller arbetslöshetsskapande överflyttning av arbetskraften ej längre kommer till stånd. Kort uttryckt kan

arbetslösheten i dessa fall sägas utgöra en faktor, som skapar den avgränsning mellan de olika delmarknaderna, vilken är förutsättningen för lönedispersionen. Vid en djupare analys måste givetvis förhållandet mellan löneböjlighet och efterfrågeelasticitet träda i förgrunden, då dessa faktorer avgöra arbetslöshetsriskens omfattning. Därjämte måste som den föregående framställningen givit vid handen en avgörande vikt ur avgränsningssynpunkt fästas vid arbetslöshetsriskens eventuella koncentration på den nytillströmmande eller avskedade arbetskraften.

De nu sammanfattade resultaten förutsätta, att efterfrågan inom de olika områdena under den förutsatta omflyttningen icke undergått någon förändring och att även den totala arbetskraftstillgången förblivit oförändrad. Dessa förutsättningar avvika givetvis från verkligheten, som i regel visar en kontinuerligt fortskridande tillväxt av såväl befolkningen som produktionen och därmed även efterfrågan på arbetskraft. En modifiering av resultaten till överensstämmelse med dessa förutsättningar erbjuder föga av teoretiskt intresse men äger å andra sidan en viss betydelse för tolkningen av det statistiska materialet. Som en fullständig bevisning måste bli av alltför speciell art, skola här endast några huvudsynpunkter anföras.

Generellt sett gäller, att det »jämviktsläge», till vilket man kommer fram under förutsättning av oförändrad efterfrågan och total tillgång på arbetskraft, vid upphävandet av dessa förutsättningar kan få en motsvarighet i vad som kunde kallas ett rörligt jämviktsläge. Vid detta föreligger den ovan skildrade balansen mellan löner, arbetslöshet och rörlighet, men i motsats till vad som i föregående exempel var fallet, tillväxer såväl efterfrågan som utbudet på arbetskraft kontinuerligt. Man får sålunda under förutsättning av en viss löneböjlighet och efterfrågeelasticitet inom olika delmarknader ett visst förhållande mellan tillväxthastigheterna hos tillgången och efterfrågan på arbetskraft inom dessa områden, som leder till bibehållandet av samma relativa lön och arbetslöshet och därför även av samma »avgränsning», respektive rörlighet som förut. Det är av vikt att observera, att det är förhållandet mellan tillväxthastigheten hos utbud och efterfrågan inom varje delmarknad för sig, som blir av betydelse, icke förhållandet mellan t. ex. utbudets tillväxthastigheter inom olika områden. Detta medför, att jämvikts- och rörlighetssituationen kan vara alldeles densamma, om arbetarantalet tillväxer hastigare, som om det tillväxer mindre hastigt inom områden med en lägre lön än inom områden med en högre lön. Vad arbetarantalets relativa tillväxthastighet vid en bestående olikhet i lönenivåerna kan betyda som symptom på förändringar i arbetskraftens rörlighet, kan bedömas först sedan hänsyn tagits även till efterfrågans tillväxthastighet.

Mera komplicerad blir situationen, om den relativa tillväxten av utbud och efterfrågan inom respektive områden är sådan, att avstånden mellan arbetslösheterna inom skilda områden ökas. Man kan utgå från det just anförda exemplet, där förhållandet mellan tillväxten hos utbud och efterfrågan inom olika områden medför, att löner och arbetslöshet och således även rörlighetssituationen förbli oförändrade. Antages nu att efterfrågan på arbetskraft ökas eller

utbudet minskas över hela linjen, kommer en allmän lönestegring att inträda. Därmed förändras givetvis förutsättningarna för den tidigare bestående jämvikten. En närmare undersökning av verkningarna härav i alla dess olika förgreningar saknar i detta sammanhang intresse. Vid behandlingen av nu närmast diskuterade problem kan man stanna vid det fallet, att lönestegringen är relativt kraftigast inom områdena med högre lön. Ökas på detta sätt lönedispersionen, har man anledning att vänta, att den vid föreliggande löneböjlighet och utbudselasticitet bestående arbetslösheten icke längre skulle verka på samma sätt hämmande som tidigare och att därför en viss överströmning av arbetskraft skulle komma till stånd, som tenderar att utjämna den ökade lönedifferensen tills det gamla »jämviktsläget» återställts. Under förutsättning att löneböjligheten inom områdena med högre lön icke förändras, skulle man alltså vänta, att lönesplittringstendensen framkallar en överströmning av arbetskraft, som medför, att tillväxten i arbetarantalet inom området med lägre lön blir mindre än som eljest skulle ha varit fallet, men att också den tidigare relationen mellan arbetslönerna inom olika områden återställs. Om detta likväl *icke* inträffar, finnes anledning att antaga, att löneböjligheten inom området med de kraftigast stigande lönerna minskats och arbetslösheten ökats, så att inkomstchanserna på detta sätt utjämnats. En fortskridande lönedispersion kan sålunda i regel tagas som tecken på en skarpt avgränsning mellan de olika delmarknaderna i här skildrad bemärkelse. Isynnerhet gäller detta, om ingen uppbromsning kan skönjas i arbetarantalets tillväxt inom delmarknaderna med de lägre och långsammare stigande lönerna. Däremot få, som redan framhållits, inga slutsatser dragas ensamt av det förhållandet, att arbetarantalet visar den snabbaste ökningen inom områdena med lägre lön.

Det är givet, att premisserna för ovanstående resonemang äro flera och mera komplicerade än de här angivna. Det sagda torde emellertid räcka som grund för behandlingen av dessa frågor och av det material i betänkandet, som kan belysa dem.

Om arbetet inom ett visst område är av den natur, att det måste vara underkastat ständiga, kortvariga och mycket häftiga växlingar, så kan följden härav bliva, att arbetskraftsbehovet tidvis sjunker till 0 inom området ifråga och att arbetarna under dessa korta tider icke kunna förflyttas till något annat område samt ej heller till lägre lön kunna erhålla arbete av ifrågavarande slag. För att få en arbetarstyrka, som motsvarar det största behovet, »spetsbelastningen», måste alltså den *genomsnittliga* arbetsförtjänsten inom området ifråga vara tillräckligt stor, för att detta arbetarantal skall stanna på området, d. v. s. timförtjänsten måste vara tillräckligt hög för att med »arbetslöshetsrisken» inräknad ge samma *genomsnittliga* utsikt till arbetsförtjänst som på andra områden, där arbetskraft av detta slag eljest skulle kunna få sysselsättning. Lönen kommer sålunda att bli så hög, att det antal arbetare, som behövs, när arbetsbehovet är störst, alltid kommer att finnas till hands inom området ifråga. Arbetskostnaderna och arbetslösheten bli under sådana förhållanden högre än — men arbetsförtjänsten ungefär densamma som — om arbetarna kunde finna sysselsättning på annat håll, när det ej finns ar-

*Arbetsre-
servens stor-
lek vid stän-
diga, kort-
variga väx-
lingar i be-
hovet av
arbetskraft.*

bete för dem på arbetsplatsen i fråga. Om nu arbetsbehovet icke växlar fullt samtidigt för alla företag eller på alla punkter inom ett dylikt område, finns det tydligen möjlighet för dem som under en viss tid ej sysselsättas på en punkt att få sysselsättning på en annan under tiden, och arbetskostnader och arbetslöshet bli mindre men arbetsförtjänsten ändock densamma. Men om arbetskraften antages på varje punkt alldeles oberoende av de andra, blir följden, att man på varje punkt måste ha en reserv av arbetare motsvarande det högsta arbetskraftsbehovet vid något tillfälle vid denna punkt och ordna betalningen därefter. Sker däremot intagningen av arbetskraft gemensamt, blir uppenbarligen behovet av den gemensamma reserv, som då uppkommer, i hög grad reducerat. I de fall då växlingarna i arbetet äro av sådan natur, som nu angivits, kan löneanpassningen sålunda icke spela någon roll för omfattningen av detta slags arbetslöshet; denna blir uteslutande beroende på variationslatituden hos växlingarna i efterfrågan på arbetskraft samt arbetsmarknadens organisation eller m. a. o. arbetskraftens rörlighet.

Ett slående exempel härpå erbjuder arbetet i hamnarna. Alldeles frånsett de allmänna växlingarna i efterfrågan på arbetskraft i hela hamnen förekomma där ständiga växlingar i arbetskraftsbehovet beroende på de olika fartygens ankomst och deras lossning och lastning. Om nu hamnarbetet ombesörjes av flera olika stuverifirmor, var och en med sin arbetarstyrka och med av varandra oberoende variationer i behovet av hamnarbetare, måste varje firma ha sin reservstyrka under den tid, då något arbete ej förekommer hos firman ifråga, men väl hos de andra. Under sådana förhållanden måste uppenbarligen en mycket större arbetarstyrka hållas i reserv i hela hamnen än under den ordning, som numera är rådande i de flesta större svenska hamnar, då samtliga arbetsgivare med sina på olika tider växlande behov av arbetskraft söka denna hos en registerbyrå, där hela arbetarstyrkan registreras och varje arbetare utkallas i arbete i tur och ordning. På detta sätt har den decentraliserade efterfrågan med alla sina olika spetsar och det decentraliserade utbudet sammanförts och mötts på en central punkt, varigenom de olika variationerna i viss mån kunna taga ut varandra. På så sätt har genom arbetsmarknadens centralisation antalet sysslösa, som bilda en gemensam reserv för att möta fluktuationerna i efterfrågan, kunnat i avsevärd grad reduceras.

På samma sätt kan i de många andra fall, då arbetet på grund av sin natur är av mer eller mindre tillfällig art och växlingarna i efterfrågan hastiga och oregelbundna, en dylik centralisering av marknaden — åstadkommen genom centraliserad arbetsförmedling eller på annat sätt — påverka arbetslöshetens omfång. Sådana arbetarreserver av större eller mindre omfattning finnas inom de flesta näringar; i vilken utsträckning tendensen gör sig gällande beror framför allt på efterfrågans natur. Ju mer decentraliserad arbetsmarknaden är, och ju hastigare och oregelbundnare växlingarna i arbetskraftsbehovet äro, desto större bli dessa reserver av arbetslösa. En genomförd centralisering av arbetsmarknadens organisation genom arbetsförmedling minskar återigen reserven och därmed detta slag av arbetslöshet.

I somliga näringsgrenar är arbetet av den natur, att arbetarna endast kunna

finna sysselsättning på varje arbetsplats under helt korta perioder. De bli »tillfällighetsarbetare» i ordets egentliga mening och tvungna att för sitt uppehälle plocka samman de olika arbetstillfällena, som kunna erbjuda sig på olika tider och orter. En god del av deras tid kommer på detta sätt att gå åt på vägen från ett arbetstillfälle till ett annat. Under denna tid äro de arbetslösa, också på grund av karaktären av deras arbete. Även detta slag av arbetslöshet kan i viss mån påverkas genom arbetsmarknadens organisation och centralisering. Här bli emellertid de arbetsvillkor, som dessa tillfällighetsarbetare fordra, av en helt annan betydelse för vänte- eller flyttningstidens längd, än vad fallet är när det gäller arbete av samma typ som hamnarbetet. I samma mån som växlingarna i arbetsbehovet äro av den art att de tillåta större böjlighet hos lönen, i samma mån får rörligheten mindre betydelse för väntetidens längd samt därmed för arbetslösheten och *vice versa*.

Av det föregående framgår även vikten av den individuella anpassningen av arbetskraften efter de olika arbetstillfällena för arbetslöshetens omfattning.

Arbetslön och arbetslöshet.

I det föregående har skilts på tillgången och utbudet på arbetskraft, så att med tillgången menats hela antalet arbetare och deras arbetskraft (den representeras sålunda av hela den produktiva delen av befolkningen), under det att utbudet utgör den mängd arbetskraft, som på ett visst område utbjudes och kan erhållas till en viss arbetslön, ett visst pris. Utbudspriset, d. v. s. den lön som medför utbud av en viss mängd arbetskraft, beror på de olika faktorer, vilka förmå ett visst antal arbetare att arbeta med viss intensitet den vedertagna arbetstiden.

Vid behandlingen av de faktorer som betinga utbud av arbetskraft kommer man in på hela arbetslivets sociologi, på förklaringen av de mångskiftande faktorer, vilka betinga individens och gruppens inställning till arbetet. I betydligt större utsträckning än när det gäller efterfrågan på arbetskraft blir arbetslöshetsproblemet här direkt beroende av undersökningar utanför den ekonomiska vetenskapens ram. De sträcka sig från lösdriveriets och arbetsskygghetens problem över till demokratiens och masspsykologiens inom organiserade och organiserade arbetargrupper, de omfatta biologiska, psykologiska, geografiska och tekniska likaväl som historiska och rättsliga förutsättningar för arbetslivet. De faktorer som betinga utbudet av arbetskraft sammanhånga även på det intimaste med själva arbetslöshetspolitikens inriktning. De »asociala» individernas ovilja mot ordnat arbete eller en på grund av understödsverksamhetens anordning eller andra orsaker uppkommen brist på individuell anpassningsförmåga efter arbetsmarknadens möjligheter framstår ur den praktiska socialpolitikens synpunkt som en fråga av annan innebörd än motviljan mot att utan motstånd gå med på en lägre levnadsstandard än den för samhällsgruppen i fråga traditionella och mot att flytta till andra sysselsättningar och orter eller än de omständigheter, som betinga fackföreningsrörelsens lönepolitik etc. Men som tidigare framhållits finnas här allehanda övergångsfenomen, vilka göra det nödvändigt att söka en översikt över hela fältet, så mycket mer som det även ur arbetslöshetspolitisk synpunkt är omöjligt att bortse från dessa övergångsfenomen, exempelvis mellan arbetsskygghet och bristande energi eller vilja att vid arbetslöshet så fort som möjligt söka skaffa sig nytt arbete på villkor som anses rimliga. Frågan om orsakerna till växlingarna i utbudet av arbetskraft inför olika arbets- och levnadsvillkor innebär m. a. o. frågan om de olika »slag av arbetslöshet», förvållad och oförvållad,

*Utbudet av
arbetskraft.*

*Tillgång och
utbud på
arbetskraft.*

*Orsakerna
till olika ut-
budspris av
arbetskraft
väsentligen
av icke-eko-
nomisk
natur.*

den mer och den mindre arbetsdugliges arbetslöshet o. s. v., vilka vid behandlingen av definitionen på arbetslöshet befunnos samtliga böra medtagas vid en principiell, ur ekonomisk synpunkt gjord översikt av arbetslöshetens orsaker. Att icke skilja på dessa olika slag av arbetslöshet och icke i detalj behandla dem är en medveten begränsning av problemet, gjord för att få den nödiga översikten av det gemensamma i *alla* arbetslöshetsfrågor.

På grund av alla dessa omständigheter måste orsakerna till växlingar i utbudet av arbetskraft i detta sammanhang få en mycket summarisk behandling. Endast några mycket enkla, allmänt gjorda iakttagelser kunna anföras. Detta betyder icke att vikten av dessa faktorer för arbetslöshetsproblemet underskattas. De äro säkert av största betydelse både ur arbetslöshetspolitiska synpunkter och ur synpunkten av orsakerna till arbetslöshetens omfattning efter det senaste världskriget, en tidsperiod då av allt att döma just de faktorer, varpå utbudet av arbetskraft vid olika arbetsvillkor beror, undergått betydelsefulla förändringar.

En av dessa iakttagelser har redan tidigare anförts, nämligen att erfarenheten synes visa en allmän, ehuru mer eller mindre kraftig »eftersläpning» hos arbetslönen; utbudspriset visar sig i allmänhet vara ett särskilt trögt pris i förhållande till växlingarna i efterfrågan, både uppåt och nedåt, och detta är en av de viktigaste anledningarna till differenser mellan marginella efterfrågepris och utbudspris på arbetskraften och alltså till arbetslöshet. Utbudspriset är grundat på efterfrågepriset i så måtto, att utbudspris, som erfarenhetsmässigt visa sig högre eller lägre än det marginella efterfrågepriset, i regel så småningom sänkas eller höjas efter dettas växlingar. Utbudspriset vid en viss bestämd tidpunkt är emellertid beroende på tidigare erfarenheter om efterfrågeprisets gestaltning och blir därför redan på grund härav på ett särskilt sätt traditionsbundet och trögt. Den »rimliga» eller »rättvisa» lönen blir den som man vant sig vid från föregående marknadslägen, och det blir till denna lön, som stora flertalet arbetare inom ett yrke, en industri eller en ort äro villiga att arbeta, i viss mån oberoende av de organisationsmässiga regleringar av lönen, varom nedan talas.

En särskild anledning till trögheten i utbudspriset på arbetskraft är den omständigheten, att detta pris i så stor utsträckning blir avgörande för olika samhällsgruppers inkomster och därmed för deras levnadsstandard. Oviljan mot att underkasta sig en sänkt levnadsstandard är mycket olika framträdande hos olika samhällsgrupper och individer, men att tillvaron av denna ovilja är ett gemensamt drag hos alla hör till de erfarenhetsrön, som äro allmänt och lätt iakttagbara. Den tar sig uttryck däri, att arbetslöshet föredrages framför en lön, som sätter märket på gruppen eller individen av en sänkt levnadsstandard.

Om inom en samhällsgrupp, den må befinna sig var som helst på den samhällseliga skalan, det marginella efterfrågepriset på dess arbetskraft går ned, blir därför i regeln följden att man inom området i fråga motsätter sig en sänkning av lönenivån och föredrar att hellre se möjligheterna till anställning minskas. Härav uppkommer då uppfattningen, att yrket ifråga är »överbefolkat»,

Utbudspriset »eftersläpning» på grund av vana och tradition.

Levnadsstandardens brist på elasticitet och utbudspriset »eftersläpning».

varefter nästa steg blir att man söker — såvitt möjligt — begränsa tillträdet till detta överbefolkade område, ej sällan under ofta säkert uppriktigt menade varningar för nykomlingarnas svårigheter inom det betryckta yrket.

I allmänhet har utbudspriset lättare att rätta sig efter ett höjt än efter ett sänkt efterfrågepris, lika väl som det är betydligt enklare för människorna att höja sin levnadsstandard efter större inkomstmöjligheter än att sänka den efter den lägre inkomsten. Det är ju också den senare »eftersläpningen» som är av betydelse för arbetslöshetsproblemet och som vi ha anledning att i detta sammanhang sysselsätta oss med.

Sambandet mellan arbetskraftens utbud och växlingarna i efterfrågepriset blir på ovan angivna grunder i hög grad tidsbetonat, så att utbudspriset såsom tidigare framhållits är betydligt trögare inför mera plötsliga och kortvariga växlingar i efterfrågan än inför mera långsamt skeende och långvariga sådana. Särskilt har utbudspriset visat motstånd inför förändringar, som äro beroende på en nedgång i den allmänna prisnivån. Sänkningen av penninglönen erbjuder alltid särskilda svårigheter, även om den ej skulle innebära en sänkning av reallönen. I dylika fall kommer obenägenheten att arbeta till sänkt penninglön ej sällan att medföra ett realiter *höjt* utbudspris på arbetskraften.

Både inför mera kortvariga och mera långvariga förändringar i efterfrågan kan emellertid tendensen till eftersläpning hos utbudspriset vara mycket olika till sin styrka beroende på många olika omständigheter. En av dessa omständigheter är arbetarnas inkomstförhållanden och beskaffenheten av deras levnadsstandard; en annan av största betydelse särskilt i våra dagar är organisationsväsendet bland arbetare och arbetsgivare och den bl. a. därur uppkomna kollektiva formen för arbetslönens reglering. Dessa båda faktorer äro av särskild betydelse, då det gäller arbetslösheten och sålunda situationer, när utbudspriset på tillgänglig arbetskraft håller sig *högre* än efterfrågepriset.

En nedgång av utbudspriset är nämligen under sådana förhållanden i första hand beroende på styrkan hos den press, som arbetslösheten härutinnan utövar både på den enskilde individen och på organisationen. Denna press blir i regeln mindre hård om det gäller arbetare, vilka leva på en högre inkomstnivå och levnadsstandard och därför under arbetslöshetstiden kunna uppehålla sig på sina besparingar från den tid de haft sysselsättning, i form av kontanta medel, pantsättning av familjens lösöre eller på lån från vänner och bekanta o. s. v. Möjligheterna att erhålla uppehälle från dylika resurser äro tydligen större i samma mån levnadsstandarden varit högre. I och för sig kan därför utbudspriset vara trögare och eftersläpningen större, i samma mån som välståndet bland arbetarna är större.¹ Det är därför intet orimligt antagande, att arbetslösheten, såsom tidigare antytts, kan tänkas vara i genomsnitt högre inom ett land med hög produktivitet hos näringslivet och därav följande större välmåga hos befolkningen.

Sambandet mellan utbud och lönenivå tidsbetonat.

Arbetarklassens inkomstnivå.

¹ Fullt säkert är detta icke. Den höjda levnadsstandarden kan medföra en förändrad inställning hos arbetarne till alternativet förlängd arbetslöshet eller sänkt arbetslön därhän, att de i större utsträckning föredraga det senare alternativet framför det förra. Den kan även innebära större förmåga att överblicka läget och villighet att taga konsekvenserna av detta.

Understöds-
verksamhet.

Denna tendens till uthållighet vid det högre utbudspriset under arbetslöshet befästes naturligtvis i den mån arbetarna kunna räkna på understöd under arbetslösheten, vare sig detta sker från organisationernas kassor eller från offentliga medel. I sådant fall kan utbudspriset på arbetskraft i stor utsträckning befrias från trycket från arbetslösheten, och understödsverksamheten kommer att uppehålla den lön, under vilken den arbetslöse ej vill gå vid antagande av arbete utan att räknas såsom självförvållat arbetslös.

Organisa-
tionsväsendet
och lönernas
kollektiv-
isering.

Understödsverksamhet vid arbetslöshet blir sålunda ett kraftigt medel för lönepolitiken, vare sig denna verksamhet bedrivs genom offentliga organ eller genom arbetarorganisationerna.

I våra dagar utgör dessutom lönepolitiken den avgörande faktorn för gestaltningen av utbudspriset på arbetskraft, icke blott för organiserad utan även för oorganiserad arbetskraft. Kring de i kollektivavtalen fixerade lönesatserna utkristalliseras och förstärkes i högsta grad den allmänna tendens till motstånd mot förändringar i arbetskraftens utbudspris, vilken ovan angivits såsom en väsentlig anledning till dettas »eftersläpning» inför sänkningarna i efterfrågepriset. Härigenom kommer utbudet av arbetskraft att bli mycket oelastiskt för alla arbetsvillkor under de kollektivt fastställda; och om efterfrågepriset förändras utan att nå denna nivå, blir detta därför utan märkbart inflytande på arbetslöshetens omfattning. Kring denna nivå blir elasticiteten hos utbudet däremot mycket stor. Om endast en del av arbetskraften kunnat få anställning till kollektivavtalslönen, och efterfrågepriset stegras så att en större del kan få anställning till denna lön, är det sannolikt, att flertalet av de förut arbetslösa, vilka nu kunna få anställning, också vilja begagna tillfället. Ett exempel härpå utgör under uppåtgående konjunkturen den mängd mindre effektiva arbetare, som då drages in i näringslivet, under det att tidigare en felaktig standardisering av denna arbetskraft i den kollektiva löne regleringen gjort utbudet oelastiskt. På samma sätt antar flertalet arbetare icke arbete till lägre lön än kollektivavtalslönen, även om efterfrågeprisets sänkning medfört, att ett mindre antal än förut kan få sysselsättning till denna lön. Detta förhållande stärkes genom de vanliga reglerna för understöd åt de arbetslösa.

Elasticiteten hos utbudet av arbetskraft var tidigare i ej ringa mån beroende av möjligheten att ändra arbetstidens längd i förhållande till de mera kortvariga förändringarna i efterfrågepriset på arbetskraft. Särskilt var övertidsarbete något som användes i större eller mindre utsträckning, alltefter konjunkturen inom ett arbetsområde. Genom arbetstidslagstiftningen och dess begränsning av övertidsarbetet har denna del av arbetskraftsutbudet blivit mindre elastiskt, och elasticiteten i utbudet har därför i betydligt högre grad än förut blivit beroende av antalet individer, som önska sysselsättning vid mer eller mindre förmånliga arbetsvillkor.

Utbudspriset på arbetskraft är, som nyss framhållits, i våra dagar väsentligen bestämt av organisationsväsendet och den kollektiva regleringen av lönerna. När man ser på frågan om utbudspriset på arbetskraft, icke ur individuell synpunkt — vilket för visso också är en synnerligen viktig synpunkt på arbetslös-

hetsproblemen — utan från synpunkten av de stora gemensamma tendenser hos arbetarnas utbud av arbetskraft, som ovan behandlats, blir därför organisationernas lönepolitik och den kollektiva regleringen av arbetslönen i praktiken numera den viktigaste faktorn för utbudets elasticitet och därmed av största betydelse för arbetslöshetens omfattning vid växlingar i efterfrågepriset på arbetskraft.

Varken de i det föregående behandlade efterfrågeprisen eller utbudsprisen på arbetskraft behöva sammanfalla med den faktiskt utbetalade arbetslönen, som kan såväl över- som understiga både det marginella efterfrågepriset och det marginella utbudspriset på arbetskraften. Då man emellertid, såsom nyss framhållits, vid de former av kollektivisering, som känneteckna den nuvarande arbetsmarknaden, i det stora hela kan utgå ifrån, att den faktiska arbetslönen och utbudspriset för den helt övervägande delen av arbetskraften vanligen ganska väl sammanfalla, även om individuellt så ofta icke är fallet, förefaller det därför lämpligast att vid behandlingen av inverkan på arbetslösheten av arbetslönens höjd begränsa sig till frågan om verkningarna av att den kollektivt reglerade lönen överstiger det marginella efterfrågepriset på arbetskraft inom det område av arbetsmarknaden, som är ifråga.

Innebörden av frågan om arbetslönens kollektiva reglering och arbetslösheten.

Arbetslönens höjd är i första rummet av intresse ur synpunkten av att arbetslönen utgör den väsentliga *inkomsten* för stora delar av befolkningen. Arbetslönen har emellertid sin betydelse även som *arbetskostnad*, när det gäller att uttröna anledningarna till växlingarna i denna inkomst och sålunda även ifråga om lönehöjdens inverkan på arbetslösheten. Statistiskt tager detta sig uttryck däri, att man ur inkomstsynpunkt företrädesvis söker mäta arbetsförtjänsten under någon relativt längre tid, exempelvis året; årslönen blir i de flesta fall det lämpligaste statistiska uttrycket för lönen ur inkomstsynpunkt. Ur arbetskostnadssynpunkt återigen önskar man uppgifter om, vad företagen få betala för en viss arbetsprestation. En bättre eller större arbetsprestation blir uppenbarligen billigare än en sämre eller en mindre sådan, om lönen är densamma för dem båda. Ur arbetskostnadssynpunkt är sålunda »prestationslönen» det avgörande måttet. Att mäta arbetsprestationen stöter emellertid på många, ofta oöverstigliga hinder, och man får då i stället nöja sig med lönestatistiska uppgifter, som icke helt uppfylla det ifrågavarande kravet, och söka sådana uttryck för lönevaxlingarna, som komma detta så nära som möjligt. Ackordlönen blir härvid ett bättre uttryck än tidlönen, men då förändringar i ackorden vanligen ej kunna erhålla något enhetligt mått, får man återigen slå av på sina fordringar och nöja sig med arbetsförtjänsten under en viss tidsperiod. Ju kortare denna är, i desto högre grad undviker man att medräkna icke erhållna arbetsprestationer under ej arbetad arbetstid och desto närmare kommer man alltså arbetsprestationen. Därför söker man vanligen att ur arbetskostnadssynpunkt åstadkomma statistik över arbetsförtjänsten per timme, eller understundom per dag. Vid beräkningar över arbetskostnadernas växlingar får man emellertid i sådant fall icke glömma bort, att arbetsprestationen per timme genom ökad eller

Verkningarna av arbetslönens höjning över det marginella efterfrågepriset.

Arbetslön och arbetskostnad.

minskad arbetsintensitet kan ha förändrats under den tid, som observationen avser.

Slutligen måste även ihågkommas, att arbetskostnaden ingalunda utgöres enbart av arbetslönen, utan att alla arbetsvillkor i större eller mindre utsträckning inverka härpå. Hygieniska förhållanden på arbetsplatsen, semester, anordningar för arbetarskydd, olycksfallsersättningar, premier för arbetarnas olycksfallsförsäkring etc., med andra ord samtliga kostnader, som på något sätt stå i förbindelse med arbetskraftens användning och förändras i samband härmed, äro ur vår synpunkt arbetskostnader. Det är sålunda de *totala arbetskostnaderna*, av vad slag de vara må, som utgöra det faktiska priset på arbetskraften ur kostnadssynpunkt och kunna vara av betydelse för efterfrågan på arbetskraft och därmed för arbetslöshetsproblemen. Det lämpligaste statistiska uttrycket för växlingarna i utbudspriset på arbetskraften skulle alltså erhållas, om samtliga dessa poster i arbetsgivarnes räkenskaper och lönelistor sammansloges och därefter uppdelades per arbetstimme.

Frågan gäller sålunda närmast, hur dessa totala arbetskostnader per arbetstimme — vilka i det följande för enkelhetens skull benämnas »arbetslönen» — påverka arbetslösheten, i den mån de överskrida det marginella efterfrågepriset på arbetskraft.

En sådan höjning av arbetslönen över efterfrågepriset innebär, såsom tidigare många gånger framhållits, en situation där icke all arbetskraft kan erhålla sysselsättning och sålunda arbetslöshet uppkommer. Denna formella definition av läget måste emellertid givas ett mera konkret innehåll, och dessutom är det ur praktisk synpunkt av största vikt att konstatera, ej blott att arbetslöshet måste uppkomma i vissa situationer, utan även om möjligt *hur stor* denna arbetslöshet blir i förhållande till förändringen i arbetskostnaderna.

De stegrade arbetskostnaderna komma att bäras av konsumenterna i form av högre pris på produkterna eller av övriga producenter i form av lägre ersättning åt de med den fördyrade arbetskraften samverkande produktionsfaktorerna. I båda fallen kan produktionen och därmed efterfrågan på arbetskraft väntas i olika avseenden bli påverkad på grund av företagarnas inställning till den nya situationen. I vad mån den höjda arbetskostnaden kommer att bäras av konsumenterna eller av producenterna, är återigen beroende på samma omständigheter, som alltid äro avgörande för incidensen av höjda produktionskostnader av vad slag de vara må — höjda tullar, frakter, indirekta skatter, råvarukostnader, transportkostnader, räntekostnader, arbetskostnader, för att endast nämna några exempel — nämligen dem som inbegripas i den olika elasticitetsgraden hos efterfrågan och tillgången på produkten.

Kombinera vi fall av olika elasticitetsgrad hos efterfrågan och tillgången på produkterna få vi sådana, 1) där efterfrågan är elastisk och tillgången oelastisk; 2) där efterfrågan är oelastisk och tillgången elastisk; 3) där både efterfrågan och tillgången äro oelastiska och 4) där både efterfrågan och tillgången äro elastiska.

I den första kategorien fall — elastisk efterfrågan och oelastisk tillgång — kommer en höjning av priset på produkten att i hög grad påverka omsättningen.

och avskära en relativt stor del av den tidigare efterfrågan på produkten, under det att tillgången, produktionen, ej kommer att påverkas avsevärt. Följden härav blir, att vid en kostnadsökning det nya priset kommer att föga skilja sig från det tidigare, då det endast kräves en ringa prishöjning för att få en inskränkning i efterfrågan motsvarande den ringa minskning i produktionen, som kostnadsökningen åstadkommit. M. a. o. den ökade fraktkostnaden, lönen, tullen o. s. v. falla under dessa förutsättningar till större delen på producenten och till mindre del på konsumenterna. I sådant fall kan »utläningen få betala tullen», åtminstone i stor utsträckning, de ökade arbetskostnaderna komma att påvila någon av de med den fördyrade arbetskraften samarbetande produktionsfaktorererna, den ökade fraktkostnaden får produktionslandet bära o. s. v.

I den andra kategorien fall — oelastisk efterfrågan och elastisk tillgång — blir resultatet tydligen det motsatta. Om priset då förbleve detsamma efter som före kostnadsökningen, så komme produktionen i största utsträckning att minska, men på efterfrågan gör en höjning av priset föga verkan. Konsekvensen blir en väsentlig höjning av priset, så att huvuddelen av kostnadsökningen kommer på konsumenterna och en ringa del på producenterna. Det blir konsumenterna, som få betala ökningen i tullen eller arbetskostnaderna, importlandet ökningen i fraktkostnader o. s. v.

I fallet nr 3 — både efterfrågan och tillgången oelastisk — kommer kostnadsökningen att delas mera lika mellan konsumenter och producenter; mer av kostnadsökningen kommer att falla åt det håll, där elasticiteten är relativt mindre. Nyttigheter och tjänster av detta slag erbjuda ypperliga tillfällen för indirekt beskattning, löne- och andra kostnadshöjningar. Här kan en utmärkt inkomstkälla framkomma för alla som ha möjlighet att i eget intresse påverka produktionskostnaderna. På sådana varor läggas i en järnvägstaxa, uppgjord efter principen »to charge what the traffic will bear», de högsta frakterna, här bli skatterna synnerligen »produktiva» — ur fiskalisk synpunkt — och här kunna lönehöjningar av avsevärd storlek genomdrivas utan några olägliga följder för ifrågavarande arbetargrupper.

Fallet nr 4 — med elastisk både efterfrågan och tillgång — erbjuder återigen alldeles motsatta konsekvenser i fråga om möjligheten att pålägga kostnadsökningar. Beträffande delningen av de små kostnadsökningar, som kunna ifrågakomma, gäller däremot detsamma som i föregående fall. Om kostnadsökningen här lägges på priset, så sluta konsumenterna att köpa; lägges den på producenterna i form av pris, som understiga de nya kostnaderna, så inskränkes produktionen kraftigt. Redan en mycket ringa beskattning blir här fullkomligt prohibitiv, en tull medför att importen stoppar, en lönehöjning utlöser en kraftig arbetslöshet.

Även vid säljare- och tillverkaremonopol uppkomma alldeles liknande fall. Om vid sådant monopol förutsättes, att monopolisten eller monopolisterna söka uppnå största nettovinst — vilket icke alltid är fallet, om monopolet bedrivs ur andra synpunkter, något som ju understundom eller åtminstone i viss mån kan ske i fråga om offentliga monopol eller monopol, vilkas pris regleras av offentliga myndigheter — kommer varje kostnadsökning att medföra en

förändring av monopolpriset. I vad mån kostnadsökningen kommer att bäras av konsumenterna eller av monopolisterna, blir också i detta fall beroende av elasticiteten hos efterfrågan och hos tillgången på produkten. Det är nämligen dessa faktorer, som bestämmer vid vilket pris monopolisten får den största nettovinsten.

Vad här sagts om kostnadsökningar av olika slag och deras verkningar gäller givetvis på samma sätt om kostnadsminskningar, ehuru då i motsatt riktning.

Vi se sålunda vilken avgörande betydelse som dessa omständigheter ha för vårt problem; vi få helt olika resultat allteftersom en nyttighet eller en tjänst är att hänföra till den ena eller andra av de ovan i elasticitetsavseende karakteriserade fyra grupperna.

En statistisk mätning av graden av priskänslighet hos efterfrågan och tillgången på olika produkter skulle sålunda vara en synnerligen betydelsefull uppgift också ur synpunkten av arbetskostnadsökningarnas verkningar. Sådana statistiska undersökningar, företrädesvis av amerikanskt ursprung, föreligga också beträffande en del varor, såsom vete, havre, majs, potatis, hö, socker, bomull, oxkött, fläsk, tackjärn och guld m. fl. De äro emellertid alldeles icke tillräckligt omfattande för våra ändamål. Man kan snarast säga, att det väsentliga resultatet av dylika undersökningar varit att visa de många, hittills väsentligen olösta svårigheter, som här föreligga. I ännu högre grad är detta fallet, om man skulle söka att *direkt* mäta elasticitetsgraden hos efterfrågan (och eventuellt utbudet) av arbetskraft. Här saknas nästan fullständigt primärmaterial, och nödigt sådant kan icke för närvarande åvägbringas, även om man skulle kunna överkomma de hinder, som ligga i själva uppgiftens natur.

Man måste därför alltjämt åtnöjas med att i största allmänhet peka på de olika egenskaper hos produkterna, vilka kunna medföra större eller mindre elasticitet i efterfrågan på dem, och därefter i varje särskilt fall söka utfinna i vad mån dylika egenskaper kunna tänkas förekomma i olika kombinationer hos den produkt, vars arbetskostnader blivit höjda.

Man har då att taga hänsyn till intensiteten hos det behov, produkten skall tillfredsställa¹, i vad mån den kan användas på flera eller färre olika sätt, dess relativa betydelse för konsumenternas budgeter (i den mån dess inköp lägger beslag på en ringa del av konsumentens inkomst, är dess efterfrågan sannolikt oelastisk; annorlunda ligger saken till då en vara tar i anspråk en mycket stor del av inkomsten, då beror elasticitetsgraden av andra omständigheter), dess större eller mindre förgänglighet (lätt förgängliga varor ha mycket mindre elastisk efterfrågan än mera varaktiga) etc. Framför allt beror elasticiteten i efterfrågan på en produkt av tillgången på substitut, på nyttig-

¹ Härav har man dragit den slutsatsen, att efterfrågan på »nödvändighetsvaror» alltid är oelastisk och efterfrågan på »lyxvaror» alltid elastisk. Detta är emellertid en överdriven generalisering. Inkomster och vanor hos konsumentgrupperna ha med all säkerhet ett så stort inflytande på behovsskalan, att det blir varans karaktär i förhållande till dessa, som blir avgörande.

Anledningar till större eller mindre elasticitet hos efterfrågan och tillgången på produkterna.

Elasticiteten hos efterfrågan på produkterna.

heter och tjänster som helt eller delvis kunna ersätta den ifrågavarande nyttigheten eller tjänsten.

Ersättningsmedlen äro givetvis av mångahanda olika slag; de kunna erbjuda antingen fullständig eller partiell ersättning. Fullständiga substitut äro sådana som äro av alldeles eller så gott som alldeles samma slag som den fördyrade produkten. Vi ha alltså här att göra med varor av i stort sett samma slag men som produceras på olika håll, och i den mån sådana substitut äro tillgängliga och ej hindras av transportkostnader, tullar o. s. v., blir elasticiteten hos efterfrågan på den vara, vars pris ändras, mycket stor, större i samma mån som tillgången på ersättningsmedel eller avsättningen för den ersatta varan ökas i förhållande till det högre priset. Detta är uppenbarligen anledningen till, att elasticiteten hos efterfrågan blir mycket stor på produkter, som tillverkas i konkurrens med utlandet, särskilt i ett relativt litet land som Sverige.

Detsamma gäller givetvis även inom varje särskilt land och medför, att varor med lokal avsättning vanligen ha mindre elastisk efterfrågan än andra. Bostäder t. ex. kunna ju endast genom förflyttning av de boende själva ersättas av sådana producerade på annan ort, och följderna härav blir en i hög grad oelastisk efterfrågan. Samma är i viss mån fallet med livsmedel — isynnerhet sådana, som ej tåla längre transporter — beställda kläder o. s. v. Naturligtvis har man emellertid härvid också att taga hänsyn till förekomsten av flera företag på samma ort, i den mån som ej olika slag av monopol minska detta slags elasticitet hos efterfrågan. En dylik monopolistisk minskning av detta slags elasticitet hos efterfrågan på produkten, vilken gör sig gällande vid en höjning av priset över det till vilket en eventuell konkurrent skulle vara hågad att leverera nyttigheten eller tjänsten, är det karakteristiska för försäljningsmonopol av olika slag, vare sig det gäller produkter eller produktionsfaktorer.

Där fullständig substitution av olika skäl ej kan göra sig gällande, återstå de talrika möjligheter, som kunna förefinnas av det andra slagets substitution, den partiella ersättningen. Sådana partiella substitut äro av de mest skilda slag. De kunna innebära nästan fullständig substitution, som t. ex. när ett slags livsmedel ersättes med ett annat likvärdigt sådant, eller också indirekt substitution, när exempelvis förbättrade bostäder föredragas framför biografbesök eller ökad livsmedelskonsumtion eller vice versa. I sådana fall tillfredsställa icke nyttigheterna samma slags behov utan alternativa behov. Förändringen innebär en annan användning av inkomsten. Men också denna indirekta substitution bidrar till elasticitetsgraden hos efterfrågan på olika nyttigheter och tjänster. Den moderna utvecklingen med dess rika variation på medel att tillfredsställa alla möjliga, skiftande behov, också hos de breda lagren, har säkerligen medfört, att elasticiteten hos efterfrågan på enskilda varor och tjänster i allmänhet blivit mycket större än när man hade färre tillfällen att använda sina pengar på så många skiftande ting, om också konsumtionsvanornas traditionsbundenhet här kan verka fördröjande. I mera isolerade bygder visar det sig också, att efterfrågans elasticitet i all-

mänhet är mindre än i mera bebyggda nejder och att den i städerna är särskilt stor.

Elasticiteten hos tillgången på produkterna.

Elasticiteten hos tillgången på en nyttinghet eller tjänst bestämmes väsentligen — utom av möjligheten att försälja den färdiga produkten på andra marknader — av antalet och beskaffenheten av andra möjligheter, som föreligga att använda de produktionsfaktorer, för vilka ersättningen minskats, för den händelse producenten inskränker ifrågavarande produktion eller upphör med denna. Tillgången på en vara är därför på en begränsad marknad mycket elastisk, om det finns andra, lika givande marknader, vilka kunna absorbera avsättningen. Tillgången på en marknad är elastisk, om producenterna kunna söka sig annan marknad och tvärtom, oelastisk, om så ej är fallet. Tillgången på världsmarknaden eller den totala marknaden för en vara är mycket mer oelastisk än på en delmarknad. Den i Sverige utbudna mängden av en världsvara är mycket mer elastisk än tillgången på exempelvis byggnader, vilken blir i högsta grad oelastisk, när det gäller redan uppförda sådana — varom exempelvis hyresregleringens historia vittnar. Elasticiteten i tillgången på nya byggnader åter beror på tillvaron av andra användningsmöjligheter för de produktionsfaktorer, på vilkas tillgång den i sin ordning beror.

Om det ej finns någon alternativ marknad för producenten, på vilken han kan sälja sina varor, är det bästa han kan göra att producera något helt annat, i den mån han är i tillfälle härtill. Är han icke detta, blir givetvis tillgången på produkten mycket oelastisk.

Om vi alltså vilja söka utröna, i vad mån elasticiteten hos efterfrågan och tillgången är större eller mindre inom ett visst produktionsområde, ha vi främst att inrikta vår uppmärksamhet på, i vad mån andra användningsmöjligheter, andra alternativ förefinnas för konsumenten och producenten. Här spelar uppenbarligen vid en fördyring av arbetskostnaderna fördyringens omfattning en mycket stor roll. I samma mån den omfattar substitut för produkten av ena eller andra slaget eller andra användningsmöjligheter för samverkande produktionsmedel, minskas ju alternativen och därmed elasticitetsgraden. Härav förklaras strävan från såväl arbetare som arbetsgivare att utvidga giltighetsområdet för alla dylika fördyringar så mycket som möjligt, åtminstone i fråga om produktionen av samma slags produkt.

Elasticiteten hos efterfrågan på arbetskraft och rörligheten hos samverkande produktionsfaktorer.

Elasticiteten i efterfrågan på den arbetskraft, vars användning fördyras, blir alltså beroende på, dels elasticiteten i efterfrågan på produkten och dels elasticiteten i tillgången på de med arbetskraften i fråga samverkande produktionsmedlen. Är den senare ringa och de samverkande produktionsmedlens rörlighet alltså relativt mindre än den fördyrade arbetskraftens, kommer en mindre del av den genom fördyringen åstadkomna sänkningen i efterfrågan på produkten att drabba den fördyrade arbetskraften. Motsatt blir förhållandet, om de samverkande produktionsfaktorernas rörlighet är relativt stor i förhållande till den fördyrade arbetskraften; då blir sänkningen i efterfrågan på produkten mera kännbar för denna.

Om lönen för en arbetargrupp höjes och utbudet av arbetskraft (av vad slag det vara må, således även olika slag av »andligt arbete»), som samverkar med

denna arbetargrupp, är oelastiskt, kan följderna av lönehöjningen för den förra bli en sänkning av lönen för den senare, varvid då efterfrågan för den förra icke sänkes i förhållande till lönehöjningen. Vägrar den senare gruppen att sänka sina löner, blir följderna arbetslöshet för båda grupperna.

Övriga produktionsmedel, såväl realkapital som jord, ägas i regeln till större delen av företagets ägare och ingå med sitt kapitalvärde i företagets tillgångar; det är för att så vitt möjligt skydda dessa tillgångars kapitalvärde, som företagsledaren vidtager de förändringar i produktionens omfattning, varom tidigare talats. Om företagets produktionsinriktning icke väsentligt kan ändras, utan de företaget tillhöriga produktionsmedlen äro »orörliga» och dess kapital till större delen är »fast», blir resultatet av en höjning av arbetskostnaden, vilken ej ingått i företagarens beräkning, en kapitalförlust, som i och för sig ej kan omedelbart inverka på produktionens omfång. Vid en inskränkning i produktionen blir nämligen följderna att de fasta kostnaderna per produktenhet komma att stiga. Så snart en minskning i produktionens omfång av olika anledningar medför stigande kostnader per produktenhet (när »tilltagande produktivitet» råder), ligger alltså häri en faktor, som innebär minskad elasticitet hos tillgången på produkten. När sammandragningen av produktionen medför minskade produktionskostnader per produktenhet, bl. a. på grund av produktionsmedlens rörlighet (vid »avtagande avkastning»), blir återigen elasticiteten i tillgången på produkten vid höjda arbetskostnader etc. större.

På de nya investeringarna och därmed på den framtida produktionens inriktning får arbetskostnadshöjningen därför en långt kraftigare verkan, i den mån som den ingår i företagarnas kalkyler. Risken för framtida lönehöjningar eller andra stegringar i arbetskostnaderna och »oron på arbetsmarknaden» komma sålunda att på sådant sätt direkt påverka efterfrågan på arbetskraft i minskande riktning, därigenom att betydelsen av sådana väntade händelser för den framtida räntabiliteten »diskonteras» till den tidpunkt, då arbetskraft bindes i en viss produktion. Det är endast i den mån höjningarna av arbetskostnaderna äro oförutsedda, som de åstadkomma kapitalförluster av det slag ovan nämnts, vilka ej behöva påverka produktionens omfattning och därmed efterfrågan på arbetskraft. Ju längre en lönehöjning varar eller ju mindre fast kapital en näring använder i förhållande till rörliga produktionsmedel, desto större effekt kommer lönehöjningen sålunda att få och desto större blir elasticiteten i tillgången på produkten och efterfrågan på arbetskraften.

Om å andra sidan företagarna beräkna, att vinster eller förluster skola uppkomma, minskar detta elasticiteten i tillgången på produkten och efterfrågan på arbetskraft vid en lönehöjning resp. en lönesänkning. Sådana förväntningar om vinster eller förluster kunna dels föreligga på grund av erfarenhet om företagets tidigare resultat och dels av någon särskild anledning, exempelvis förhållandena under en uppgångs- eller nedgångskonjunktur. I sådana fall få vi understundom ringa elasticitet i efterfrågan på arbetskraft även vid kraftiga höjningar resp. sänkningar i arbetskostnaden. Storleken av lönehöjningen eller lönesänkningen i förhållande till företagets väntade vinst resp. förlust är dessutom uppenbarligen en avgörande faktor för dess verkningar i förevarande avseende.

Företagarnas förväntningar kunna även påverka fördelningen mellan olika tidpunkter av efterfrågan på arbetskraft genom produktion på lager, något som även kan få sin betydelse vid en lönehöjning, om nämligen en ökad efterfrågan på produkten väntas komma att inträffa vid en senare tidpunkt och detta också visar sig överensstämmande med verkligheten.

En viktig omständighet, som bör uppmärksammas, är, att ovanstående resonemang gälla det enskilda företaget, under det att fördyringar av arbetskraften ofta gälla större eller mindre områden av näringslivet, d. v. s. flera företag inom vilka här diskuterade förhållanden med säkerhet ställa sig ytterst olika. Det blir företag med den sämsta ställningen och de största möjligheterna att inskränka produktionen, vilka vid en höjning av arbetskostnaderna bli avgörande för huruvida en begränsning av produktionen och sänkning av efterfrågan på arbetskraft överhuvud kommer att äga rum. Att sådana företag, som stå på gränsen av en produktionsinskränkning och vid en fördyring av arbetskraften företaga en sådan, alltid finnas, kan man i de flesta fall utgå ifrån. Likaså finnas även gränsföretag, för vilka en sänkning av arbetskostnaderna betyder fortsättning av en produktion, som eljest skulle nedlagts eller begränsats. Detta är en omständighet av särskild betydelse under nedgående konjunkturer.

Elasticiteten hos efterfrågan på arbetskraft inom hela området blir återigen beroende på fördelningen av arbetarantalet på företag med bättre och sämre räntabilitet, mindre och större möjligheter till inskränkningar etc.

Emellertid tillkommer ännu en faktor av vikt för elasticiteten hos efterfrågan på arbetskraft. Så snart tekniken icke är fullkomligt stel, utan produktionsmetoderna äro tekniskt föränderliga — vilket i allmänhet torde vara fallet inom vissa ganska vida gränser och särskilt när det gäller längre tidsperioder — kommer företagaren att söka minska sin förlust genom att spara på den fördyrade arbetskraften, eventuellt genom att ersätta den på ett eller annat sätt, exempelvis genom annat slags arbetskraft eller maskiner. Denna möjlighet kommer också att ingå i framtidskalkylerna och bestämma efterfrågan på den fördyrade arbetskraften, men också här kan processen och reaktionen mot lönehöjningen ta avsevärd tid; understundom kräves, att de gamla maskinerna etc. först äro utnötta, innan det blir lönande att anskaffa nya. Verkan av dylika arbetsbesparande metoder på efterfrågan av arbetskraft har redan behandlats i annat sammanhang. Här behöver endast tilläggas, att i detta fall resultatet av lönehöjning och ändrade metoder ej kan bli billigare produktionskostnader; så snart en produktionsfaktor ersättes av en annan uteslutande på grund av att prisförhållandet dem emellan på detta sätt förändrats — och ej på grund av ökad teknisk kunskap, nya uppfinningar o. dyl. — så måste en *fördyring* av produktionen inträffa inom området ifråga. Förändringen i produktionsmetoder på grund av högre arbetskostnader kan sålunda aldrig utesluta nödvändigheten av att antingen produkten fördyras eller andra produktionsfaktorer erhålla minskad ersättning eller att båda dessa eventualiteter inträffa, på sätt tidigare anförts, och att produktionen inom området och sålunda redan på denna grund efterfrågan på arbetskraft minskas. Förändringen i produktionsmetoder kan medföra att fördyringen av produktionen ej blir så stor, som den eljest skulle ha blivit;

Produktions-
teknikens
beroende av
kostnaderna
för olika pro-
duktionsmedel
en annan
sådan orsak.

men samtidigt medför den även, att efterfrågan på den fördyrade arbetskraften nedgår i starkare proportion än den med vilken produktionens omfång sammandragits. Denna sammandragning kommer m. a. o. att särskilt hårt träffa den fördyrade arbetskraften, under det att de produktionsfaktorer som ersätta arbetskraften ifråga få en relativt ökad efterfrågan. Möjligheten att spara på den fördyrade arbetskraften genom andra arbetsmetoder är sålunda en viktig faktor för elasticiteten hos efterfrågan på arbetskraft, vilken föreligger i olika stor omfattning i olika fall, beroende på produktionsteknikens beskaffenhet.

Detsamma gäller om den förändring i arbetsmetoder, vilken uppkommer på grund av relationen mellan arbetslöner för olika slag av arbetskraft. I många fall kunna olika slag av arbetskraft — såsom manlig och kvinnlig, fullvuxen och minderårig, fullgod och av olika anledningar mindre effektiv arbetskraft — användas för en och samma arbetsuppgift. Relationen mellan deras löner blir då en utslagsgivande faktor för deras användning. Detta förhållande är ej sällan av mycket stor betydelse för omfattningen av den arbetslöshet, som kan drabba olika arbetargrupper. Ungdomsarbetslösheten kan bero på — eller förstärkas av — att lönerna för minderåriga eller yngre arbetare i kollektivavtalen satts för höga i förhållande till de äldres; den vare sig på grund av ålder eller andra anledningar mindre effektiva arbetskraften blir ofta för högt tariffegrad i förhållande till den övriga arbetskraften på grund av strävandena att göra lönesatserna enhetliga, oberoende av skillnader i arbetskraftens kvalitet, och kommer på grund härav att i större utsträckning drabbas av arbetslöshet o. s. v.

En ökning i arbetslösheten för vissa arbetargrupper, som uppkommit av dylika orsaker, medför även en ökning av den totala arbetslösheten och icke blott en annan fördelning av denna mellan ifrågavarande arbetargrupper.

Till sist tillkommer en omständighet, vilken likaså är mycket varierande i olika fall, nämligen arbetskostnadernas andel av de totala produktionskostnaderna. Inflytandet härav på elasticiteten hos efterfrågan på arbetskraft har redan behandlats i annat sammanhang; den blir givetvis densamma vid en fördyring av arbetskraften. Ju större arbetskostnadernas andel är av de totala produktionskostnaderna, desto större blir elasticiteten hos efterfrågan på arbetskraft och *vice versa*.

Av ovanstående framgår, att elasticiteten hos efterfrågan på arbetskraft måste vara synnerligen växlande inom olika områden av näringslivet och att en lönehöjning därför måste få mycket olika kraftiga verkningar inom det område, där den inträffat, beroende på förhållanden, varom i övrigt intet generellt kan uttalas, utan vilka måste undersökas från fall till fall, om man vill se lönehöjningens verkningar ur detta områdes synpunkt.

För att närmare klargöra de möjliga verkningarna kan man lämpligen utgå från det i och för sig osannolika fallet, att mängden efterfrågad arbetskraft nedgår i alldeles samma proportion som lönen höjes. I detta fall — då elasticiteten hos efterfrågan på arbetskraft sålunda är = 1 — kommer nämligen samma belopp att utbetalas i löner efter som före lönehöjningen. Höj-

Arbetskostnadernas andel av de totala produktionskostnaderna en tredje orsak.

Lönehöjningens verkningar inom giltighetsområdet.

ningen av lönen motsvaras i detta fall av en proportionsvis lika stor ökning av arbetslösheten. I verkligheten är elasticiteten säkerligen antingen > 1 eller < 1 . I förra fallet kommer ett mindre belopp, i senare fallet ett större belopp att utgå i arbetsförtjänst till arbetarna inom området i fråga, än vad fallet var före lönehöjningen. Hur dessa belopp sedan fördelas på arbetarna inom området, är beroende på anställningssätt, användning av korttid m. m., varom tidigare talats.

Det sätt varpå lönehöjningen verkar på efterfrågan av arbetskraft inom giltighetsområdet för lönehöjningen är givetvis av stor praktisk betydelse dels för omfattningen av den arbetslöshet, som lönehöjningen omedelbart orsakar inom området och vilken sålunda kan vara mycket växlande, dels och icke minst på grund av inflytandet härav på de särskilda arbetargruppernas lönepolitik, vilken närmast ledes med hänsyn till den egna gruppens intressen och arbetslöshetsrisk.

Lönehöjningen har emellertid verkningar även på områden *utanför* dess giltighetsområde. Om elasticiteten inom giltighetsområdet är < 1 och ett större belopp alltså utgår i arbetsförtjänst inom detta område, skulle — i den mån nationalinkomsten icke påverkades — en motsvarande minskning i efterfrågan på produkter inom andra områden inträffa. De ökade inkomsterna för arbetarna inom giltighetsområdet motsvaras nämligen av minskade realinkomster för konsumenterna av den fördyrade produkten, varav följer en minskning i efterfrågan från dem på andra produkter. Är återigen elasticiteten i efterfrågan på arbetskraft > 1 inom giltighetsområdet för lönehöjningen och ett mindre belopp således utgår i arbetsförtjänst till arbetarna inom detta område, skulle under samma förutsättning en motsvarande ökning i efterfrågan från dessa konsumenter på produkter inom andra områden äga rum.

I själva verket kommer alltid nationalinkomstens storlek att på något sätt påverkas av dylika, liksom av alla andra förändringar inom näringslivet — om ej på annat sätt så genom den uppkomna arbetslösheten eller förändringen i produktionsmetoder — men så mycket kvarstår emellertid alltid av det förda resonemanget, att det visar, hurusom en ökning av arbetskostnaderna inom ett område påverkar ej blott efterfrågan på arbetskraft inom detta utan även inom andra. Härav uppkommer då en olikhet i det marginella efterfrågepriset på arbetskraft inom de olika delmarknaderna. I vad mån denna utlöser antingen arbetslöshet eller splittring av lönenivån, beror på anställningssätt och fördelning av arbetslöshetsrisk inom områdena, arbetskraftens rörlighet och arbetslönens böjlighet, på sätt som tidigare utförligt behandlats och sålunda icke behöver här upprepas¹. Den slutliga inverkan på den totala efterfrågan på arbetskraft är, i detta fall liksom i liknande, tidigare behandlade, beroende på — utom förändringen i nationalinkomstens storlek — i vad mån den nya inriktningen av konsumtion och produktion är relativt mindre eller mer arbetskrävande än den förutvarande.

¹ Se ovan sidd. 86—98.

Lönehöjningens inverkan på särskilda områden utanför giltighetsområdet.

Vi övergå så till att betrakta lönehöjningarnas verkningar ur synpunkten av en förändring i den allmänna lönenivån. Som regel betyder icke en höjning av lönen på ett område en motsvarande sänkning på ett annat — åtminstone icke omedelbart — och därmed har sålunda en höjning av den allmänna, den genomsnittliga lönenivån ägt rum. Ofta är också lönehöjningen eller lönesänkningen inom ett område endast ett led i en allmän eller i varje fall över större områden spridd utveckling av lönenivån — detta torde i verkligheten vara det vanliga, isynnerhet under moderna organisationsförhållanden, ehuru förändringarna äro av olika styrka på olika håll.

En sådan höjning av den allmänna lönenivån kan, såsom tidigare framhållits, icke direkt påverka den allmänna köpkraften och såtillvida efterfrågan på arbetskraft. Först indirekt kan detta ske genom eventuell inverkan på nationalinkomsten, d. v. s. på den nationella produktionens samlade avkastning; denna möjlighet återkomma vi till senare. Omedelbart kan en höjning av den allmänna lönenivån endast påverka den totala efterfrågans inriktning, icke dess omfattning. I den mån denna ändrade inriktning vänder sig mot mer eller mindre arbetskrävande nyttigheter och tjänster, förändras däremot den andelen av den totala köpkraften, vilken efterfrågar arbetskraft. I de flesta fall, då den ändrade inriktningen av totalkonsumtionen blir bestämd av den relativa priskänsligheten hos efterfrågan och tillgången på produkterna (såsom fallet var, när det gällde verkningarna av en lönehöjning på särskilda områden utanför giltighetsområdet för denna) kan ej något generellt giltigt härom utsägas. Beror däremot ändringen i efterfrågans gestaltning på en allmän förändring i kostnaderna för något produktionselement, kommer denna ändring att ske i en fullt bestämd riktning. Den totala efterfrågan kommer nämligen under sådana förhållanden att i större utsträckning inriktas på sådana nyttigheter och tjänster, som för sin produktion kräva relativt mindre av de fördyrade produktionsfaktorerna och relativt mer av övriga produktionsfaktorer, och i mindre utsträckning att inriktas på sådana produkter, vilkas produktion kräver relativt mer av den fördyrade produktionsfaktorn. De senare produkterna komma nämligen att fördyras i förhållande till de förra; och följden härav blir en allmän inskränkning i efterfrågan på de relativt fördyrade och en utvidgning av efterfrågan på de relativt förbilligade produktionsfaktorerna.

Detta är ofrånkomligt under förutsättning av oförändrat penningvärde. I själva verket är det möjligt, att en allmän höjning av lönenivån i ett land kommer att påverka kreditgivning, penningväsen och produktionens inriktning på ett sådant sätt, att också penningvärdet och den allmänna prisnivån komma att påverkas därav. Härav följa givetvis allehanda rubbningar; i längden skulle emellertid en ändring i penningvärdet, som följd av en allmän höjning eller sänkning av lönenivån, betyda, att denna i realiteten bleve eliminerad, då en allmänt genomförd stegring eller sänkning av prisnivån skulle innebära att den ursprungliga proportionen mellan arbetslön och andra priser bleve återställd — för den händelse under övergångstiden intet inträffat, som definitivt ändrat prisens inbördes läge.

Verkningarna av en förändring av den allmänna lönenivån.

Konsumtionens och produktionens ändrade inriktning.

Penningvärdet vid löneförändringar.

Utrikes-
handeln vid
ändrad allmän
lönenivå.

En allmän höjning av arbetslönen, som genomgående höjer arbetskostnaderna, medför alltså en ändring av konsumtionen i mindre arbetskrävande riktning och därmed en omläggning av produktionen i samma riktning.

Detta sker dels därigenom att efterfrågan på hemmamarknadsvarorna förskjutes och dels genom en omläggning av utrikeshandeln. Exportindustrien är, som redan påpekats, en form för produktionen av importvaror. Om i ett land arbetskostnaderna av någon anledning stegras i förhållande till kapitalkostnaderna eller kostnaderna för naturkrafterna, blir följden härav, att innehållet i utrikeshandeln kommer att förskjutas. Exporten kommer att innehålla mera kapital- eller jordkrävande varor och tjänster, importen mera arbetskrävande sådan. En fördyring av arbetskostnaderna i ett land betyder alltså, att utrikeshandelns innehåll förändras på ett sådant sätt, att produktionen i landet blir mer kapital- eller jordkrävande och mindre arbetskrävande. Motsatsen blir fallet, om lönen sänkes i förhållande till prisen på övriga produktionselement. Då kommer exporten att bestå av mer och importen av mindre arbetskrävande produkter, och hela produktionen inom landet blir lagd i en mer arbetskrävande riktning.

Den allmänna
lönenivåns in-
verkan på
produktions-
tekniken.

Det är emellertid ej blott genom konsumtionens förändrade inriktning, som en ändring av den allmänna lönenivån kommer att medföra en omläggning av produktionen i mer eller mindre arbetskrävande riktning. Den i en särskild bilaga publicerade undersökningen av »rationaliseringen» illustrerar på många handa sätt den stora betydelse, som arbetskostnadernas förhållande till kapitalkostnaderna har för produktionens anordning genom sitt inflytande på den teknik, som blir den mest räntabla.

Det har redan framhållits att man i fråga om arbetslönenivåns inverkan på produktionstekniken måste väl skilja på de fall, då en förändring i lönenivån kan ha åstadkommit en förändring i den tekniska kunskapen, och de fall, då den med samma tekniska kunskap medför, att en annan, förut känd, teknisk anordning numera blir den mest räntabla. Det förra fallet innebär ett förbilligande av de totala produktionskostnaderna, det senare ett fördyrande av produktionskostnaderna, från utgångsläget räknat. Det förra fallet betyder en ökning i nationalinkomsten samtidigt med arbetsbesparingen och har slutgiltigt behandlats i det föregående. Det senare betyder en mer kapitalistisk eller jordkrävande teknik utan att nationalinkomsten ökas. Den kommer i stället att minska.

Både genom sitt inflytande på konsumtionsinriktningen och på produktionstekniken kommer sålunda en allmän höjning av lönenivån att åstadkomma, att produktionsprocessen blir mer kapitalistisk eller eventuellt mer jordkrävande än tidigare. Det har emellertid tidigare visats, att en förskjutning av produktionsprocessen i mer kapitalistisk riktning utan motsvarande ökning i sparatet eller i produktiviteten måste medföra en icke blott relativt mindre utan även absolut minskad efterfrågan på arbetskraft. Samma blir sannolikt förhållandet, om produktionsprocessen blir mera jordkrävande. Samtidigt kan den på grund av lönehöjningen sänkta kapitalavkastningen åstadkomma en minskning i kapitalmängden i landet, särskilt därigenom att den minskade

räntabiliteten kan orsaka ökad kapitalexport och de minskade inkomsterna för kapitalägarna minskat sparande.

En sänkning av den allmänna lönenivån kommer tydligen motsatta verkningar åstad; den gör produktionsprocessen mindre kapital- och jordkrävande — genom inverkan både på konsumtionsinriktning och teknik — och ökar efterfrågan på arbetskraft, varvid man emellertid också i detta sammanhang måste observera, att en dylik process ofta kan taga en betydande tid i anspråk, framför allt på grund av att det gamla, fasta kapitalet kommer att bibehållas, tills dess det blivit utnött eller föråldrat.

Vid en allmän höjning av lönen kommer sålunda — för så vitt ej andra förhållanden än de ovan nämnda inträffa, varom mera nedan — en mindre mängd arbetskraft att få sysselsättning, vid en sänkning av allmänna lönenivån en ökad mängd.

Den frågan återstår då, huruvida några hållpunkter kunna finnas för att bedöma, *hur* elastisk efterfrågan på arbetskraft är vid en allmän lönehöjning.

Härvidlag är till en början att märka, att, såsom redan flera gånger framhållits, den tidsperiod som lönehöjningen varar är av synnerligen stor betydelse. Ju längre tidsperiod det är fråga om, desto större blir elasticiteten hos efterfrågan på arbetskraft, och ju kortare den är, desto mindre blir i regeln denna elasticitet. Detta sammanhänger kanske främst med en omständighet, som tidigare påpekats, nämligen att elasticiteten hos efterfrågan på en produktionsfaktor är i hög grad beroende på rörligheten hos de produktionsfaktorer, med vilka den samverkar. Och rörligheten hos produktionsfaktorerna växer i regeln med tiden. Det fasta realkapitalet nötes och föråldras; det måste ersättas med nytt, och det nya kan då placeras på andra ställen av näringslivet. Årsklasser, som utbildats och specialiserat sig, åldras och ersätts av nya, som kunna välja andra banor o. s. v. Med brist på rörlighet i ekonomisk mening avses nämligen bundenhet vid vissa användningar framför allt genom specialisering. De nya produktionsfaktorerna bli i detta avseende mera rörliga än de gamla. Hela näringslivet är därför mera bundet och orörligt på kort sikt än på lång.

Den omläggning av produktionsprocessen, i exempelvis mera kapitalistisk riktning, varom tidigare talats och som utgör en förutsättning för den minskade efterfrågan på arbetskraft, kan sålunda icke ske omedelbart utan först efter någon tid, i den mån som gammalt fast kapital m. m. blivit ersatt med nytt. En omläggning av t. ex. exportindustrien är sålunda en långvarig och besvärlig procedur.

Ju mera varaktig en höjning eller sänkning av lönen är, desto mera elastisk blir alltså efterfrågan på arbetskraft och desto kraftigare återverkan på arbetslösheten, under förutsättning att icke samtidigt en utveckling ägt rum, som förändrat det marginella efterfrågepriset på arbetskraft. Om exempelvis en lönehöjning åstadkommit en mera kapitalistisk inriktning och utrustning av näringslivet och därigenom påverkat arbetslösheten i ogynnsam riktning, så kan man, som tidigare påpekats, ej vänta en omedelbar eller ens en snar åter-

Elasticiteten hos efterfrågan på arbetskraften varierar med varaktigheten hos löneförändringen.

gång till mindre kapitalistisk produktion, om lönen sänkes. Den gamla utrustningen, de gamla maskinerna o. s. v. finnas alltjämt kvar. Det blir för den *framtida* utvecklingen, som löneförändringen blir av betydelse.

Inverkan på elasticitetsgraden av gången hos förändringen i lönenivån.

Ur korttidssynpunkt blir även av betydelse, var lönehöjningen först sätter in. Om det nya realkapitalet importerats från och exporteras till utlandet, så kan detta sålunda vara av vikt för de praktiska arbetslöshetsfrågorna, vilka ej sällan äro av korttidsnatur. En allmän lönestegring inom ett land kan tydligen icke träffa de importerade maskinerna, vilka således ej fördyras. Om ett lands näringsliv i stor utsträckning använder importerade maskiner, blir därför lönehöjningens verkan betydligt mera omedelbar och kraftig än om maskinerna produceras i landet och fördyras på grund av de höjda lönerna därstädes. Likaså kommer fördyringen av exporterade maskiner att direkt och omedelbart endast beröra utlandets produktion, icke den inhemska.

I fråga om det i hemlandet producerade realkapitalet är återigen ur samma korttidssynpunkt av betydelse på vad sätt den allmänna höjningen av lönenivån genomföres. Om lönehöjningen först träffar industrier, som ej äro sysselsatta med sådan realkapitalproduktion, och i andra hand de för hemlandet producerande kapitalproduktionsindustrierna, så blir det omedelbara resultatet i stort sett detsamma som vid användningen av maskiner, importerade från utlandet. Verkan av lönehöjningen blir kraftig och elasticiteten hos efterfrågan på den fördyrade arbetskraften omedelbart betydande. Sker lönehöjningen däremot företrädesvis och i första hand inom de kapitalproducerande industrierna, blir förhållandet det motsatta. Elasticiteten hos efterfrågan på den fördyrade arbetskraften, som endast så småningom ersättes med de likaledes fördyrade maskinerna, kommer blott långsamt och sakta att ökas.

Ur korttidssynpunkt får lönehöjden även genom sin inverkan på kreditgivningen och det rörliga kapitalets storlek betydelse för efterfrågan på arbetskraft. Det har tidigare framhållits, att dessa faktorer äro omedelbart bestämmande för omfattningen av arbetskraftens sysselsättning. I detta sammanhang påpekades även, att ju högre arbetskostnaderna äro, desto mindre måste den för arbetarnas sysselsättning nödvändiga produktionen av rörligt kapital bliva. Särskilt kraftiga bli härvidlag verkningarna av en lönehöjning inom de näringsgrenar, vilka kräva relativt mycket av i produktionsprocessen verksamt rörligt kapital, exempelvis byggnadsverksamheten.

Det är sålunda tydligt, att också lönehöjningarnas förlopp och utbredning ha sin betydelse för elasticiteten hos efterfrågan på den fördyrade arbetskraften och därmed för arbetslöshetsrisken.

Arbetskostnadernas andel av de totala produktionskostnaderna.

Detta gäller även en annan omständighet, som vi tidigare funnit vara av betydelse för elasticiteten i efterfrågan på arbetskraft, nämligen arbetskostnadernas andel av de totala produktionskostnaderna. För varje särskilt område komma arbetskostnaderna ofta att utgöra en ringa del av de totala produktionskostnaderna. Men ur hela näringslivets synpunkt komma de i varje särskild situation att utgöra den övervägande delen av de totala produktionskostnaderna. En post, som, om man tar sikte endast på *en* industri, där utgör kostnaden för råmaterial eller halvfabrikat, upplöser sig nämligen, när man kommer till

den näringsgren, där dessa produceras, i sin ordning i arbetskostnader och övriga kostnader; dessa övriga kostnader, om man går vidare, återigen i arbetskostnader och andra kostnader o. s. v.

En förändring i en så omfattande post som de totala arbetskostnaderna inom ett land måste i och för sig få mycket betydande verkningar, vilka då gå i den riktning, som ovan angivits. Redan ur denna synpunkt förefaller det därför sannolikt att elasticitetsgraden hos efterfrågan på arbetskraft bör vara avsevärd, om det gäller förändringar i lönenivån, som äga rum över stora delar av näringslivet.

Hittills har icke beaktats, att förändringar i lönenivån och arbetskostnaderna kunna medföra icke endast den ändrade inriktning av den allmänna köpkraften och efterfrågan, varom tidigare talats, utan även en ändring i själva beskaffenheten och omfattningen av nationalinkomsten, varav återigen kan följa en förskjutning av de marginella efterfrågepriserna på arbetskraft (därigenom att nivån på efterfrågekurvorna förskjutes). Andra saker komma att produceras än före höjningen av lönenivån, människornas inkomster och arbetsmöjligheter förändras under längre eller kortare tid och därmed kanske även deras och deras barns levnadssätt och inställning till arbetet, sparandevolymen påverkas, näringslivets organisation blir en annan i många olika avseenden o. s. v. För lönehöjningens inverkan på arbetslösheten kan detta givetvis få betydelse, eftersom samtliga dessa faktorer tillhöra dem, som tidigare visats vara grundläggande för förändringarna i det marginella efterfrågepriset på arbetskraft i allmänhet. Ur denna synpunkt ha de redan varit utförligt behandlade, och vi kunna här inskränka oss till några påpekanden i vilka avseenden dessa faktorer i sin ordning kunna tänkas påverkade av lönehöjningar, som bragt upp lönenivån ovanför det hittillsvarande marginella efterfrågepriset på arbetskraft. Härvidlag kan ej en fullständig skildring lämnas, då en sådan höjning av lönenivån kan medföra ändringar av de mest olika slag över hela näringslivet — i synnerhet om man medräknar de möjliga verkningarna på penningvärdet, varom tidigare talats.

Här skola sålunda endast några av dessa lönehöjningarnas mera omdebatterade möjliga verkningar omnämnas.

Lönenivåns inverkan på folkmängden har tidigare varit föremål för mycken diskussion och ansetts vara av avgörande betydelse för problemet om lönehöjningars verkningar. Numera torde man i allmänhet anse detta samband vara betydligt mindre direkt och påtagligt, än vad tidigare antagits. I varje fall synes det icke ha något större omedelbart intresse för vårt problem och kan sålunda här förbigås.

Inverkan på sparande och kapitalmängd av den lägre avkastning av kapitalet som blir följden av en höjning av allmänna lönenivån är däremot förmodligen av större praktisk betydelse för arbetslöshetsproblemet men behöver ej här upptagas till förnyad behandling. Kapitalmängdens betydelse för det marginella efterfrågepriset på arbetskraft har tidigare framhållits, likaså möjligheten av räntefotens inverkan på export och import av kapital samt på sparandevolymen.

Verkningarna av löneförändringar på nationalinkomsten.

Löneförhöjningar medföra alltid ändringar i nationalinkomstens beskaffenhet och storlek, vilka varaktigt påverka arbetskraftens efterfrågepris i olika riktningar.

Lönenivå och folkmängd.

Lönenivå och kapitalförsörjning.

Det kanske emellertid förtjänar än en gång understrykas, att varje minskning i nationalinkomsten samt minskning i de särskilt kapitalbildande inkomsterna betyder en minskad sparvolym och att detta sannolikt är en faktor av betydande räckvidd för vårt problem. En lönehöjning, som åstadkommer arbetslöshet eller annan minskad eller mindre effektiv användning av landets produktiva resurser och minskade inkomster i övrigt, åstadkommer nämligen en kumulativ verkan av förmodligen betydande dimensioner. Den minskade kapitalbildningen medför lägre marginella efterfrågepris på arbetskraften, varav följer ökad arbetslöshet, om den högre lönenivån allttjämt bibehålles; arbetslösheten etc. medför i sin ordning en ny minskning i nationalinkomst och kapitalbildning, som ytterligare sänker efterfrågepriset på arbetskraft, varav följer ny arbetslöshet o. s. v. Först när några tillräckligt starka, motverkande faktorer uppträda, kan en dylik utveckling avstanna. Kapitalavkastningens inverkan på kapitalrörelserna till och från landet kan vidare få stor omedelbar betydelse på grund av sin inverkan på det rörliga kapitalets storlek.

*Lönenivå
och arbets-
effektivitet.*

Bland övriga verkningar av denna art — vilka gå i motsatt riktning mot de nyssnämnda — har man att räkna med lönehöjningens följder dels för arbeteffektiviteten, dels för produktionsmetoderna. Av dessa har man tidigare lagt stor vikt vid den förra och trott sig kunna statistiskt påvisa, att högre löner alltid orsaka bättre, lägre löner sämre arbeteffektivitet («de höga lönernas ekonomi»). Som bevis är den statistiska iakttagelsen, i den mån den vore riktig, ingalunda bindande, då det lika väl kan tänkas, att de högre lönerna bero på den större effektiviteten samt att högre löner vid vissa företag medföra koncentrerings av den bästa arbetskraften till dessa, under det att den sämre arbetskraften stannar inom de företag, som betala lägre löner. Man är alltså härutinnan hänvisad till allmänna resonemang, vilka emellertid knappast kunna sägas leda till mera bestämda resultat. Det är ju uppenbart, att familjeinkomst, levnadsstandard och arbeteffektivitet stå i ett intimt men icke vidare preciserat och generellt likartat samband med varandra. För arbetare, som stå på en så låg inkomstnivå, att deras mest elementära fysiska behov icke kunna tillfredsställas i nödig utsträckning för arbetets effektivitet, kan en lönehöjning uppenbarligen medföra en omedelbar ökning av arbeteffektiviteten. För vårt land torde man väl för närvarande knappast kunna behöva räkna med detta såsom en praktisk eventualitet, annat än möjligen i undantagsfall. Så snart man kommer högre upp på behovsskalan, blir emellertid sambandet mellan lönehöjd och effektivitet lösare och framförallt av en mera långsamt verkande beskaffenhet. Den ökning i arbeteffektiviteten, som är beroende på ett ej blott fysiskt utan även andligt högre levnadssätt, vilket senare även ofta kräver ett materiellt underlag och bättre inkomstförhållanden, tar nämligen avsevärd tid, innan den gör sig gällande. Så är fallet med inverkan av bättre bostadsförhållanden, bättre hemliv, bättre omvårdnad i olika avseenden av den uppväxande ungdomen. Likaså är det osäkert i vilken utsträckning den ökade inkomsten användes så, att den på detta sätt främjar effektiviteten; ej sällan är detta också en fråga om hur lång tid inkomstökningen varat. Plötsliga och kortvariga inkomstökning-

gar få som bekant härutinnan helt andra verkningar än långsamt och varaktigt skeende sådana. I varje fall måste emellertid uppmärksammas, att eftersom möjligheten av en ökning i arbetseffektiviteten väsentligen framträder som en först efter avsevärd tid skönjbar verkan av lönehöjningen, så kan denna möjligen uppkommande tendens icke göra sig gällande, förrän sedan arbetslöshet uppkommit som resultat av lönehöjningen. Och de arbetslösas effektivitet ökas uppenbarligen icke; tvärtom är arbetslösheten en av de mest effektivitetsförödande faktorerna i det moderna samhället. Den praktiska betydelsen av dessa resonemang rörande lönehöjd och arbetseffektivitet synes därför i detta sammanhang närmast vara, att de yttermera förstärka det intryck, som tidigare erhållits, nämligen att olikhet i arbets- och levnadsvillkor för olika arbetargrupper är en av de viktigaste och mest påfallande följderna av en höjning av lönen ovan det marginella efterfrågepriset på arbetskraft.

Återstår så frågan i vad mån lönehöjningar kunna åstadkomma mera effektiva produktionsmetoder, något som i längden och i stort sett, så som tidigare visats, bör höja efterfrågepriset på arbetskraft. Lönehöjningen skulle i detta fall kunna tänkas efter någon period av arbetslöshet åstadkomma en högre nivå på efterfrågekurvorna för arbetskraften. Denna eventualitet förefaller i själva verket vara den faktiskt kanske viktigaste av de lönehöjningens följdfenomen, som diskuterats i detta sammanhang.

Lönehöjningen skulle alltså kunna vara en av orsakerna till »rationaliseringen» och dess betydande verkningar för arbetsmarknaden.

Härvidlag måste emellertid ånyo understrykas att en lönehöjning kan verka arbetsbesparande eller förändrande på produktionsmetoderna i alldeles olika riktningar, vilka ha vitt skilda verkningar men knappast kunna i verkligheten urskiljas från varandra.

Den ena riktningen är beroende på vad som tidigare utförligt skildrats, nämligen att vid samma tekniska kunskap valet av den ena eller andra tekniken blir beroende på produktionsmedlens pris. En höjning av lönen kan sålunda, såsom tidigare framhållits, redan av denna omständighet medföra övergång från mera till mindre arbetskrävande och från mindre till mera kapitalkrävande produktionsmetoder; resultatet härav blir arbetslöshet. Vi få icke lägre utan högre produktionskostnader än förut, lägre nationalinkomst, minskat sparande och kumulativ ökning av arbetslösheten, så länge ej andra, motverkande krafter uppkomma.

Den andra riktningen innebär däremot en förändring i produktionens organisation, som minskar produktionskostnaderna, ökar nationalinkomsten och, på sätt tidigare utförligt skildrats vid behandlingen av rationaliseringen, i längden sannolikt stegrar efterfrågepriset på arbetskraft i allmänhet. Den innebär en förändring i produktionsmetoder, som faktiskt varit lönande före arbetskostnadernas stegring och oberoende av denna, men som av en eller annan anledning ändock icke företagits. Anledningen härtill skulle då vara dels att de högre arbetskostnaderna medfört att sämre företag dukat under eller fått inskränka sin produktion till förmån för bättre ledda eller för sådana som på grund av sin storlek kunnat producera till lägre kostnader per produktenhet,

*Lönenivå
och pro-
duktions-
metoder.*

dels att de utgjort ett incitament för företagarna att söka ordna produktionen på ett mera rationellt sätt för att därigenom undvika eller minska den förlust, som eljest skulle uppstått.

Att detta kan inträffa synes erfarenheten bekräfta. Det är bekant, att depressionstider i allmänhet utmärkas av en reorganisation av industrien, som i och för sig medför billigare produktionskostnader. Också erfarenheterna från lönehöjningar inom s. k. utsvettade, särskilt illa organiserade industrier synas peka i samma riktning. Oaktat den ständigt verkande kraft till förbättringar i produktionstekniskt avseende och till överföring av produktion från sämre till bättre ledda företag, vilken konkurrensen företagen emellan utgör, uppkommer nämligen alltjämt slöseri inom produktionen, vilket att döma av gjorda undersökningar kan ernå betydande dimensioner. I de flesta fall införas förbättringar av företagare utrustade med särskild förmåga och aktivitet och speciella anlag för organisation och produktionsteknik. Efter dessa pionjärer följa sedan de övriga så småningom, och denna process tager vanligen en avsevärd tid. Det finns sålunda i regeln möjlighet att förstärka konkurrensens ständiga tryck till förbättrad effektivitet och påskynda processens gång. Naturligtvis kunna emellertid icke sämre företag utrensas i det oändliga, och icke heller kan trycket på företagarna av ökade arbetskostnader eller andra svårigheter alltid och i vilken utsträckning som helst utlösas i produktionsförbättringar. Knappheten på företagarkapaciteter och den omständigheten, att företag icke kunna bli av vilken storlek som helst och ständigt visa bättre resultat, lägga i och för sig uppenbara hinder i vägen för att en allt längre driven höjning i arbetskostnaderna ständigt skulle medföra en ytterligare »rationalisering» av produktionens teknik och organisation.

Denna inverkan av höjda löner har sålunda alldeles icke karaktären av någon ständigt verkande »lag» utan utgör snarare mera tillfälliga biverkningar, vilka under vissa omständigheter kunna inträffa men under andra utebliva. Har näringslivet nyligen undergått en kraftig rationaliseringsprocess, äro givetvis utsikterna för att en lönehöjning skall få nya dylika följder särskilt små; efter en högkonjunktur, när företagarnes uppmärksamhet mera varit inriktad på utvidgningar och därmed sammanhängande vinstförhoppningar, äro väl rationaliseringsmöjligheterna i regeln större.

För vårt närmaste problem, frågan om orsakerna till arbetslösheten i Sverige under det senaste decenniet, har rationaliseringsprocessen säkerligen spelat en stor roll, och det vore av allra största betydelse, om vi kunde urskilja de båda riktningar i vilka lönenivåns höjning härutinnan varit verksamma, då detta som sagt är avgörande för frågan om rationaliseringens slutliga inverkan på arbetskraftens efterfrågepris. Tyvärr är detta förenat med nästan oöverstigliga hinder, då beslut om exempelvis införande av maskiner eller andra arbetsbesparande metoder givetvis fattas efter en kalkyl, som enbart innefattar å ena sidan de faktiska arbetskostnaderna vid tillfället i fråga och å den andra de faktiska maskinkostnaderna. I vad mån förändringen i produktionstekniken varit lönande, alldeles oberoende av ändringen i lönenivån, är därför något som säkerligen ej varit övervägt eller överhuvud uppmärksammat av

företagsledningarna, och på en sådan fråga skulle man därför säkerligen ej kunna erhålla något tillfredsställande svar. Men härpå vilar väsentligen omdömet om verkningarna av en rationalisering, som genomföres under trycket av en stigande lönenivå.

I den mån lönenivåns stegring ger upphov till en produktivetsfrämjande rationalisering, har den emellertid visserligen till en början orsakat uppkomsten av arbetslöshet men också hjälpt till att lägga grunden till en framtida stegring av efterfrågepriset på arbetskraft, vilken i och för sig genom sin inverkan på nationalinkomst och sparandevolym kan medge en varaktigt högre lönenivå utan härav orsakad arbetslöshet.

Ovan ha behandlats följderna för arbetslöshetens omfattning under förutsättning att lönen förändrats, men efterfrågekurvens nivå förblivit densamma, d. v. s. att vid samma lön lika stor mängd arbetskraft fått sysselsättning. Tidigare ha emellertid undersökts de olika orsaker, som kunna tänkas medföra förskjutningar i efterfrågan på arbetskraft och därigenom åstadkomma arbetslöshet på grund av att lönen icke förändras i motsvarande grad. Frågan gäller då närmast, huruvida resultaten från den nyss genomförda översikten av läget under den förra förutsättningen också gäller under den senare och huruvida resultaten för arbetslösheten av en oförändrad eller icke tillräckligt förändrad lönenivå vid förändringar i efterfrågan bli desamma som vid förändrad lönenivå men oförändrad efterfrågan.

När det gäller frågan på vilka olika sätt en differens mellan marginella efterfråge- och utbudspris för arbetskraften överhuvud kan åstadkomma arbetslöshet, är detta otvivelaktigt fallet.

Beträffande verkningarnas omfattning, deras kvantitativa sida alltså, eller m. a. o. hur stor elasticiteten hos efterfrågan på arbetskraft är vid dylika förändringar i efterfrågan, som ej följas av motsvarande förändringar i lönenivån, blir svaret däremot i viss mån ett annat.

Svårigheterna att mäta elasticiteten hos efterfrågan ha redan antytts. Hela konstruktionen av efterfrågekurvor med viss bestämd form angivande efterfrågans elasticitet har i själva verket endast giltighet under förutsättning av att ingenting utom själva priset förändras. Förutsätts förändringar i själva efterfrågekurvorna, blir emellertid läget ett annat, då kurvornas form även förändras med nivåförändringarna. I själva verket inträffar emellertid detta även vid prisförändringar, så snart det ej förutsättes, att anpassningen efter priset förändringen är ögonblicklig — en förutsättning som kan vara synnerligen nyttig och nödvändig för att vinna överskådlighet över föreliggande problem men som uppenbarligen ej överensstämmer med verkligheten. I grund och botten är det sålunda samma svårighet, som föreligger, vare sig den primära förändringen utgår från priset-arbetslösheten eller den utgår från efterfrågan på arbetskraften.

I det föregående har därför den metoden använts att vissa relativt konstanta faktorer för elasticiteten hos efterfrågan framhållits, såsom produkternas och produktionsfaktorernas olika egenskaper ur ifrågavarande synpunkt, den roll

Elasticiteten hos efterfrågan på arbetskraft vid efterfrågeförändringar.

som utgifterna för deras ersättningar spela för konsumenternas inkomster eller de totala produktionskostnaderna, möjligheterna att ersätta dem med andra produkter eller produktionsmedel o. s. v. Dessa iakttagelser äga i stort sett sin giltighet även när den primära förändringen utgår från efterfrågan på arbetskraft. Vidare ha försök gjorts att på liknande sätt konstatera, vad som i allmänhet kan sägas om den tid, som anpassningen i olika fall kan tänkas taga, och vilka förändringar av betydelse för ifrågasvarande problem, som vanligen kunna antagas inträffa under detta tidsförlopp. Några exakta resultat kunna ej erhållas med denna metod, men väl utgångspunkter för ett bedömande av den sannolika utvecklingen.

Men själva förloppet kan vid efterfrågeförändringen bli ett annat än vid löneförändringen, de olika fenomenen kunna stå i annat tidsförhållande till varandra, kombinationerna av de olika förändringarna bli andra, den hastighet varmed faktorerna tillväxa eller avtaga per tidsenhet blir beroende på efterfrågeförändringarnas natur, företagarnas framtidsförväntningar kunna påverkas av dessa på ett annat sätt o. s. v.

Här äro i själva verket, såsom tidigare framhållits på tal om konjunkturväxlingarna, de olika möjligheterna så talrika, att det knappast lönar sig att göra ytterligare generalisationer av denna art.

Konklusioner angående undersökningens metoder och möjliga resultat.

En undersökning av orsakerna till en samhällsföreteelse sådan som arbetslösheten måste gå ut på att söka finna, med vilka andra företeelser den undersökta står i kontinuerligt samband, samt arten av dessa samband. En grundläggande svårighet ligger emellertid härvid i den omständigheten, att sambanden mellan samhällsföreteelserna äro snart sagt oöverskådligt många till antalet och mångskiftande till sin natur samt att de dessutom stå i inbördes växelverkan med varandra och att deras tänkbara kombinationer därför äro praktiskt taget oändliga. Varje undersökning av samhällsföreteelserna måste därför i sin metod inbegripa en avgränsning av det undersökta problemet, som gör detta överskådligt och gripbart.

Den första begränsningen, som måste göras, hänför sig till ett bedömande av den väsentliga karaktären hos sambanden mellan de fenomen man önskar studera, vilket blir avgörande för undersökningsmetoden. Om man finner att sambanden väsentligen äro av ekonomisk natur och vänder sig till den ekonomiska vetenskapen för att taga del av de metoder och de resultat, som där framkommit, har man alltså gjort en dylik första avgränsning och åtminstone tillsvidare uteslutit från förklaringsmöjligheterna sådana företeelser, som ej anses stå i växelverkan med de ekonomiska utan falla under andra vetenskapliga områden.

Men också inom denna ram måste ytterligare avgränsningar göras, om något kunskapsresultat av värde skall kunna erhållas. Även de ekonomiska sammanhangen äro oöverskådliga i sin mångfald och sin inbördes växelverkan. Den ekonomiska vetenskapen har sålunda i stor utsträckning valt den metoden att genom att välja vissa förutsättningar inrikta uppmärksamheten på sammanhanget mellan utvalda företeelser, vilka kunna anses vara av väsentlig betydelse för det studerade problemet, och bortse från de andra. Detta sker därigenom att man förutsätter de senare konstanta och undersöker de förras anpassning, deras gång mot ett jämviktsläge, vilket då blir uttrycket för sambandet dem emellan. Sammanhanget mellan utbud, efterfrågan och pris på en viss vara eller en produktionsfaktor undersökes sålunda under förutsättning att allting annat förblir oförändrat eller m. a. o. dessa andra faktorer, som betraktas såsom oförändrade, konstanta, problemet utomstående, orsaka vissa bestämda relationer hos de variabla, och dessa relationer bli undersökningens resultat. Metoden går alltså ut på att förutsätta vissa faktorer konstanta och

undersöka de övrigas tendens till jämvikt. I verkligheten äga emellertid återverkningar rum på de konstanta faktorerna från denna anpassning av de variabla, beroende bl. a. därpå, att denna anpassning alltid tar tid och inverkan av tidsförloppet kan bli mycket olika i olika fall. Befolkningsutveckling, arbetseffektivitet, teknik o. s. v. påverka exempelvis, såsom i den föregående framställningen framhållits, ej blott jämviktsläget för lönen, utan lönelägena kunna i sin ordning påverka dessa faktorer, beroende på den tid som åtgår för anpassningen och vad som inträffar under denna tid. Konstanterna bli med andra ord i sin ordning variabler och ingå som faktorer i problemet. Något jämviktsläge uppnås aldrig i verkligheten. Man måste därför välja sina konstanta, utomstående faktorer på ett rimligt och för föreliggande problem lämpligt sätt. Ofta kan detta ske genom att uppdelas undersökningen i olika etapper, var och en med olika förutsättningar i detta avseende.

Härtill kommer, som ovan sagts, att det antal faktorer som på detta sätt kunna tänkas ingripa i ett ekonomiskt sammanhang äro oändligt många och kunna, om man tar hänsyn till olika tidsförlopp för dessa verkningar, tänkas giva oändligt växlande resultat. Sammanhangen mellan de växlande ekonomiska företeelserna kunna därför sällan utredas på ett oemotsägligt och bevisligen entydigt sätt. I all synnerhet när det gäller sådana tendenser hos de olika företeelserna vilka gå i motsatt riktning blir ett kvantitativt bestämt slutresultat av en dylik ekonomisk kraftparallelogram vanligen omöjligt att *a priori* angiva. Man kan på sin höjd framkonstruera riktningen hos de olika tendenserna.

Under sådana förhållanden måste man åtnöjas med att från vissa erfarenhetsmässigt, vanligen på grundval av statistiska undersökningar, påvisade förändringar hos samhällsföreteelser, mellan vilka man med ovanstående metoder kunnat konstatera ett sammanhang av visst slag, konstruera den sannolika bilden av det verkliga förloppet. Det kan sällan bevisas, att det skulle vara otänkbart att förloppet varit ett annat, då andra kombinationer nästan alltid äro tänkbara. Uppgiften för en undersökning av detta slag kan alltså endast bli att visa, vilken bild av förloppet som är den sannolika ste och varför andra tänkbara förlopp icke äro lika eller mera sannolika. Detta hindrar dock icke att vissa, ej sällan allmänt omfattade förklaringar kunna uppvisas vara grundade på rena tankefel och andra på så osannolika förutsättningar, att den teoretiska möjligheten av deras hållbarhet kan och bör lämnas åsido i en praktisk diskussion.

Undersökningens resultat blir, som av det ovanstående framgår, väsentligen beroende på huruvida de ovan antydda metodiskt nödvändiga avgränsningarna ha skett på ett oangripligt och för det avsedda resultatet fruktbringande sätt.

Den här lämnade framställningen har sålunda enbart till uppgift att till tjänst för kommitténs utredning av orsakerna till arbetslösheten i Sverige 1920—1929 ur den ekonomiska teorien och med dess metoder sammanställa de mera betydelsefulla ekonomiska sammanhang, som ansetts kunna förefinnas mellan arbetslösheten och andra samhällsfenomen, samt att beskriva karaktären av dessa sammanhang.

I och för sig kan denna sammanställning sålunda icke användas för att giva ett slutgiltigt svar på frågan om arbetslöshetens orsaker. Någon generellt giltig »arbetslöshetsteori» kan icke uppställas, och några sammanfattande konklusioner kunna här icke åstadkommas. Det är först på grundval av empiriskt konstaterade förändringar i dels arbetslöshetens omfattning och karaktär och dels med dessa sammanhängande fenomen i Sverige under ifrågavarande tid, som en sannolik bild av den undersökta utvecklingen kan framkomma.

I och för sig kan denna sammansättning såväl som användas för att ge ett klarsätt av de frågor om arbetslöshets orsaker. Någon generell klassificering av arbetslöshets orsaker kan dock upprättas och några sammansättande klasser kunna här tilldelas. Detta är ett av grundval av empiriska klassificeringar för arbetslöshets orsaker i ett kategoriskt del med dessa sammansättande klasser i Sverige under 1950- och 1960-talet som en sannolik bild av den verkliga verkligheten kan framkommas.

P. M.

ANGÅENDE

ARBETSMARKNADEN OCH DE FAKTORER,
SOM BESTÄMMA DESS UTVECKLING

AV

GENERALDIREKTÖREN GUNNAR HUSS

P. M.

ANGÅENDE

ARBETSMARKNADEN OCH DE FAKTORER,
SOM BESTÄMMA DESS UTVECKLING

AV

GENERALDIREKTÖREN GUNNAR HUSS

INNEHÅLLSFÖRTECKNING.

ARBETSMARKNADEN, UTBUDET OCH EFTERFRÅGAN.

	Sid.
Arbetsmarknaden	133
Utbudet och dess förändringar	134
Efterfrågan och dess förändringar	135

UTBUDETS ANPASSNING TILL EFTERFRÅGAN.

Förhållanden, som påverka arbetskraftens rörlighet	139
Hinder inom arbetsmarknaden	139
Yttre inflytelser, som begränsa arbetskraftens rörlighet	141
Organiserad reglering av arbetskraftsutbudet	142
Åtgärder för underlättande av arbetskraftens rörlighet	145
Lönepolitiska hinder för utbudsprisets böjlighet	147

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

ARBETSMARKNADEN, UTBUDET OCH EFTERFRÅGAN

181	Arbetsmarknaden
182	Utbudet och dess förändringar
184	Efterfrågan och dess förändringar

UTBUDETS ANPASSNING TILL EFTERFRÅGAN

139	Förhållanden, som påverka arbetskraftens rörlighet
139	Hinder inom arbetsmarknaden
141	Yttre inflytelser, som begränsa arbetskraftens rörlighet
142	Organiserad reglering av arbetskraftsutbudet
145	Åtgärder för underlättande av arbetskraftens rörlighet
147	Lönepolitiska hinder för arbetsmarknadsbörjighet

Arbetsmarknaden, utbudet och efterfrågan.

Under benämningen *arbetsmarknad* plägar man sammanfatta utbudet av arbetskraft och efterfrågan på sådan. Förhållandet mellan dem bestämmer vid varje tidpunkt läget på arbetsmarknaden. *Arbetsmarknaden.*

Arbetsmarknaden är emellertid endast i viss mån enhetlig; inom densamma förekomma nämligen avgränsningar, geografiska och yrkesbetonade, som giva upphov till s. k. *delmarknader* med mer eller mindre flytande gränser. Sålunda kan man, ehuru det internationella utbytet av arbetskraft icke är obetydligt, för vårt lands vidkommande tala om en särskild svensk arbetsmarknad samt inom denna urskilja olika orters och olika yrkens särskilda delmarknader, vilka stå i samband med och påverka varandra men i väsentlig mån äro bestämda av sina speciella förutsättningar.

Olika yrkesmarknader uppkomma därför, att de till buds stående platserna kräva olika slags kvalifikationer samt att likaså den förefintliga arbetskraften är på olika sätt och i olika grad kvalificerad. De platser, som fordra viss yrkesutbildning eller vissa särskilda egenskaper, kunna endast besättas med arbetskraft av motsvarande kvalitet. Då variationen i fråga om yrkeskvalifikationer är mycket stor, uppkomma en mängd delmarknader för de yrkesutbildade. Och även inom varje speciellt yrkesområde finnas gradationer i utbildningen samt olika krav på personliga egenskaper, som ytterligare begränsa urvalet av arbetskraft inom resp. yrkesgrupp. Ju högre eller mera mångsidiga yrkeskvalifikationerna inom ett yrke äro, desto svårare blir tillträdet till dess delmarknad. Och omvänt blir delmarknaden mindre avgränsad, i samma mån mindre speciell yrkesskicklighet kräves och huvudvikten ligger på sådana allmänna förutsättningar, som varje normalt utrustad individ besitter. Sålunda förekomma inom de flesta näringsgrenar och företag ett större eller mindre antal platser, till vilka icke efterfrågas yrkesutbildad arbetskraft, utan vilka kunna besättas med s. k. grovarbetare. För sådana är sålunda delarbetsmarknaden vidsträcktare, i det att den omfattar grovarbete i allmänhet. Även här spela emellertid de personliga kvalifikationerna begränsande in, enär olika näringsgrenar, företag och platser kräva olika mått av exempelvis fysisk styrka, uthållighet, vaksamhet och pålitlighet. Beaktas bör emellertid att, medan efterfrågan på yrkesutbildade endast kan tillgodoses med yrkesutbildad arbetskraft, efterfrågan på grovarbetare kan täc-

kas även av yrkesutbildade, i den mån sådana jämte sin yrkesutbildning ha erforderliga grovarbetarekvalifikationer och vilja utbjuda sin arbetskraft till det pris som grovarbetet betingar.

Inom de olika sålunda förefintliga yrkesbetonade delmarknaderna kunna även urskiljas lokala marknader. Då nämligen arbetskraften och företagen äro geografiskt fördelade över landets olika delar, riktar sig efterfrågan liksom utbudet naturligen i första hand till den närmast liggande tillgången. Ett bruks- eller sågverkssamhälle bildar sålunda en trång primär delmarknad för dess efterfrågan och utbud, en större ort med flera företag av samma slag bildar en större lokal marknad o. s. v. I viss mån spela här in även speciella kvalifikationsmoment, i det att vissa trakter kräva exempelvis större härdighet hos arbetaren, varjämte hans vana vid ortsförhållanden och förmåga att finna sig tillrätta inom en viss arbetsmiljö kunna vara av betydelse för hans större eller mindre användbarhet.

Utbudet och dess förändringar.

Både utbudet av arbetskraft och efterfrågan på sådan förändras oavlåtligt. Till följd härav inträda ständiga förskjutningar i delmarknadernas och hela arbetsmarknadens läge.

Det dominerande momentet i fråga om utbudets förändringar är den förändring i arbetarnas kvalifikationer, som deras åldersutveckling medför. Uppväxande årskullar tillföra ny utbildad eller föga utbildad arbetskraft, ungdomen mognar till större användbarhet och förvärvar ökad yrkesduglighet, de äldre arbetarnas kvalifikationer minskas, och de gamla arbetarna bli efter hand arbetsodugliga och sålunda ej längre aktuella på arbetsmarknaden. På denna äger sålunda rum ett ständigt tillflöde och en ständig avgång av individer, vilkas användbarhet undergår förändring, allteftersom de uppväxa, mogna till full arbetsduglighet och åldras. Förskjutningar beträffande särskilt ungdomens användbarhet kunna f. ö. framkallas dels genom det tidigare eller senare ianspråktagandet av deras arbetskraft (skolplikt, lagstiftning om minimiålder för anställning o. s. v.), dels genom kvantitativa och kvalitativa ändringar i yrkesutbildningen, varigenom proportionerna mellan yrkesutbildad och annan arbetskraft förändras.

Tilloppet och avflödet av arbetskraft kan också ställa sig olika på olika orter och vid olika tider. I en ort med jämn befolkningsutveckling sker denna process någorlunda likformigt. Ett nytt befolkningscentrum däremot, till vilket företrädesvis personer i arbetsduglig ålder samlats på en kort tid och där följaktligen en stark familjebildning med ett slag inträffat, kommer några decennier senare att uppvisa ett relativt starkt tillflöde av årskullar i arbetsför ålder. I en tillbakagående ort åter, där de uppväxande generationerna ej funnit utkomst utan nödgats avflytta, blir familjebildningen och ungdomstillflödet ringa o. s. v.

Det bör emellertid beaktas, att det aktuella utbudet av arbetskraft (redan anställda och arbetssökande) aldrig omfattar hela den arbetsföra befolkningen. En del av denna plägar av skilda anledningar — vanligen därför att för många individer något ekonomiskt tvång till eget förvärvsarbete icke gör sig

gällande — icke utbjuda sig på arbetsmarknaden. Då ett sådant tvång framträder med större eller mindre styrka under inflytande av de allmänna ekonomiska förhållandenas förändringar, kommer denna latent tillgång på arbetsmarknaden att vid olika tider vara av olika storlek.

Såsom en latent tillgång å arbetsmarknaden måste betecknas även självständiga företagare, enär sådana allt efter förhållandena kunna utbjuda sin arbetskraft åt andra, med uppgivande av sin företagarställning (särskilt hantverkare) eller vid sidan av denna (mindre jordbrukare m. fl.).

Då efterfrågan på arbetskraft bestämmes av produktionen och då denna — *Efterfrågan och dess förändringar.* med hänsyn till konsumtionens växlingar, konkurrensen samt den tekniska utvecklingen — ständigt förändras, kommer också efterfrågan på arbetskraft att oavslutligt växla. Produktionens förändringar i omfattning framkalla företrädesvis ökning eller minskning i efterfrågans omfattning, förändringar i produktionens sammansättning (varuslag och kvaliteter) framkalla företrädesvis förändringar i efterfrågans sammansättning, d. v. s. inriktad efterfrågan i olika mån på olika delar av arbetsmarknaden. Dessa variationer i efterfrågan framträda under påverkan av olika faktorer med olika styrka vid de särskilda företagen, för de särskilda näringsgrenarna och inom hela näringslivet.

Vid *särskilda företag* kan visserligen förekomma, att de med samma utrustning och oförändrade metoder tillverka samma vara i samma mängd under längre tid samt att de följaktligen efterfråga samma mängd och slag av arbetskraft. Icke desto mindre kan även här en förändring i efterfrågan inträda, när nämligen ett rikligare utbud möjliggör ett för produktionen mera ändamålsenligt urval av arbetskraft.

Emellertid äro sådana fall av under längre tid alldeles oförändrad produktion i verkligheten mera sällan förekommande. Konsumtionens ständigt ändrade krav samt konkurrensen med andra företag tvingar till ändrad kvalitet på varor, ändrade produktionsmetoder och förbättrad utrustning, och därmed kan i större eller mindre grad behovet av arbetskraft förändras. Äro tillverkningarna flera, kan den ena ökas och den andra minskas, varav följer förskjutning i proportionen mellan de olika slagen erforderlig arbetskraft. Om företaget såsom helhet utvecklas, ökas hela behovet, om det går tillbaka, minskas detta behov.

Vid sidan av sådana ständigt pågående förskjutningar på längre sikt uppkomma även mera kortvariga sådana. En tillfällig stor order kan för hela företaget eller del därav föranleda en tillfällig ansvällning av produktionen, vilken framkallar ett tillfälligt starkt arbetskraftsbehov. I den mån företagets produktion är säsongbetonad¹ — väsentligen beroende på att årets klimatväxlingar påverka tillgången på råvaror eller avsättningen av de tillverkade varorna — återkommer denna ansvällning av tillverkningen och utökning av arbetarstammen mera regelbundet under viss tid eller vissa tider av året för

¹ Härunder innefattas jämväl modeväxlingar, i den mån de äro säsongbetingade. Andra modeförändringar kunna innefattas bland de moment, som påverka konsumtionens och produktionens successiva förändring och utveckling.

att under den övriga delen avlösas av minskad produktion och mindre arbetskrftsbehov.

För de olika *produktionsgrenarna* ställa sig förhållandena på ungefär likartat sätt. Allt efter förändringarna i konsumtionen av deras varor förskjutes deras produktion och med den deras efterfrågan på arbetskraft. Vissa grenar tillväxa, andra avtaga; somliga av deras varor få ökad, andra minskad avsättning; kvaliteterna förändras o. s. v. Alla dessa omständigheter påverka behovet av arbetskraft såväl i dess helhet som ock med avseende å dess sammansättning. Högre kvalitet och ökad specialisering kunna framkalla krav på bättre utbildade arbetare och arbetare av flera olika slags utbildning. Å andra sidan kunna tekniska förbättringar i maskinutrustning o. d. (automatiska maskiner) så underlätta arbetet, att det förenklas för åtminstone en del av arbetarna, som därför ej behöva vara lika yrkesskickliga som förut (handarbets övergång till maskinarbete, hantverks övergång till industri).

Inom de produktionsgrenar, som starkare påverkas av en så allmängiltig faktor som klimatet, framträder *säsongföreteelsen* inom hela grenen lika väl som vid det särskilda företaget. Tiderna för utvidgning resp. sammandragning av produktionen komma nämligen att vid de särskilda företagen infalla på ungefär samma tid av året, och härav framkallas inom hela grenens delmarknad (delmarknader) under årets lopp en regelbunden svängning mellan starkare och svagare efterfrågan på arbetskraft.

I den mån olika slag av tillverkningar förekomma inom produktionsgrenen och dessa tillverkningars säsonger infalla på olika tider, sker emellertid en utjämning för hela grenens del; svängningen i dess totala efterfrågan blir till följd härav icke lika markerad, som den kan vara vid de särskilda företagen.

För produktionen såsom helhet betraktad blir säsongutjämningen naturligen starkare, enär under de årstider, då vissa grenar ha högsäsong, andra grenar ha lågsäsong. Huruvida över huvud någon tydlig *säsongsvängning* uppkommer inom hela arbetsmarknaden beror sålunda på, i vad mån de olika säsongerna inom olika grenar balansera varandra eller icke. På en arbetsmarknad som den svenska, där under vinterhalvåret många och stora produktionsgrenar måste starkt begränsa eller till och med helt inställa sin verksamhet — åtminstone i vissa delar av landet — komma dessa grenar tillsammans att så starkt påverka arbetsmarknaden såsom helhet betraktad, att denna företer en regelbunden variation mellan svagare efterfrågan under vintern och starkare under sommaren.

När icke blott ett eller vissa företag inom en näringsgren — oberoende av säsongen — ha livlig varuefterfrågan, goda *konjunkturer*, med åtföljande ökad efterfrågan på arbetskraft, utan de goda konjunkturen göra sig gällande för flertalet eller alla företag inom grenen, uppstår inom dennas del av arbetsmarknaden en allmän stegring i efterfrågan på arbetskraft. Och omvänt medför en lågkonjunktur för flertalet eller alla företag inom näringsgrenen en allmän sänkning i dess efterfrågan på arbetskraft. Om vidare inom ett flertal eller alla näringsgrenar en konjunkturförskjutning samtidigt inträffar (allmän hög- eller lågkonjunktur), kommer detta att påverka arbetskrftsbehovet

inom flertalet eller alla delar av arbetsmarknaden, så att denna i sin helhet kommer att kännetecknas av stark resp. svag efterfrågan på arbetskraft. Denna allmänna vågrörelse i stort är emellertid sammansatt av olika starka vågor inom de särskilda grenarna — ett antal sådana kunna gå i motsatt riktning än den flertalet uppvisar — och inom grenarna kunna de särskilda företagen förete än starkare variationer, vilket medför, att de olika grenarnas delmarknader och företagens lokala marknader äro underkastade mycket starkare förskjutningar i efterfrågan, än vad den allmänna konjunkturvågens styrka angiver.

Även om konjunkturvågorna, åtminstone under senare tid, plägat förete en rytmisk växling av stigande och fallande, så ha dock den allmänna efterfrågan på varor och den totala produktionen, sedda på lång sikt, uppvisat en kontinuerlig stegring. I regel har därför varje ny våg liksom varje ny vågdal kommit att ligga på något högre plan än tidigare, vilket enligt hittills vunnen erfarenhet medfört, att efterfrågan på arbetskraft i längden ökats. Vid sådana långsamt skeende förändringar — i motsats till kortvariga sådana — kommer emellertid i betraktande, att arbetskraftsbehovet kan relativt minskas genom den samtidiga utvecklingen av metoder och teknik. Denna utveckling kan tänkas bli så stark att den, även om arbetskraftstillgången förblir oförändrad eller t. o. m. minskas, kan medge en på lång sikt ökad produktion.

I den föregående framställningen har visats, hurusom produktionen, för att kunna motsvara konsumtionens anspråk, ständigt måste ändras i fråga om inriktning, organisation och teknik samt att dessa ändringar återverka på arbetskraftsbehovet, direkt för de särskilda företagen men — genom dem — för resp. näringsgrenar och — genom dessa — för hela näringslivet. Såväl produktionens som arbetskraftsbehovets ändringar äro kontinuerliga, deras styrka och hastighet ökas emellertid, när säsong- och konjunkturförskjutningarna verka i samma riktning, men minskas, när dessa förskjutningar gå i olika riktning. Särskilt säsongerna äro dock i vårt klimat så markerade, att deras verkan tydligt framträder, och på samma sätt verka starka konjunkturändringar. Då den successiva omvandlingen av arbetskraftsbehovet försiggår under formen av samtidiga, olika starka och i olika riktningar gående förskjutningar inom avdelningar av företag, inom hela företag och inom särskilda grenar, komma dessa förändringar att inom arbetskraftstillgången framkalla en *omsättningsrörelse*, som kan vara betydande till omfattning, även om alla de olika förskjutningarna kunna resultera i en endast ringa ökning eller minskning i den totala efterfrågan på arbetskraft. Vid en markerad säsong eller konjunktur åter inträder för hela näringslivet eller större delar därav en tydligt märkbar ansvallning eller hopdragning av det totala arbetskraftsbehovet; det karakteristiska för *säsongrörelsen* är, att den årligen återkommer med regelbunden, i vårt klimat stark förskjutning mellan hög- och lågsäsong; i *konjunkturrörelsen* däremot återkomma med längre mellantider bredare vågor och vågdalar, så att, ehuru nivåskillnaden mellan hög- och lågkonjunkturrens kulmen ofta kan vara betydlig, de momentana förskjutningarna i den ena eller

andra riktningen likväl i regel äro mindre markerade än vid säsongväxlingar.

Det bör emellertid ej förbises, att den successiva omvandlingen, den säsongbetonade och den konjunkturella försiggå samtidigt och ömsesidigt påverka varandra. På de långa konjunkturdyningarna rida de korta säsongvågorna, och inom samt under dem fortgår den kontinuerliga omsättningsrörelsen. En sådan betingas emellertid ej blott av produktionens förskjutningar utan även av arbetskraftens förändringar med hänsyn till ålder och yrkesduglighet, varigenom framkallas förflyttningar såväl inom som mellan företagen.

Även utan förändring i företagens arbetskraftefterfrågan eller utbudet av arbetskraft uppkommer emellertid en omsättning, när en arbetare, som innehar anställning, lämnar denna för att söka annan. Till en sådan åtgärd kan arbetaren föränledas av motiv, som allt efter den synpunkt man anlägger kunna te sig mer eller mindre subjektiva eller objektiva. Arbetaren påverkas härvid ofta av familjeomsorger, t. ex. svårighet att få familjebostad eller lämplig utbildning för barnen, hustruns vantrevnad, ökade kostnader, när familjen måste vara bosatt på annan ort. Vidare må nämnas fall, då arbetaren genom flyttning till annan arbetsplats vill förvärva mera mångsidig erfarenhet och yrkesskicklighet, då han lockas av en större orts rikligare bildnings- eller förströelsetillfällen samt då ovana vid orts- och arbetsdvanjor, otrevnad och längtan efter omväxling, motsättning mot arbetsbefäl eller arbetskamrater, känsla av att vara föremål för underskattning o. d. hos arbetaren framkallar olustkänslor mot arbets- eller levnadsmiljön.

Likartade skäl kunna föränleda företaget till ombyte av arbetare. Därvid uppkommer en omsättning av arbetskraft, utan att behovet därav vid företaget undergått någon förändring med avseende å omfattning eller kvalitet — för så vitt man ej vill betrakta dylika urvalsmoment såsom efterfrågekvifikationen, resp. utbudskvifikationen, när arbetarens utbud därav bestämmes.

Utbudets anpassning till efterfrågan.

Man har i det föregående utgått från att produktionen har till syfte att tillgodose konsumtionen samt följaktligen måste anpassa sig efter denna. Då denna produktionens nödvändiga anpassning bestämmer dess arbetskraftsbehov, blir den vid varje tidpunkt aktuella efterfrågan på arbetskraft en given faktor, efter vilken utbudet på arbetsmarknaden har att anpassa sig.¹

Om arbetskraften vore fullt rörlig, skulle utbudet alltid kunna komma efterfrågan till mötes. Om vidare utbudspriset vore fullt böjligt, skulle detta möte alltid resultera i anställning. Då slutligen efterfrågan — för den händelse utbudspriset kunde sjunka hur långt som helst — principiellt är obegränsad, skulle kunna antagas en vid varje tidpunkt fullständig uppsugning av arbets-

¹ Härvid förbises icke, att i verkligheten en ömsesidig anpassning äger rum mellan konsumtion, produktion och arbetskraft.

kraften, så att på arbetsmarknaden aldrig skulle kvarstå någon rest av oanvänd sådan.

De nu gjorda antagandena motsvaras emellertid ej av verkligheten. Arbetskraftens rörlighet hämmas nämligen av åtskilliga förhållanden, särskilt arbetskraftstillgångens naturbestämda sammansättning och dess lokala fördelning. Och utbudspriset påverkas likaledes av omständigheter, som förhindra dess fulla böjlighet. Dessa för arbetskraftens anpassning hinderliga faktorer skola i det följande upptagas till behandling.

Såsom redan framhållits, är arbetsmarknaden icke enhetlig utan uppdelad på en mängd delmarknader, yrkesbetonade och lokala.

Varje yrke eller yrkesspecialitet, för vilket vissa särskilda kvalifikationer utbildats och efterfrågas, bildar en yrkesbetonad delmarknad. Varje företag behöver i regel arbetskraft, tillhörande olika sådana delmarknader; behovet av ett visst slags arbetskraft kan ej tillgodoses med arbetskraft av annat slag; överskott inom ett yrke kan ej täcka underskott inom ett annat. Den mekaniska verkstad, som behöver gjutare eller svarvare, kan sålunda ej i stället anlita plåtslagare eller filare; vid ett byggnadsföretag kunna målare och timmermän icke ersätta murare o. s. v. Avgränsningarna mellan de särskilda yrkenas delmarknader äro emellertid mer eller mindre markerade, mera där högre krav ställas på speciella kvalifikationer, mindre där huvudvikten ligger på allmän personlig arbetsduglighet.

Inom varje särskilt yrke kan vidare efterfrågan för vissa platser rikta sig på yngre arbetare, som besitta större lätthet för anpassning efter speciella omständigheter, medan till andra platser kräves den större erfarenhet och mognad, som vinnes under längre yrkesutövning.

Med den mångsidighet, som även det svenska näringslivet numera uppvisar, måste arbetskraften, för att kunna motsvara efterfrågan, bereda tillfälle till urval bland tusentals yrkesgradationer. Utbildningen av dessa sker i huvudsak inom de olika företagen och blir sålunda väsentligen beroende av deras förmåga och intresse av att själva sörja för yrkesrekryteringen. Å andra sidan består arbetskraften av individer, som äga själva bestämma över hur de vilja inrikta och utbilda sig. Även om såväl företagen som de på arbetsmarknaden nytillkommande individerna vore villiga och lämpliga att alltid söka anpassa inriktningen och utbildningen av den nya arbetskraften efter efterfrågan, möter likväl den svårigheten, att denna efterfrågan aldrig kan fullt överskådas på längre sikt. De ständiga förskjutningarna i produktionens inriktning, teknik och arbetsmetoder framkalla ständiga förskjutningar i behovet av arbetskraft, så att antalet och storleken av dess delmarknader aldrig äro lika från den ena tidpunkten till den andra. Handskomakeriets ersättande av fabriksarbete, hästtrafikens av biltrafiken, segelfartygens av ångfartygen och ångfartygens ersättande av motorfartyg erbjuda exempel på genomgripande förändringar, som på kort tid omgestaltat stora yrkesområden och väsentligen förändrat yrkeskvalifikationerna eller framskapat helt nya yrken. Och motsvarande förändringar ske ständigt i mindre skala på praktiskt taget alla områden. Det

Förhållanden, som påverka arbetskraftens rörlighet.

Hinder inom arbetsmarknaden.

blir under sådana förhållanden förenat med stora svårigheter för såväl företag som arbetare att kunna förutse ens den närmaste framtidens rekryteringsbehov och att anpassa sig därefter.

Dessa svårigheter ökas genom att såväl utbud som efterfrågan äro lokalt fördelade på alla de orter, där arbetare uppväxa och leva samt där företag finnas, d. v. s. över hela landet. Härigenom bli de olika yrkenas många delmarknader i sin tur söndersprängda i lokala delmarknader, vilket lägger hinder i vägen för såväl översikten över behovet och dess förskjutningar som ock utjämningen mellan behovet och tillgången. För de olika yrkena ställa sig förhållandena härvidlag synnerligen olika. Medan jordbrukets delmarknad (som i själva verket är uppdelad på flera dylika) omfattar hundratusentals företag över hela landet och medan vissa slag av järnarbetare efterfrågas på praktiskt taget alla verkstäder och fabriker, kunna andra yrken vara begränsade till ett ringa fåtal företag. Medan i vissa orter, särskilt storstäderna, en mängd olika slag av arbetskraft efterfrågas till en mängd olika platser vid olika företag, kan till andra orter en enda industri med sina yrkesspecialiteter vara koncentrerad vid flera, färre eller ett enda företag. Inom arbetsmarknaden måste därför ske förskjutningar i tvenne riktningar, dels efter olika yrkeskvalifikationer, dels efter olika orter och företag. För dessa båda slag av förskjutningar använder man ofta termerna yrkesrörlighet och platsrörlighet. Yrkeskvalifikationerna äro visserligen mycket olika starkt markerade, men för arbetskraft med ordinarie personliga förutsättningar möter det i regel stora svårigheter att efter tidigare inriktning till visst yrke övergå till annat och där motsvara anspråken. De olika yrkesmarknaderna äro sålunda ofta så avgränsade, att utjämning mellan dem svårligen kan ske på annan väg än genom medveten inriktning av rekryteringen och utbildningen vid företagen eller av utbudet (yrkesvalet). Och hastigare förskjutningar härutinnan begränsas av den bristande möjligheten att överskåda utvecklingen samt att praktiskt ordna utbildningen. Delmarknadernas splittring på olika lokala marknader försvårar givetvis den översikt över tillgång och efterfrågan på arbetskraft, som är en förutsättning för effektiv utjämning dem emellan. När endast ett eller några få företag efterfråga arbetskraft av vissa slag inom en ort, sker den lokala utjämningen lätt, men vid överskott på den ena eller andra sidan, då efterfrågan eller utbudet måste vända sig till annan ort, uppkomma genast svårigheter. Inom större orter med större marknader givas större möjligheter till urval och anpassning, men å andra sidan blir det där svårare att överskåda tillgången.

Utjämning mellan olika orter av efterfrågan och utbud förutsätter överflyttning av arbetare från förutvarande bostadsort till anställningsorten. Ju längre avstånd sådan flyttning omfattar, desto större kostnader medför densamma; även med vår tids utvecklade kommunikationer kunna i vissa avlägsna trakter direkta svårigheter för själva förflyttningen föreligga. Redan inom en ort kan övergång till annat arbetsställe medföra tvång att, för undvikande av kostnader för transport till och från arbetet, göra ombyte av bostad. Sådant ombyte är emellertid av sedvänjor och lagstiftning på bostadsmarknaden reglerat på sådant sätt, att det lämpligen endast kan försiggå vid vissa bestämda

tider av året. Friktioner i bostadsmarknadens sätt att fungera kunna sålunda lägga hinder i vägen för arbetsmarknadsutjämningen. Har arbetare på sin tidigare vistelseort innehåft eget hem, uppkomma svårigheter att avyttra eller uthyra detta. Dylika flyttningssvårigheter göra sig mera gällande för arbetare med familj än för ensamstående, mest dock för ungdom, som ännu ej kan undvara föräldrars och hemmets stöd. Vid familjeförsörjarens flyttning till annan arbetsort tillkomma vidare hänsyn till sådana omständigheter som familjens släkt- och vänskapsförbindelser, bundenheten vid vistelseortens förhållanden samt olägenheterna av att avbryta barnens skolgång. Även för egen del kan arbetaren hysa betänkligheter mot en annan ords ovana levnads- och arbetsförhållanden, mot de sämre bildnings- och förströrelsetillfällen, som den till äventyrs erbjuder o. s. v.

Vid avvägandet av fördelarna och nackdelarna av en förflyttning komma nu angivna olika moment att för individen spela en större eller mindre roll allt efter hans temperament samt graden av hans företagsamhet och tilltro till egen förmåga att ordna för sig och att genom ökad erfarenhet eller under gynnsammare konkurrensförhållanden förbättra sin ställning. Kan han på förhand förvissa sig om att arbetskraft av det slag han representerar är starkt efterfrågad på den plats, dit han planerar överflyttning, och särskilt om han på förhand kunnat förvissa sig om anställning, te sig riskerna och olägenheterna av ordsombytet mindre avskräckande. Är arbetaren åter mindre driftig och saknar han mera bestämda utsikter till omedelbar anställning, blir överflyttningen för honom ett språng ut i det okända och riskfyllda. Har han därtill familj, te sig riskerna för överflyttning större; att kvarlämna familjen och själv resa ut för att söka arbete medför ökade försörjningskostnader. Har han besparingar eller ha familjemedlemmarna inkomster, som för någon tid trygga försörjningen, kan han lättare ta risken av att se sig om annorstädes. Saknar han anställning, medger sådant ekonomiskt stöd honom att vänta på vistelseorten, särskilt om en förflyttning skulle medföra att familjemedlemmar berövades sin inkomst. På vistelseorten kan han i regel också räkna med att erhålla hjälp till försörjning från arbetskamrater och vänner, från arbetslöshetskassor samt från enskilda och offentliga hjälpinstitutioner. Då särskilt fattigvården men även den offentliga arbetslöshetshjälpen äro ordnade så, att individen har största utsikt till hjälp i hemorten, kommer dessa institutioners verksamhet att motverka det ekonomiska tvånget att på annan ort söka försörjning. Detta gäller givetvis främst sådana orter, som i större omfattning än andra tillhandahålla samhällelig hjälp; å andra sidan komma sådana orter att genom den ökade ekonomiska trygghet, de bjuda sina medlemmar, öva lockelse särskilt på sådana individer, som äro böjda för att lita till annans hjälp.

Då sålunda myndigheter, organisationer och enskilda på grund av lagstadgade, traditionella eller humanitära förpliktelser riskera att tagas i anspråk för hjälp åt personer, som sakna anställning, ligger det i deras intresse att söka förebygga eventualiteten av att deras bistånd kommer att påkallas. Oavsett sådana ekonomiska synpunkter vilja av förklarliga skäl personer och företrä-

Yttre inflytelser, som begränsa arbetskraftens rörlighet.

dare för institutioner, som ha inflytande på platsers tillsättande, gärna lämna företräde åt arbetare, för vilka de hysa samhörighetskänsla.

Såväl för att vänja barnen vid arbete och få deras hjälp vid sitt eget som också för att kunna trygga deras framtid sträva föräldrar att taga deras arbetskraft i anspråk i eget företag hellre än att anställa andra. Denna form för arbetskraftens inriktning och rekrytering till företagen var i äldre tider den normala och spelar fortfarande, särskilt inom jordbruket, en framträdande roll. Lika naturligt är att en person, som själv har anställning, ofta strävar att förskaffa sina uppväxande barn anställning vid samma företag samt att den därvid bestämmande söker tillmötesgå en sådan önskan. I orter med mindre rikt utvecklat näringsliv och begränsad lokal arbetsmarknad är det likaledes ett naturligt intresse att även vid tillfälligt behov anlita ortens tillgång för att därmed kvarhålla densamma för kommande behov. Om därtill kommer, att inkallandet av arbetskraft från annan ort berövar den egna ortens arbetare deras utkomst, så att de kunna komma att belasta den enskilda hjälpverksamheten eller fattigvården, föreligger ett gemensamt intresse för kommunens medlemmar att lämna företräde åt sina egna och från arbete utestänga andra. Även i de fall, då arbetets art gör det naturligt, att grupper av arbetare frivilligt sammansluta sig till arbetslag (körare och huggare vid skogsavverkning, arbetslagen vid byggnadsarbeten o. s. v.), kunna givetvis andra synpunkter än hänsynen till det bästa arbetskraftsurvalet bli bestämmande för rekryteringen.

Vid fyllandet av sina uppgifter att bevaka sina medlemmars intressen kunna arbetarnas fackliga organisationer begränsa sig till att söka reglera arbetsvillkoren vid anställning, men de kunna också utsträcka sin verksamhet till att till sina medlemmars förmån reglera tillträdet till anställning. Detta syfte tjäna åtgärder för att åt arbetskraft av det slag organisationen representerar förbehålla alla utbud av sådant slag, även om de skulle kunna täckas av annat slags arbetskraft eller mindre utbildad sådan. Av samma anledning kan föranledas motstånd mot sådan förändring av arbetsteknik och metoder, som kan minska arbetskraftsbehovet eller möjliggöra användande av annat slags arbetskraft. Organisationen kan vidare hävda, att vissa slag av utbud skola förbehållas de egna medlemmarna och sålunda icke tillhandahållas utom organisationen stående arbetare av samma slag. Om därjämte tillträde till organisationen icke medges för alla i yrket kvalificerade, utan endast i sådan utsträckning, att medlemmarna icke behöva befara svårare inbördes konkurrens, blir begränsningen än starkare. I samma riktning verka åtgärder för uppställande av kompetensvillkor (viss ålder, viss lärlingsutbildning o. s. v.) i vidare mån eller av strängare beskaffenhet än som påkallas ur produktionens synpunkt. Oberoende av de principer i dessa avseenden, som präglade ett helt fackförbunds politik, kunna dess lokala enheter — avdelningar, sektioner eller företagets personal — vidtaga sådana avstängningsåtgärder av det ena eller andra slaget.

Nu angivna metoder åsyfta att för vissa särskilda arbetargrupper förbehålla den aktuella efterfrågan av arbetskraft. Till en individuell reglering mellan de olika medlemmarna av sådana grupper syfta anordningar, som träffas för

att ordna den tur, i vilken de särskilda arbetarna må kunna entledigas eller vinna anställning.

De olika åtgärder, som från arbetarorganisationers sida vidtagas i syfte att reglera utbudet av arbetskraft, äro med hänsyn till sin effektivitet närmast beroende av i vad mån organisationerna äga sådant inflytande över sina medlemmar, att dessa underkasta sig kontrollen. Där så är förhållandet och organisationen därjämte omfattar alla eller flertalet arbetare inom yrket eller ock tilltvingat sig respekt hos även de utanför organisationen stående arbetarna inom facket, komma regleringsåtgärderna att bli mycket verkningsfulla.

Av betydelse härvidlag är givetvis också den hållning, arbetsgivarna och deras organisationer intaga gentemot dylika regleringsåtgärder. Då dylika åtgärder försvåra det ur produktionens synpunkt lämpliga arbetskraftsurvalet och då de äro ägnade att stärka arbetarorganisationernas maktställning i allmänhet, ligger det i sakens natur, att arbetsgivarnas organisationer i allmänhet ställa sig avböjande mot denna kontroll och att arbetsgivarna vid sin efterfrågan efter arbetskraft vilja äga rätt att välja bland hela det tillgängliga utbudet, ej blott bland det av arbetarorganisationen i varje fall godkända. Kan organisationen emellertid erhålla kontrollrätt, komma arbetstillfällena att besättas efter de regler den bestämmer. Arbetskraftsurvalet kommer härigenom att väsentligen övergå från företagen till arbetarnas organisationer och verkställas ur dessas synpunkter, vilka icke behöva sammanfalla med företagarnas intressen. Omfattar arbetsgivarorganisationen så många företag inom branschen, att dessa tillsammans behärska densamma, kunna organisationerna genom sitt samarbete icke blott reglera utbudet utan även påverka efterfrågan av arbetskraft. Andra företag kunna nämligen knappast existera eller uppkomma, då de förutom konkurrensen med de organiserade företagen jämväl ha att räkna med att arbetarorganisationen, vars åtgärder respekteras av praktiskt taget alla yrkets arbetare, förhindrar dessa att taga anställning hos oorganiserade företagare.

Utbudets smidiga anpassning till den ständigt växlande efterfrågan innebär icke blott, att viss arbetskraft kan erhållas i den omfattning, varje företag vid varje tidpunkt behöver, utan även att den kan frigöras, när den ej längre behövs vid företaget. En förutsättning härför är uppenbarligen, att den form, under vilken arbetskraften anställs hos företaget, arbetsavtalet, medger sådan omedelbar anpassning. Olika omständigheter, växlande efter olika yrkens förhållanden, föranleda emellertid, att arbetsavtal ingås på tider av mycket olika längvarighet.

Ur företagens synpunkt måste det i regel vara angeläget att ej behöva binda sig för viss arbetskraft under längre tid än den säkert behövs. Arbetets natur kan emellertid vara sådan, att dess vederbörliga utförande förutsätter icke blott vanlig yrkesduglighet utan viss beprövad skicklighet eller pålitlighet eller genom vana förvärvad förtrogenhet med företagets speciella förhållanden. Det kan då vara förmånligt för företaget att genom fastare anställning tillförsäkra sig tillgång till arbetskraft med sådana kvalifikationer.

För arbetaren kan det normalt anses värdefullt att äga trygghet för längre tids anställning och utkomst. Emellertid kan den bundenhet, som följer med arbetsavtal för längre tidrymd, vara ägnad att förhindra honom från att genom överflyttning till annat företag dels vinna mera mångsidig utbildning och erfarenhet, dels utnyttja förekommande tillfällen till förbättrad anställning o. s. v.

Dessa olika motiv, som tala för eller emot arbetsavtal på längre tid, framträda med olika styrka allt efter olika arbetens natur. Där frågan gäller utförande av rent tillfälligt arbete, ligger det sålunda i sakens natur, att anställningsavtalet begränsas till detta tillfälle. I andra fall kan ett arbete vara av sådant slag, att det tett sig naturligt för båda parterna att träffa avtal för viss längre tid, tills vidare eller rentav för den tid den anställde är arbetsduglig. Under inflytande av yrkenas olika produktionsförhållanden, parternas olika intressen och deras organisationers därav bestämda politik samt — inom vissa områden — offentlig reglering, utbildas sålunda vissa mer eller mindre bindande regler för arbetsavtalets långvarighet. Då dessa regler i fråga om många arbetsområden i allmänhet förhindra omedelbart entledigande av anställda, komma de att inverka fördröjande på utbudets smidiga anpassning till efterfrågan.

Liknande inverkan utöva de regler, som utbildas och tillämpas rörande vissa bestämda formella villkor för arbetskraftens användande till visst arbete. Ur produktionens synpunkt är givetvis angeläget, att en arbetare fyller de krav på utbildning och duglighet, som arbetets utförande kräver. Då det i praktiken är svårt för en arbetssökande liksom för företagaren att på förhand säkert bedöma de kvalifikationer, som i varje särskilt fall krävas, har inom flertalet yrkesområden utbildats en mer eller mindre stadgad praxis (eller rent av formulerade bestämmelser) rörande vissa objektivt konstaterbara meriter, som skola för yrkets del antas garantera normal användbarhet. Såsom sådana kompetensvillkor uppställas vanligen viss tids lärlingsutbildning, viss tids användning såsom medhjälpare inom yrket, viss utbildning vid undervisningsanstalt samt kombinationer av dessa och andra utbildningsformer. Dylika bestämmelser äro, genom den trygghet de erbjuda företagen och arbetarna vid deras efterfrågan och utbud, ägnade att giva de formellt kompetenta en förmånsställning och att uppmuntra till utbildning. Men de begränsa å andra sidan urvalet. Då formell kompetens aldrig kan fullt garantera reell kompetens och då sådan kan föreligga eller ernås utanför de standardiserade reglerna för formell kompetens, läggas härigenom hinder i vägen för sakligt kompetenta att ernå vissa anställningar. Ju högre utbildning ett yrke kräver, desto mer utbildade och snävare äro i allmänhet reglerna för kompetens. Om för sådan erfordras viss examen, som förutsätter långvariga studier, bli kostnaderna för dessa en faktor, som reglerar utbudet. I varje fall kan tillströmningen till sådana yrken av kompetent arbetskraft ej bli större än utbildningsanstalternas kapacitet medgiver eller tillträde till dem beviljas.

Nu berörda olika begränsningsåtgärder kunna påverka arbetskraftens ianspråktagande icke blott för arbetstagarställning utan jämväl för självstän-

dig företagarverksamhet. Där sålunda särskilda kompetensvillkor (viss examen, viss tjänstgöring, avlagda prov eller på annat sätt styrkt kompetens) äro gällande för behörighet att självständigt utöva visst yrke, begränsas arbetskraftens efterfrågan för sådan verksamhet.

Det ankommer givetvis i första hand på företagen och arbetarna att själva göra sig underrättade om det utbud och den efterfrågan å arbetskraft, som vid varje tidpunkt föreligger. Den individuella företagsamheten blir härvid av stor betydelse särskilt för arbetarna; åtminstone större företag kunna vidtaga särskilda anordningar för anskaffningen av arbetskraft. Den väsentliga svårigheten härflyter av att de olika yrkenas marknader äro lokalt splittrade, vilket gör dem svåröverskådliga för individerna. Dessa svårigheter kunna i viss mån undanröjas genom anlitande av pressen, såväl den allmänna som fackpressen, för bekantgörande av upplysningar rörande ledig arbetskraft och lediga arbetstillfällen. Emellertid har ett behov gjort sig gällande att genom ett verkligt *börs-mässigt organiserande av utbudet och efterfrågan — arbetsförmedling* — underlätta anpassningen dem emellan. Anordningar i sådant syfte ha vidtagits i form av affärsmässig rörelse, genom arbetsgivares och arbetares organisationer — var för sig eller i förening med varandra — samt genom samhällets ingripande i form av offentlig arbetsförmedling.

Åtgärder för underlättande av arbetskraftens rörlighet.

Den affärsmässiga arbetsförmedlingen är, liksom annonseringen i pressen, förenad med kostnader för kunderna och fördelad på olika med varandra konkurrerande företag. Dess betydelse för utjämningen mellan olika orter och yrken blir härigenom begränsad.

Där en facklig organisation söker ensidigt ordna arbetsförmedling, ligger det för organisationen nära till hands att för sina ensidiga intressen utnyttja det grepp över arbetsmarknaden, som anordningen skänker. Härav uppkommer hos motparten en misstro mot densamma, som gör, att den i allmänhet icke kan uppsamla anbuden från båda sidorna och sålunda ej kommer att fungera på ett börsmässigt sätt. Även om båda sidornas organisationer enas om samma arbetsförmedlingsorgan för sitt yrkes vidkommande, kan detta organ i regel icke anlitas av andra än organisationens medlemmar. Endast för såvitt resp. organisationer omfatta praktiskt taget alla arbetsgivare och arbetare inom yrket, kan dess arbetsförmedlingsorgan tillgodose hela yrkets behov. Då emellertid facksammanslutningarna, särskilt på arbetsgivarsidan, äro organiserade industrivis och omfatta många slag av arbete, som förekomma även inom andra industrier, vilka ha egna organisationer, kunna organisationernas särskilda arbetsförmedlingsorgan i regel icke samla yrkenas hela utbud och efterfrågan. Förutsättningen för att de fackliga organisationerna skola kunna på ett fullt börsmässigt sätt ordna arbetsförmedlingen är sålunda, att de gemensamt uppbygga ett arbetsförmedlingssystem omfattande alla yrken i landets olika delar samt icke driva en monopolistisk politik. Erfarenheten har emellertid visat, att erforderlig samverkan ej kan åvägbringas mellan de olika intressegrupperna.

Den offentliga arbetsförmedlingen omfattar allt slags arbete över hela lan-

det och motsvarar sålunda principiellt anspråken på en börsmässig organisation. Dennas praktiska betydelse är emellertid beroende av i vad mån dels den anordnas så att den täcker hela arbetsmarknadens behov, dels den också tages i anspråk från såväl efterfråge- som utbudssidan.

En börsmässig organisation av omsättningen på arbetsmarknaden är i främsta rummet ägnad att sammanbinda de olika lokala marknaderna till en över-skådlig riksmarknad och att sålunda mellan olika företag och orter främja utjämningen inom resp. yrken. De olika yrkenas delmarknader äro emellertid icke alltid strängt avgränsade från varandra; en enhetligt ordnad arbetsförmedling blir därför i stånd att underlätta utjämningen även mellan olika yrken av den arbetskraft, som kan efterfrågas på olika delmarknader.

Då inom en effektivt verkande arbetsförmedlingsorganisation den aktuella tillgången och efterfrågan på arbetskraft kommer till synes, kan vid varje tidpunkt mängden av efterfrågan och utbud inom varje yrke samt proportionen dem emellan konstateras. Förskjutningar i denna proportion från tid till annan återspegla utvecklingen av näringslivets samt arbetskraftens inriktning på olika yrken. Genom systematiskt registrerande och tillgodogörande av den kännedom härom, som på nu angivna och andra vägar vinnes, beredes underlag för en upplysningstjänst, *yrkesrådgivning*, till tjänst för arbetskraftens anpassning efter produktionens ändrade inriktning. En sådan upplysningsverksamhet är av särskild betydelse för den på arbetsmarknaden nytillträdande arbetskraften, vars utbildning med ledning därav kan inriktas i enlighet med efterfrågans utveckling, så långt denna överhuvud kan överblickas och beräknas.

Då *arbetskraftens* efterfrågan är begränsad av dess *utbildning*, kan den arbetare, som under hela sin utbildning och arbetstid varit sysselsatt endast vid ett slags arbete (viss arbetsmaskin), även om han där uppnått en hög grad av snabbhet och precision, vara olämplig för andra arbeten. Har han däremot erhållit en allmänare utbildning (för exempelvis metallbearbetning) och såsom medhjälpare tjänstgjort vid olika där förekommande arbeten, kan han allt efter behovet användas för flera slags arbeten, inom samma företag eller vid andra. Även om de personliga förutsättningarna hos ett antal individer äro lika goda, föreligger sålunda en väsentlig skillnad mellan efterfrågan på dem, allteftersom deras yrkesutbildning är mer eller mindre mångsidig. Av liknande betydelse är graden av utbildning, i det att den mindre skicklige kan användas endast för enklare arbete, medan den mer skicklige därjämte har tillgång till mera krävande arbete.

Dessa skiljaktigheter ha större betydelse i samma mån utbudet inom ett yrke överstiger efterfrågan, enär denna givetvis inriktar sig på de dugliga arbetarna. Blir ett sådant överskott bestående, d. v. s. beroende på att arbetskraften icke följer efterfrågans inriktning, måste de mindre dugliga arbetarna inom yrket antingen förskaffa sig högre utbildning inom detsamma och med stöd därav upptaga konkurrensen eller också inrikta sig på och utbilda sig för annat yrke, där efterfrågan är större (eller ock åtnöja sig med arbete, som ej kräver särskild yrkesutbildning). En bättre eller mångsidigare utbildning

av individen är sålunda ägnad att vidga området för hans användbarhet och att underlätta arbetskraftens anpassning till efterfrågan.

För den interlokala utjämningen på arbetsmarknaden resa sig, såsom redan framhållits, vissa praktiska hinder även för de fall, där efterfrågan och utbud kommit i kontakt med varandra. I den mån dylika hinder hänföra sig till yttre omständigheter, såsom bostadssvårigheter, samhällliga anordningar för uppfostran och utbildning o. dyl., kunna desamma genom samhällets, arbetsgivarens eller annans åtgöranden i större eller mindre grad undanröjas. Särskilt gäller detta i fråga om *arbetarnas flyttningskostnader* vid förflyttning från en arbetsort till en annan. Inom yrken och vid tidpunkter, där arbetskraften är starkt efterfrågad, finner företagaren det ofta med företagets fördel förenligt att bestrida eller åtminstone förskotta flyttningskostnader. Åtgärder i samma syfte kunna av fackorganisationer vidtagas för deras medlemmars del eller av samhällsmyndigheterna för arbetare i allmänhet. Ändamålsenligheten i dylika anordningar är emellertid beroende ej blott på efterfrågans styrka utan även på dess beräkneliga varaktighet, enär täckandet av ett rent tillfälligt arbetskraftsbehov endast undantagsvis är av sådan produktiv betydelse, att det ekonomiskt motiverar den lönebelastning, som resekostnaden utgör.

Då tvånget att försörja sig och strävandet efter bättre försörjning äro de drivkrafter, som för arbetaren vanligen äro avgörande inför ett anbud om anställning, innebär alltid en flyttning till annan arbetsort ett osäkerhetsmoment därutinnan, att han har svårare att överskåda den erbjudna lörens värde på den främmande arbetsorten. Äro emellertid lönerna standardiserade genom praxis eller överenskommelse, är det för honom lättare att bedöma anbudets för- och nackdelar. Undanröjandet av detta olägenhetsmoment torde i allmänhet verka underlättande för anpassningen av sådana arbetare, som känna sig behöva lönestandardiseringens skydd, men denna torde å andra sidan verka återhållande på dem, som känna sig vuxna konkurrens och önska friare utrymme för värderingen av sin personliga duglighet.

I det föregående har framhållits, hurusom arbetarorganisationers åtgärder för utbudets reglerande och begränsande te sig för arbetsgivaren hinderliga såväl vid arbetskraftsurvalet som ur andra synpunkter. Det är därför ett naturligt intresse för arbetsgivarorganisationerna att motsätta sig dylika åtgärder samt att hävda obeskuren rätt för företagen att inrikta sin efterfrågan på de grupper av arbetare och de individer inom grupperna, som de anse bäst motsvara behovet. Inom yrkesområden, där organisativa regleringsåtgärder tillgripas av vederbörande arbetarorganisationer, komma dessa åtgärder att få större eller mindre effektivitet, allt efter den större eller mindre styrka, med vilken motsvarande arbetsgivarorganisationer och företag motsätta sig dem.

För utjämningen mellan efterfrågan och utbud på arbetsmarknaden kräves, att överensstämmelse ernås mellan efterfråge- och utbudsprisen på arbetskraften. Även om viss efterfrågad arbetskraft finns tillgänglig, kommer nämli-

Lönepolitiska hinder för utbudsprisets böjlighet.

gen anställning av arbetare till stånd endast för det fall, att arbetaren godtagger det pris arbetsgivaren erbjuder. Detta pris är ur arbetsgivarens synpunkt betingat av det värde för företaget, som han anser sig kunna tillerkänna arbetarens tjänster. Dennes lön borde alltså bli högre eller lägre allt efter storleken och kvaliteten av hans arbetsprestation.

En sådan rent individuell lönesättning förekommer emellertid i realiteten mindre ofta. För arbetaren ter det sig naturligt, att han genom sin arbetslön erhåller en skälig försörjning, och för denna synpunkt kan icke heller arbetsgivaren ställa sig oförstående. Vid företag, där arbetarantalet är stort, möta vidare svårigheter för ett rättvist avvägande av de särskilda arbetarnas löner. Under påverkan av dylika praktiska omständigheter uppkommer en traditionell uppfattning om ett för olika orter och olika fack gällande löneläge, alltså en tendens till *lönestandardisering* (utjämning av individuellöner).

Denna tendens gör sig särskilt gällande vid företag av offentlig karaktär, vilka i allmänhet stå mera oberoende av konkurrens och därför kunna i större mån beakta försörjningssynpunkten. Vid offentliga företag äro därför lönerna ofta standardiserade genom bestämmelser, som med eller utan samråd med arbetarna fastställts av vederbörande myndighet. Sådan lönestandardisering (tjänstemannalöner) föranledes jämväl av samma skäl, som kunna åberopas för fast anställning, och plägar förekomma i samband med sådan.

Tendenserna till lönestandardisering ha inom det privata näringslivet varit ökad styrka genom det fackliga organisationsväsendet. Arbetstagarnas fackorganisationer, som till huvudsaklig uppgift ha att höja sina medlemmars levnadsstandard, söka väsentligen nå detta mål genom höjning av deras löner. Den solidaritetstanke, som utgör arbetarorganisationernas grundval, samt de praktiska svårigheterna för dem att bedöma och påverka individuellönen ha föranlett, att organisationerna i allmänhet inrikta sig på kollektiva löneaktioner. Då en viss normalisering av arbetsvillkoren erbjuder fördelar även för arbetsgivarna och deras organisationer, resulterar denna lönepolitik i kollektivavtal mellan parterna rörande löner och andra arbetsvillkor.

Kollektivavtalens betydelse för lönerna standardisering och utbudsprisets böjlighet blir väsentligen beroende av deras tillämpningsområde, innehåll och giltighetstid. Ha organisationerna å båda sidor — och särskilt på arbetarsidan — ringa anslutning, få kollektivavtalen vanligen ett däremot svarande begränsat tillämpningsområde. Men är organisationsanslutningen stark, bli kollektivavtalen i regel normgivande icke blott för medlemmarna av de avtalsbundna organisationerna utan även för utomstående företag och deras arbetare. I dylika fall inträder sålunda en standardisering av lönevillkoren för praktiskt taget alla företag inom respektive verksamhetsområden. Detta utsluter dock ej, att den fastställda lönestandarden anpassas efter olika orters levnadskostnader, d. v. s. så att lönen på olika orter får ungefär samma värde för arbetarnas försörjning.

I de fall då, såsom i vissa kollektivavtal är fallet, lönebestämmelserna helt eller i huvudsak avse ackordssatser, kommer lönestandardiseringen icke att inverka hämmande på den ur produktionens synpunkt önskvärda anpassningen

av lönen efter den individuella arbetsprestationen. Så kan däremot bli förhållandet, när i kollektivavtalet fixerad minimilön satts högt i förhållande till efterfrågepriset och särskilt om kollektivavtalslönen genom sin höga nivå blir en faktisk normallön för dugliga arbetare. En sådan lönesättning kommer att verka därhän, att endast arbetare med fullgoda kvalifikationer kunna med fördel användas vid företagen. Sålunda måste exempelvis en tidlön (normallön), som med hänsyn till marknadsläget kan vara väl avpassad för fullgod arbetare men som enligt avtalets bestämmelser ej får underskridas ens för arbetare av viss lägre ålder (exempelvis redan från 18 eller 20 år) eller för överåriga arbetare, medföra svårigheter för sådana yngre eller åldrade arbetare att vinna anställning, då de i regel ej för företagen äro av samma värde som de fullgoda. En sådan lönestandardisering försvårar uppenbarligen anpassningen mellan utbud och efterfrågan på arbetsmarknaden.

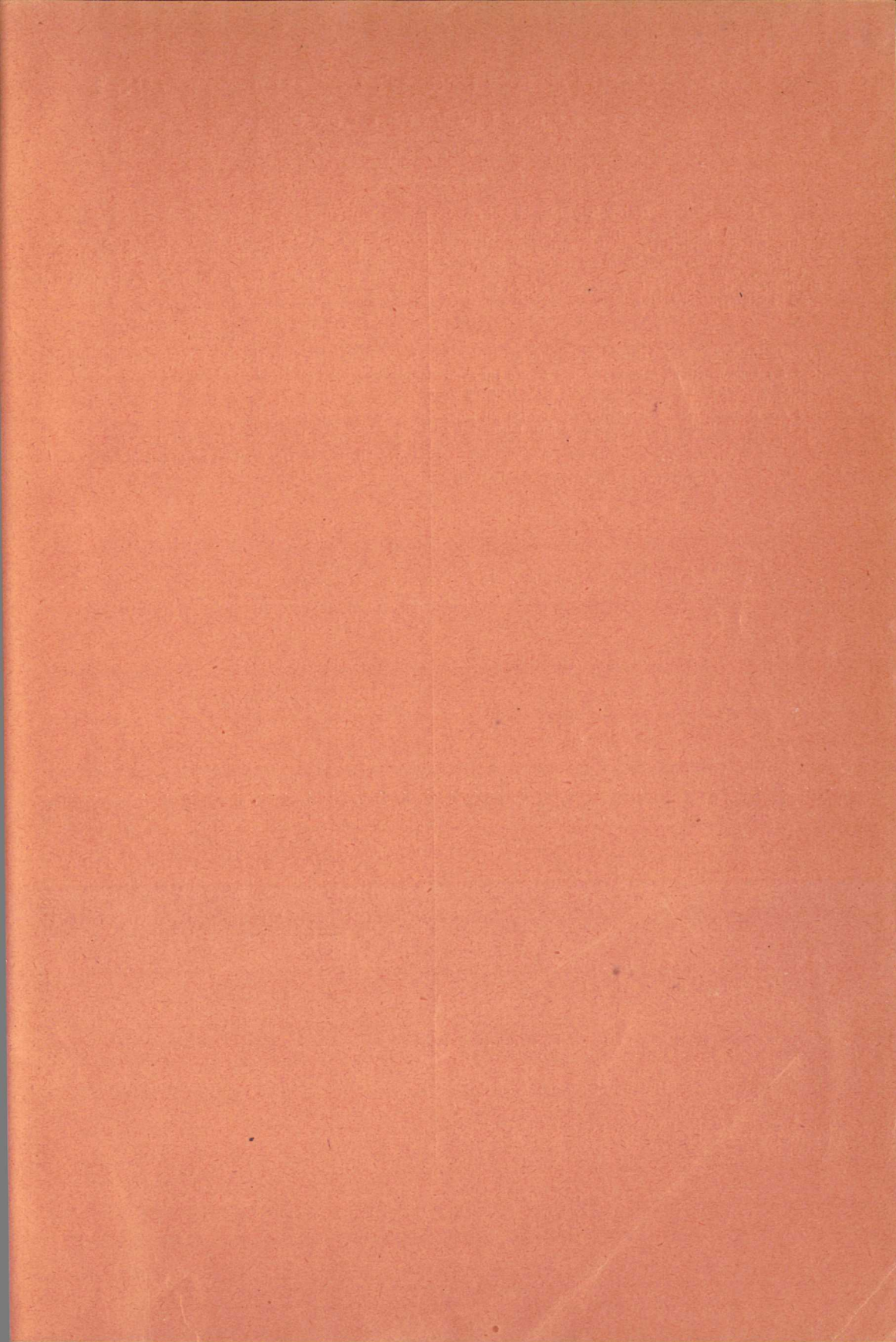
Givet är, att kollektivavtalets giltighetstid är en viktig faktor att räkna med vid bestämmandet av lönerna; särskilt vid kollektivavtal med lång giltighetstid blir det av stor betydelse, att icke lönerna normaliseras alltför strängt. Ju längre giltighetstiden är, desto större blir alltid risken för att det överenskomna löneläget kommer att bli olämpligt i förhållande till det sig ständigt förändrande marknadsläget. Om sålunda ett långvarigt avtals löner bestämts under inflytande av stark efterfrågan och ringa utbud, kan detsamma fastlåsa lönenivån i ett läge, som vid försämrade konjunkturer visar sig vara för högt och följaktligen leder till minskad efterfrågan och svårigheter för arbetarna att få anställning. Och omvänt kunna under lågkonjunktur träffade lönebestämmelser, som fortfarande att gälla jämväl sedan högkonjunktur inträtt, leda till minskat utbud och svårigheter för företagen att få arbetskraft. I det senare fallet står det emellertid arbetsgivare fritt att — då de avtalade lönerna ej få underskridas men väl överstigas — genom högre löner än de avtalade framkalla ökat utbud.

Ehuru, som nämnts, kollektivavtalet är den form, under vilken arbetarorganisationerna i allmänhet bedriva sin lönepolitik, förekommer även organiserad kontroll över de individuella lönerna, i vissa fall ordnad såsom komplettering av kollektivavtalspolitiken. Organisationen söker därvid med eller utan öppna stridsåtgärder träffa anordningar (olika former av s. k. registersystem o. dyl.) för att förhindra såväl egna medlemmar som andra att taga anställning till lön understigande den, som organisationen ur sina synpunkter finner lämplig.

av följande efter den individuella arbetsstationen. Så kan dock med tillförlitlighet handla om i kollektivlivet fixerad individuell arbetsstation till arbetsgruppen och särskilt om kollektivlivet genom sin höga nivå till en faktisk norm för dagliga arbetet. En sådan bestämmelse kommer att verka härför, att endast arbetare med tillräckliga kvalifikationer kunna med fördel användas vid företaget. Sålunda måste exempelvis en tiller (normalt för) som med hänsyn till maskinbehållning kan vara väl utrustad för tillräckligt arbete men som enligt utvalda bestämmelser ej tillräckligt väl för att betata av viss lägre ålder (exempelvis redan från 18 eller 20 år) eller för övrigt vissa arbetare, medföra svårigheter för sådana yngre eller äldre arbetare att vara anställda; då det regel för företaget är av samma värde som de fallande. En sådan lösningsbestämning försvårar uppdragets uppfyllande genom mellan arbete och efterfrågan på arbetsmarknaden.

Gevel är att kollektivlivets giltighetsvid är en viktig faktor att räkna med vid bestämmande av löner; särskilt vid kollektivlivet med lång giltighetsvid blir det av stor betydelse att löne lösningsnormerna sällan utvecklas. De härför giltighetsviden är desto större där alltid räkna för att vid överenskomna lönelagstiftningar kommer att bli utöppat i förhållande till det som tidigare förädrande maskinbehållning. Om sådana ett långvarigt värde löner bestäms under tillstånd av stark efterfrågan och ringa utbud kan dock samma löner jäso förväntas i ett läge, som vid lösningsbestämning räkna sig vara för högt och följaktligen leder till minskad efterfrågan och svårigheter för arbetarna att få maskinbehållning. Det givetvis kunna under maskinbehållning lösningsbestämning som fortvara ett gyllt jämväl sedan maskinbehållning minskar. I det fall till minskat utbud och svårigheter för företagen att få arbetskraft. I det somare faller står det emellertid arbetsgivare fört att — då de avsåga löner utgå ett till underskridas men väl överstigas — genom högre löner än de avsåga löner tillräckligt ökat utbud.

Ehuru, som nämnts, kollektivlivet är den form under vilken arbetsorganisationen i allmänhet bedrivs så inbegripit löskommissioner även organisationen över de individuella lönerna, så viss fall ordnad såsom komplettering av kollektivlivspolitikerna. Organisationen söker därvid med eller utan hjälp av arbetsgivarerna tillta anordningar (olika former av s. k. registerkastan o. dyl.) för att förbinda såväl egna medlemmar som andra till löneansättningar till för närstående den, som organisationen är sina syften tillämpa.

Statens offentliga utredningar 1931

Systematisk förteckning

(Siffrorna inom klammer beteckna utredningarnas nummer i den kronologiska förteckningen.)

Allmän lagstiftning. Rättsskipning. Fångvård.

Lagberedningens förslag ang. vissa internationella rättsförhållanden. 3. Förslag till konvention mellan Sverige, Danmark, Finland, Island och Norge om erkännande och verkställighet av domar, m. m. [9]
Riktlinjer för vinnande av viss koncentration inom det svenska fångvårdsväsendet. [16]

Statsförfattning. Allmän statsförvaltning.

1928 års lönekommitté. Betänkande med förslag till avlöningsreglemente för extra ordinarie och extra tjänstemän, tillhörande den civila statsförvaltningen m. m. [12]
1928 års lönekommitté. Betänkande med förslag till löne reglering för landsfogdar, lappfogdar och landsfiskaler m. m. [18]

Kommunalförvaltning.

Statens och kommunernas finansväsen.

Utlåtande ang. utförelsebevissystemets verkningar m. m. [5]

Politi.

Socialpolitik.

Betänkande med förslag ang. arbetslöshetens motverkande genom beredskapsarbeten. [8]
Arbetslöshetsutredningens betänkande. 1. Arbetslöshetens omfattning, karaktär och orsaker. [20]

Hälso- och sjukvård.

Allmänt näringsväsen.

Utlåtande över utkast till näringslag. [18]

Fast egendom. Jordbruk med binäringar.

Jordbruksutredningens betänkanden. 4. Betänkande ang. åtgärder för fjäderfäskötselns främjande. [6]. 5. Statistisk översikt över det svenska jordbrukets utveckling och läge. [7]

Betänkande med förslag till lag med särskilda bestämmelser om delning av jord å landet inom vissa delar av Kopparbergs län m. m. [19]

Vattenväsen. Skogsbruk. Bergsbruk.

Betänkande med förslag till lag om vård av vissa skogar inom Västerbottens och Norrbottens läns lappmarker m. fl. områden. [10]
Utredning med förslag ang. premiering av välskötta mindre skogsbruk. [11]

Industri.

Ny värmeledning samt elektrisk belysningsanläggning i Nationalmuseibygnaden i Stockholm. [8]

Handel och sjöfart.

Provdebitering av fyr- och båkavgift samt sjömanshusavgift. [15]

Kommunikationsväsen.

Bank-, kredit- och penningväsen.

Förslag till växellag m. m. [14]

Försäkringsväsen.

Kyrkoväsen. Undervisningsväsen. Andlig odling i övrigt.

Sammandrag av yttranden över 1927 års prästlönerreglerings-sakkunnigas betänkande rörande nya grunder för lagstiftningen om prästerskapets avlöning och förvaltningen av den därtill anslagna egendomen. [1]
Utredning och förslag rörande läroböcker vid de allmänna läroverken och med dem jämförliga läroanstalter. [2]
Utredning och förslag av frågorna om ytterligare inskränkningar i den nuvarande folkskoleseminarieorganisationen samt om statens övertagande av de utav landstingen och vissa städer upprätthållna småskoleseminarierna m. m. [4]
Utredning och förslag rörande fortsättningskolans organisation. [17]

Försvarsväsen.

Utrikes ärenden. Internationell rätt.